eser köker

kitapta kurutulmuş çiçekler

ya da

sözlü kültür üzerine düşünmek

KİTAPTA KURUTULMUŞ ÇİÇEKLER
ya da
SÖZLÜ KÜLTÜR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Eser Köker, 1958'de Samsun'da doğdu. 1980'de Marmara Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamladı. 1988'de Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı'ndan doktorasını aldı. 1986'dan bu yana AÜ İletişim Fakültesi'nde çalışmaktadır. Siyaset Bilimi, Siyasal İletişim ve Kadın Çalışmaları alanlarında lisans ve yüksek lisans-doktora derslerini yürütmektedir. *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası* (2007 (II. Baskı), İmge, Ankara) başlıklı kitabının yanı sıra yayımlanmış çeşitli makale ve araştırmaları bulunmaktadır.

dipnot

Eser Köker
KİTAPTA KURUTULMUŞ ÇİÇEKLER
ya da
SÖZLÜ KÜLTÜR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

© Eser Köker, 2004
© Dipnot Yayınlan, 2005
Kapak Tasarımı: M. Sobacı

1. Basım, Ankara 2005
2. Basım, Ankara 2010
ISBN: 978-975-9051-00-1

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd.Şti
Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ldt. Şti.
GMK Bulvarı No 83/23 Maltepe / Ankara

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

ESER KÖKER

KİTAPTA KURUTULMUŞ ÇİÇEKLER
ya da
SÖZLÜ KÜLTÜR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

dipnot

Neveser'e

İÇİNDEKİLER

Sunuş/ 7

Giriş/ 11

I Sözün Niteliksel Değişimi 41
Sözün İletilmesinde Yeni Araçlar ve Yeni Ortamlar 44
Sözün Düşüşü 56
Gutenberg Galaksisi 59
Öküzün A'sı 62
Hikâye Anlatıcısı 69

II Sözün Anlamını Arayışı 79
Dilsel Dönüş ve Dil Felsefeleri 79
Söz Edimi Kuramı 83
Dilbilim Çalışmaları ve Söylem 94
Diyalojik Söylemler 105
Sonsuza Giden Dil 110
Anti-Pozitivist Duruş ve Retorik Çalışmaları 116

III Sözün Politikleşmesi 135
Yurttaş Eğitimi, Konuşturmak ya da "İkna Yerine Tecebbür" 138
Müzakereci ya da İletişimsel Demokrasi 145
Eski Yunan'da Retorik 153
Aristoteles ve Retorik 161
Orator'un Eğitimi 165

Son Söz/ 171

Kaynakça/ 175

SUNUŞ

Sözlü kültür üzerine yazarken, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi' nde 205 nolu sınıftaydım. Dersi alan öğrencilerle birlikteydim ve sanki konuşuyorduk. Onların iyi niyetlerini ve anlama çabalarını hissedemeseydim yazabilme gücüm ders notlarının kitaplaşmasına yetmezdi. Bu kitabı yazabilme gücünü öğrencilerimden devşirmemi kolaylaştıran Göze Orhon, Güneş Turgut ve Berfin Emre'nin ders notları oldu. Engin'in Sultanbeyli Pazarı'nda kaydettiği seslerin canlılığı, Halise'nin hapishane konuşmalarını aktarırken kalorifer ve su borularının bir konuşma aracı haline dönüştürülmesinden duyduğu heyecanı, Gül-'ün kahvehane konuşmalarını kayıt altına alabilmek için gösterdiği çabası, Ozan'ın Türk filmlerindeki adli konuşmaları anlatışına sinen ironisi, İshak'ın dengbejlerle sınıfa getirdiği hüznü bu kitabın varoluş sebebidir.

İnan Özdemir, Melike Aktaş, Pınar Uçak, Fatih Değirmenci, Pınar Özdemir ve Dr. Fatih Keskin, kitabın yazım sürecinde kaynaklara ulaşmam için yardımcı oldular. Sosyal bilimlerde sözlü kültür birikiminin yoğunluğu üzerine yapılan küçük soruşturmalar onlara aittir. Emeklerini ve zamanlarını cömertçe sundular. Araştırma görevliliğinin gereklerini yerine getirirken gösterdikleri özen ve ihtimam ile yüreğimde bir köşeciğe yerleştiler.

Mehmet Sobacı her zaman olduğu gibi son anlarda tükenen iradenin yenilenmesine sadece tasarladığı kapak ile destek olmadı, sakinliği, iyicilliği, sorun çözme becerisiyle, dertli yüzlerce öğrencisine ve yığın olarak duran işlerine rağmen yardım etti. Engin ve Ahmet kita-

bın tasarımlarıyla uğraştılar, ilk prova baskı için matbaalarda bekliyeler.

Beybin Kejanlıoğlu ile yazma eziyetlerini ve bitirme keyiflerini paylaşma sürecini bir kez daha yaşadık. Onun doktora tezi ile benim doçentlik tezimin aynı anda yazılmasını kolaylaştıran kaçıncı sayfadasın muhabbetlerini pek özlemiş olacağım ki o, *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı; İletişim ve Medya*'sını yazarken Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ismini bulduğumu ilk olarak ona söyledim, daha basılmamış çalışmasından yararlanmama izin verdiği gibi benim için Arendt'in öykü anlatıcılığı ile ilgili bilgileri derleyerek önüme koydu. Nur Betül Çelik de aynı dönemde *İdeolojinin Soykütüğü*'nü yazıyordu, bu kez perişan bir üçlü olarak konuşmaya başladık, İletişim Fakültesi üçüncü katta yoğunlaşan yazma seferberliğinin neferleri olarak ilk çıktıları elimize aldığımızda birbirimize yakın durduk. Betül sadece yakın durmakla kalmadı. Bütün yazma yorgunluğunu unutarak, bilgisayarın başına geçti ve sayfa düzenini yapan Ülkü'ye yardım etti.

Ülkü Doğanay, yazdığım her bölümü okudu, karmaşık cümleleri düzeltti, karmaşık sayfaları düzenledi, sayfa tasarımını yaptı, iki ay boyunca disipline girmeme yardımcı oldu, aradı, sordu, sabır diledi, yazdıklarım için geldi, aldı, geri getirdi, "az kaldı hocam" dedi. Onun sayesinde bunaltan bilgisayar işlemlerinden kurtulduğum gibi sürekli sorun tanımlayan ve memnun olmayan yanım sakinleşti, huzur buldu. Verdiği onay, gösterdiği çalışkanlık, yapılan işi kolaylaştırmadaki serinkanlılığı için Ülkü'ye minnettarım.

Nilgün Abisel sadece hocam değil değişmez editörüm. Bütün yazdıklarıma yaptığını bu çalışmadan da esirgemedi. Pasif cümlelerimi aktifleştirdi, "sönümlemelerimi" metinden çıkarıp attı, "düşünümsellerimi" uyduruk buldu. "Türkçeye karşı girişilen katliam bu, sorumluluk sana ait, sen bilirsin" diyerek uyardı, kızdı, beğendi; ancak geceyi sabaha bağlayan saatlerde yoruldu. Daha iyi olsun diye gösterilen bu olağan dışı çabayı bir iki cümleye sığdıramam.

Aynı koridoru paylaştığım arkadaşlarımın yanı sıra aynı havayı soluduğum arkadaşlarım da bu kitap yazılırken yanımdaydı. Ahmet Çiğdem kitabın kaynakçasını düzenledi. Levent Köker, İngilizceden yapılan çevrileri kontrol etti. Meral Özbek; birinci bölümü okudu, gö-

rüşlerini söyledi, kitabın bölümlenmesi için önerilerde bulundu, yazma endişelerimi yatıştırdı, derdimi dinledi, anladı, yol gösterdi, akıl verdi.

Bu kitabı hemen bitirmeliyim dememim nedeni, bir gece aniden ortaya çıktı. Eğer büyümek için çok acele eden Aydın Güvenir, Alp Tolungüç ve Neveser Köker, zamanın hızlılığını kanıtlarcasına bir masayı paylaştığım yetişkinler olarak karşıma çıkıp ana babalarının çocukluklarına tahammül edip ama onların bu çocukluklarıyla vedalaşmaları gerekliliğini kibar ve zarif bir biçimde dile getirmemiş olsalardı, yazmaya ya da beklemeye devam edebilirdim. Karar vermemi sağladıkları için onlara ve yukarıda isimlerini andığım herkese teşekkür borçluyum.

Kitabın ikinci baskısını Emir Ali Türkmen yapmaya karar verenci tüm düzeltme işlerini Melike Aktaş üstlendi. Emir Ali'ye ve bana ayırdığı zaman ve emek karşılanamaz. İlken Dinçtürk, Melike'nın ve benim çaresiz kaldığımız zamanları emeğiyle aydınlattı. Emir Ali, Duygu Özgül, Melike Aktaş ve İlksen Dinçtürk bu baskının gerçekleşmesine imkan yarattılar. Birkere daha teşekkür iletmem için bu sayfaların aracı olmasını dilerim.

Giriş

Bu metin, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde 1997-1998 öğretim yılından beri yürütmekte olduğum *Sözlü Kültür* derslerini oluştururken yararlandığım bilgilerin derlenip toparlanmasıyla hazırlandı. Hem bu dersin programda yer alma gerekçesi hem de bu metnin yazılma nedeni aynı: Konuşma ve konuşabilirlik halleri üzerinde düşünmek gerekliliğini akademik ilgilerle buluşturmak.

XX. yüzyılın sonunda Türkiye'de toplumsal tarafların birbirlerini ikna etmek üzere konuşabilme imkânları giderek daha sınırlı hale gelirken, toplumsal taraflar adına temsili konuşmalar çeşitli araçlarla farklı kılıklara girerek yaygınlaşırken, yurttaşların kendi sözlerini kurabilmeleri önündeki barikatlar artarken, uluslararası akademik çevrelerde söz üzerine düşünme derinleşirken, sözlü kültürün yeniden ele alınması gerekliliği bu metni oluşturma nedenimdi. Bu nedeni, gündelik bir hikâye ile bir kez daha anlatarak sorunumu daha iyi ifade edebileceğimi düşünüyorum: Son yıllarda güzel konuşma kursları gündelik hayatın bir parçası haline geldi. Sadece güzel konuşarak meslek sahibi olmak isteyenlere seslenmeyen bu kurslar, her kesimden, her yaştan kadınların ve erkeklerin buluştukları bir yer ve özelleştirilmiş yetişkin eğitiminin bir parçasıdır. Sözlü kültür dersinde, konuşma kurslarına kimlerin, hangi nedenlerle katıldığını irdelemeye çalışıyoruz. Bu kurslara katılanları ve kursları yönetenleri bazen derse çağırıyoruz. Konuklardan birinin aktarımına dayanarak kurabildiğim hikâyenin ana hatları şöyle: Bir Orta Anadolu kentinde, orta alt sınıftan bir baba, on altı yaşındaki oğlunu kurs yöneticisine teslim eder; on iki yaşından beri oğlu konuşmamaktadır ve istenen, gencin yeniden konuşturulmasıdır.

Ne gidilen yerin yanlışlığının ileri sürülmesi ne dört yıllık suskunluğun sıradanlaşmış kabulünün belirtilmesi, konuşabilmeye hangi anlamlar yüklediğimizi anlamaya izin vermez. Bu yaşanan, konuşmanın, içinde yaşadığımız dünyada hem bireysel hem de teknik bir etkinlik haline geldiğine işaret eder.

Konuşma, modern kapitalist toplumsal örgütlenme içinde yurttaşlık pratiklerinden çekilip alınmış, politika ile bağları kesilmiş ve anlamsızlaştırılmıştır. Politik bağlarından kopartılmış konuşma, "sanki hep konuşuyormuşuz" sanısı içinde sözcüklerin tekil anlamlarını arama işine dönüştürülmüş ve belli dil kalıpları içine yerleştirilmiş basma kalıp söz biçemlerini hızlı biçimde birbirine iletme fonksiyonu içinde kavranır olmuştur. Sözlü kültüre bakmak gereksinimi, sözün yeniden biçimlendirilişine izin veren pek çok aracın ve ilişkinin gündelik hayata dahil olması ile ilgili ise de asıl olan sorun bu araçların ve ilişkilerin bir ortaklık hali yaratma potansiyelini kavrama isteğinde kümelenmiştir. Bu metinde, nasıl konuşmamız gerektiğinin formülleri üzerinde durulmadı. Konuşma bozukluklarına, telaffuz güçlüklerine, açık a/kapalı e seslerinin birbirine karışımına, farklı hitap etme biçimleri arasındaki ayrımlara, küçük grup iletişiminde liderlik konuşmalarına bakılmadı.[1] Birlikte gelecek tasarımları hakkında konuşamamamızın nedeni ve kamusal konuşmamızın sınırları üzerinde durmak amaçlandı

[1] Söz sanatları veya konuşma eğitimi, eğitimcilerin, tiyatrocuların, iletişimcilerin ortak bir ilgi alanı. Doğru, etkili ve yerinde konuşabilmenin öğretilmesi ve bu tür konuşmanın insanları ikna etmek için bir araç olarak görülmesi, tiyatronun, eğitimin ve iletişimin tarihi kadar eski. Zamanımızda güzel, doğru ve etkili konuşmanın bir insani beceri ve yetenek olarak anlaşılıp geliştirilmesi, yetişkin ve genç eğitiminin bir parçası olarak tanımlanmakta, yardımcı ders kitapları veya yaşam kalitesini arttırıcı kitaplar türünden yayınlarla ve bu yayınların kullanıldığı güzel konuşma kursları nevinden eğitim programlarıyla, konuşma öğretilmeye çalışılmaktadır. Nejat Muallimoğlu'un (2005) *Bütün Yönleri ile Hitabet, Konuşma Sanatı* adlı kitabı ve Nüzhet Şenbay'ın (2003) *Söz ve Diksiyon Sanatı* başlıklı, on yedinci baskıya ulaşmış kitabı temel başvuru kitaplarından ikisi olarak tespit edilebilir. Ses bilimi ve ses bilgisinin mekaniğinden, konuşmacının beden dilini standart kullanış biçimine ve ruhsal gücünü yoğunlaştırarak konuşma korkusunu nasıl yenebileceğine değin öğütlerle ve pratik konuşma etkinliklerini geliştirmek üzerine alıştırmalarla bezenen bu metin, söyleniş biçimlerinin farklılığını da dikkate alarak mesleki pratikleri içinde konuşmayı teknik biçimde deneyimlen-dirmeyen gruplara etkili konuşmanın nasıl düzenlenebileceği konusunda bilgiler sunmaktadır.

ve bu amaç doğrultusunda yeniden biçimlenen sözlü kültürlere bakmaya imkân tanıyan ve kavramsal anahtarlar sunan akademik ilgi odaklarının betimlenmesine çalışıldı.

Sözlü kültür, bir yanıyla insanlığın uzun geçmişinin izi zor sürülebilecek deneyimlerinin ve eylemlerinin bilgisini içerirken diğer yanıyla yazıyla belgelenen ve görsellikle biçimlenen modern zamanların egemen olmayan katman, kesim ve sınıflarının dayanışmalarını güçlendiren deneyimlerine dayanmaktadır ki bu deneyimlerin, yazılı olanca zapt edilemeyen konuşabilirlik hallerinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Egemen olmayanlar, yaşam pratiklerine dolaysız bir biçimde bağlanan anlık oluşumlarla ortaya çıkan konuşmalarda, akıl, duygu, inanç ve geleneklerin aktarımını, egemen olanın giderek yoğunlaşan baskısına rağmen dün olduğu gibi bugün de sürdürmektedir. Onlar, yaşam pratiğinin dolaysızlığından ve ana dayalı oluşundan kaynaklanan itkiyle kendi konuşma biçimlerini, ortak anılarını, ortak duygularını, umut ve korkularını sürdürmekte ya da başka bir ifade ile ortaklık halini sürdürmeyi mümkün kılan sözlü kültürü çoğaltmaya devam etmektedirler. Tam da bu nedenden ötürü ortaklıklar kurmak ve dayanışmalarını sürdürmek durumunda olan toplulukların yaşam alışkanlıklarını her durumda yeniden icat ederek birbirlerine bağlanmak için sürdürdükleri her türlü ortak sözel etkinliği kapsayan sözlü kültür, iletişim incelemelerine mensup akademik çevrelerde kendisi yerine kullanılan sözel ya da sözlü iletişimden daha fazla bir ortaklık haline göndermede bulunduğu için yeğlenmiştir.

Walter Ong, sözlü kültürleri, gevşek bir dönemleştirme aracılığıyla tanımlamaya çalışmaktadır: "Yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnızca konuşma dilinden oluştuğu" kültürleri, "birincil sözlü kültürler" olarak adlandırırken, "günümüz ileri teknolojisiyle yaşantımıza giren telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçların 'sözlü' niteliklerinin, üretiminin ve işlevinin, önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüştüğü için "ikincil sözlü kültürü" oluşturduğunu ileri sürmektedir (1999: 23-24).[2] Tarih

[2] Walter Ong, birincil sözlü kültürleri ya da bu kültürlerin eserlerini ifade etmede kullanılan "yazı öncesi", "sözlü yazın" ya da "sözlü anlatının metni" gibi ifadeleri ise eleştirmektedir. Ong'a göre, "yazı öncesi" tanımlaması ve sözlü kültürün "kendisinden son-

boyunca söz teknolojilerinin yazı, matbaa ve bilgisayar ile belirdiğini (97), her bir teknolojinin, insanlığın ortak bilincine yeni olanaklar sunarak düşünme ve anlatım biçimlerini çeşitlediğini ve zihniyet farkları yarattığını (15) ifade eden Ong, sözlü kültürlerin psiko-dinamiği[3] başlığı altında birincil sözlü kültürlerin düşünme ve anlatım biçimlerine ilişkin betimleyici özelliklerini açıklar: Sözlü kültürlerde kazanılan bilginin kaybolmaması için sürekli tekrara yönelik biçimlerin geliştirilmesi gerekmiştir. Kazanılan bilginin; birleştirme, tekrar ve kalıplaş-

---

ra gelen 'ikincil biçimlendirme sisteminden' sonra, zaman tersine çevrilerek türetilmiş bir kültür olarak ele alınan" "sözlü yazın" ya da "sözlü anlatım metni" tanımlamaları, sözlü kültürdeki sözcük algısı ile uyuşmadığı ve yazının olmadığı bir kültürün eserleri için "yazın" ve "metin" kelimelerinin kullanılması *apofatik* olduğu için sözlü kültürleri ve eserleri tanımlamakta yetersiz kalmaktadır (1999: 25-26). Bu üç ifade etme biçimi de sözlü kültürlere yazılı kültürlerin özelliklerinden hareketle yaklaşmakta ve yazıyı, tanımlamalarının merkezine yerleştirmektedir. Ong ise sözlü kültürlerin kendine özgü özellikleri üzerinde durmakta, sözlü gelenekleri taşıyan konuşmalar aracılığı ile anımsamayı kolaylaştırıcı bir dizi stratejiyi yaşama geçiren bu kültürlerin, duygudaşlık ve katılımcılık esaslarıyla topluluğu birbirine bağlayabilme tarzlarına dikkat çekmektedir.

[3] Ong; sözlü kültürlerin psiko-dinamiğini anlatırken vurgusu, yazı öncesi ve sonrası ayrımlar yaparak kültürleri hiyerarşik bir dizgeye oturtan görüşlere karşı insanlığın uzun geçmişini ikincilleştirmeyi ters yüz etmeyedir. Söz ve yazı karşılaştırması yaparak sözlü kültürü sadece yazının olmadığı bir kültür olarak niteleyen yaklaşımlar, yüzlerini XIX. yüzyıldan beri sözlü toplumlar olarak niteledikleri Batı coğrafyası dışındaki toplumlara çevirmişlerdir. (Bu yaklaşım tarzının özet aktarımı için bakınız *International Encyclopedia of Communications*, 1989: 226-229). Sözlü kültürün tanımlanması noktasında karşılaşılan bir diğer sorun ise sözlü gelenek kavramının etrafında tartışılmaktadır. Yazılı kültürün yaygınlaşmasına ve kapitalist üretim tarzının yerleşiklik kazanmasına karşın özellikle Batı'da, sözlü anlatım tarzları ritüellerine daha sıkı bağlanarak kendilerini XIX. yüzyıla taşımış ve bu yüzyıl içinde popüler kültürün temelini oluşturmuşlardır. Peter Burke'ün *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü* başlıklı eserinde, sayısız örnekle, aktarılan sözlü geleneklerin aldığı biçimlerin yenilenmesi sözlü geleneklerin devamlılığı ile yazılı kültürün hükümranlığı arasındaki gerilimi ortaya koyar (1996: 19-vd). Sözlü geleneklerin değişimi sorununun yazıyla karşılaşmadan ve yazıyla karşılaştıktan sonra geçirdiği farklılaşma tarihçiler, edebiyatçılar, folklor çalışmacıları, etnolog ve antropologlar tarafından ele alınmıştır. Doğal topluluk/halk/cemaat'in değişmeyen, geleneksel ve toplulukçu doğasının tezahürü olarak görülen, "ilkel" ile eşleştirilen sözlü geleneklerin (mitlerle, masallarla, efsanelerle, halk şarkılarında ortaya çıkan) betimlemeleriyle başlayan ilgi modernleşmeye yönelen geleneksel toplumların keşfini derinleştirmiş; ancak 1970'lerin ortalarından sonra sözlü tarih çalışmalarının ve eleştirel yaklaşımların sessizlerin ve görünmez kılınanların anlatım tarzını sorgulamasıyla, sözlü gelenekler kavramının kullanım alanı da genişlemiştir. Sözlü gelenek kavramının kullanımındaki değişiklikler için bakınız *Encyclopedia of Cultural Anthropology* 1996: 887-891.

tırma yoluyla kuşaklar arası aktarımına çalışılır. Bu nedenle belleği güçlendiren kalıplar ve ritim, atasözleri ve deyişler keşfedilmiş ve kullanılmıştır. Yan cümleleri tanımayan, eklemelerle anlatılarını kuran sözlü kültür, çözümleme tekniklerine de yabancıdır; kümelemeler yoluyla, bol tekrara dayalı anlatılarını kolay kolay değiştirmez, tutucudur. Gündelik yaşamın içinde barındığından, insani yaşama yakın anlatma biçimleri, yeteneklerin ortaya konulmasının yollarından biri olduğu için, anlatılara bir mücadeleci eda sinmiş, yarışmacı ve rekabetçi tutumlar konuşmanın içine sızmıştır. Konuşmanın söz ve eylem birliğinin saf ürünü olarak pratiğe döküldüğü sözlü kültürlerde, sözlü kültür sadece insani etkileşimin bir biçimi değil aynı zamanda zorlukla elde edilip kıskançlıkla saklanan bilginin de kendisidir. Sözlü kültüre ait düşünme ve anlatı biçimleri, duygudaşlığa ve katılımcılığa dayalıdır. Onların düşünceleri soyutlamaya gereksinimleri olmadığı ve içinde bulundukları durumların somut şartlarına göre ifade değiştiği için, anlatıların anlamları bağlam içinde değer kazanır (53-93). Birincil sözlü kültürlerin özelliklerini ayrıntılarıyla irdeleyen Ong,[4] modern dünyada söz ile hareket eden kültürleri betimlemek üzere kullanılan "*verbomotor* kültür" belirlemesini genişleterek, bu kültüre atfedilen özelliklerin birincil sözlü kültürler için geçerli olduğunu belirtir: "Verbomotor kültür, ileri teknoloji kültürünün aksine, sorunlara karşı

[4] Ong, birincil sözlü kültürleri irdelerken iki temel kaynağa başvurur. Bunlardan ilki, Eric Havelock'un çalışmalarıdır. Antik Yunan dünyasının düşünce biçimini- *İlyada* ve *Odyseia*'nın metin incelemeleri vasıtasıyla ulaşılan- ve özellikle Platon'la birlikte ortaya çıkan değişimi anlatan Havelock (1963), "sözlü kültürlerde, kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar"ın "gerek"tiğini, "kalıplaşmış düşünce biçimleri"nin "hem bilgelik hem de etkili bir kamu yönetimi için elzem" olduğunu ifade etmiştir (aktaran Ong, 1999: 18; 37-38). (Havelock'un Platon'u yorumlama biçimi için ayrıca bakınız Nalçaoğlu, 2004: 158-159). Ong'un sözlü kültürlerin temel yönelimlerini belirlerken başvurduğu ikinci kaynak ise Milman Parry'nin (1971) çalışmalarıdır. Milman Parry'nin sözlü kültür çalışmaları içinde öncü görüşlerini aktaran Ong, onun buluşunun öneminin altını çizer. Parry, Homeros'un tüm kelime seçimlerini bir uzun iki kısa heceden oluşan *heksametrik* bir dize ölçütüne bağlı kalarak sözlü birleştirme yöntemlerinin zorunlu kıldığı bir tutumlulukla sürdürdüğünü kanıtlar. Sözlü ozanların sıfat dağarcığının zenginliğinin ezberlemeyi kolaylaştıran bu ölçütü geliştirmeye imkan tanımasının ilk örneğinin keşfini, Ong devrim olarak nitelemektedir (1999: 33-34). Ong'un Homeros destanları ve Milman Parry'in yaklaşımını anlatımı için ayrıca bakınız Ong, 41-vd.

eylem ve tavırların daha ziyade etkili kelime kullanımına, dolayısıyla insan etkileşimine dayandığı ve bu oranda, sözel olmayan, çoğu kez nesnel dünyadan alınan görsel verilere çok daha az bağımlı olan bir kültürdür"(86). Sözlü kültürlerde, konuşmanın merkezde durduğunu, retorik sanatların kullanıldığını, soruya soruyla yanıt verildiğini, soruların ve yanıtların birleştirdiği insanların topluluğa ait olma bilinçlerinin yüksek olduğunu vurgulayan yazar, yazının insan bilincini büyük ölçüde değiştirdiğini kanıtlamaya çalışırken sözlü geleneklerin XIX. yüzyıl başına kadar güçlü bir biçimde sürdüğünün altını çizer. Yazının bu gelenekleri daraltmadığını, "sözlü hitabetin ilkelerini ve konuşmanın nasıl ve niçin istenilen etkiyi yaratabileceğini gösteren, birbirini izleyen bir zincirleme kurallar bütünü yaratacak şekilde düzenleyerek, sözlü kültürün gelişmesini sağladığı"nı ifade eder (22).

XIX. ve XX. yüzyıllarda, yazının yarattığı düşünme ve anlatım biçimleri yerleşiklik kazanınca, içe dönük, mesafeli, yalnız başınalık eylemliliğini harekete geçiren, duygusuzluğu noktalama işaretleriyle aşmaya çalışan, çözümlemelere dayalı, kesinlik arayışını içinde barındıran, kapalılığını metinselleştiren yazılı kültür; sözlükleri, dizinleri, günlükleri, biyografileri, kapakları, başlıkları, olay örgüleri, romanları ve dedektif öyküleriyle sözü söyleyenlerinden uzaklaştırırken kendi karşıtının üretilmesini sağlamış, elektronik kültür çağında sözlü gelenekler şekil değiştirerek yeniden güçlenme eğilimi içine girmişlerdir. Ong, birincil ve ikincil sözlü kültürün ortak özelliklerim şöyle tayin etmektedir: "Katılımcı gizemi, topluluk duygusunu geliştirmesi, yaşanan ana odaklanması; hatta sözlü kültür kalıplarını kullanmasıyla ikinci sözlü kültür" birincil olana benzemektedir (161). Ancak "yeni sözlü kültür", amaçlı, bilinçli, programlı ve planlıdır; "temelini, araçların üretimi, işleyiş ve kullanımı için gerekli olan yazı ve matbaa oluşturur". Bu nedenle dinleyicileri arasında güçlü bir grup bilinci oluşturmasına karşın bu bilinç örgütlü ve programlanmıştır. İçe dönüklüğe tepkiyi içinde barındırmasına karşın dışa dönüklüğü seçeneklidir; oysa birincil sözlü kültürlerde insanın içe dönme şansı olmadığı için sözlü düşünme ve anlatım biçimleri dışa dönüktür. Birincil sözlü kültür; somut, duruma bağlı ve olumsallık örüntüsüne yaslanarak kendiliğinden olanı ön plana çıkarır; oysa ikincil sözlü kültürlerde kendiliğin-

denlik planlanmıştır (161-162). Ong'un düşüncesini izleyerek modern dünyada sözlü kültürlerin kendini devam ettirme yeteneğinin altını çizersek, bugünlerde daha çok iletişim çalışmaları alanı diye işaret edilen ve konuşmaya, söze dayalı anlatım biçimlerinin irdelendiği uzmanlık alanları sözlü kültürü gelenekleri içinde kavramaktan hayli uzaktır. Sözlü/sözel/şifahi iletişim şeklindeki (İngilizcedeki karşılığı ile *oral/verbal/speech communication)* adlandırmalarda niyet, bireylerin daha açık bir biçimde birbirlerini anlamalarına imkân tanıyan konuşma türlerinin geliştirildiği ve geliştirilebileceği vurgusuyla birlikte belirmektedir.[5] Bu incelemelere, bireyler arasındaki anlaşma hali

[5] Kurumsal olarak sözlü iletişimin akademik örgütlenme içindeki yerine değinilmeden önce, standart sayılabilecek birkaç sözlü iletişim metni aracılığıyla yukarıda kastedilen iletişim anlayışına kısaca değinelim: Capp vd. tarafından yazılan ve defalarca basılan *Basic Oral Communication* (1989) kitabı, dört bölümden oluşmaktadır. "Kişileri Anlamak, Kişinin Kendisini ve Diğerlerini Anlaması" başlıklı birinci bölümde; sözlü iletişim türleri, amaçları, iletişim süreci açıklanmakta, kişinin kendisini tanıması, kendine güvenini geliştirebilmesinin yolları anlatılmakta ve nihayet dinleyicilerin nasıl analiz edilebileceğine ilişkin ipuçları verilmektedir. İkinci bölüm ise "Konuşmanın Hazırlanması ve Amaçlarının Belirlenmesi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde konu seçimi, başlık oluşturma, kullanılan materyalin analizi, konuşma kompozisyonunun oluşturulması, ikna edici bir konuşmanın taşıması gereken özellikler, özel konuşma türleri (sunum, yemek sonrası konuşma, övgü konuşmaları) gibi başlıklar altında konuşabilmeye yönelik hazırlık süreci irdelenmektedir. Üçüncü bölümde ise ses geliştirmeye ve telaffuz düzgünlüğünü sağlamaya yönelik bilgiler aktarılmaktadır. Nihayet son bölümde küçük grup iletişimlerinin sağlamlaştırılabilmesine yönelik modeller açıklanmakta ve dinleme ve görüşme teknikleri hakkında bilgi sunulmaktadır. Bu kitap diğer sözlü iletişim kitaplarından farklı değildir. Örneğin Ross'un *Speech Communication* (1989) kitabı, sistem olarak iletişim, dinleme, konuşmacı, dinleyici, mesaj, destekleyici materyaller, dil, sözlü olmayan iletişim, bilgilendirmek için konuşma, ikna etmek için konuşma, özel durumlarda ve grup ortamında konuşma şeklindeki bölümlerden oluşmaktadır. Benzeri metinlerin eğitim amaçlı kullanıldığı "speech communication" bölümleri ise Amerika Birleşik Devletleri'nde XX. yüzyılın başında kurulmuşlardır. Kamusal konuşmanın sözlü gelenekler içinde özgül bir yerinin olduğu bu ülkede, konuşma eğitiminin, kolej eğitiminin ayrılmaz bir parçası olduğu inancını taşıyan akademik personelin dil eğitimi veren bölümlerinden ayrılıp özerk bir disiplin haline getirmeye çalıştıkları sözlü iletişim, akademik örgütlenme içinde yer alırken beraberinde bu alandaki demeklerin (*The National Association of Academic Teachers for Public Speaking*) çalışmaya, dergilerin (örneğin *Quarterly Journal of Speech*) yayın hayatına başladığı görülmektedir. Temel konuşma eğitimi, sahne korkusu, tiyatro ve edebiyat metinlerinin sözle uyarlanmaları, konuşma bozuklukları, sözlü gelenekler içinde oluşmuş biçimlerin irdelenmesi alanlarında akademik bilgi üreten bu bölümlerde, konuşma eğitiminin ya da bu anlamıyla iletişim eği-

önündeki toplumsal engelleri ters yüz ederek onları anlatım sorunları düzeyinde ele alan bir yaklaşım eşlik etmektedir. Konuşma pratiklerindeki anlaşmama ve ikna edememe halinin önündeki bireysel engellerin kaldırılabileceği görüşünü kabul eden bu incelemeler, bireysel farklılıkların yarattığı konuşma ve anlaşma özürlerinin giderilmesi için davranış ve düşünce biçimlerinin değiştirilebilmesine yönelik bir dizi standart yargı geliştirerek, genellikle de bu yargıları geliştiren profesyonel danışmanların isimleriyle anılan anlaşma teknikleri sunarlar. Yaşam kalitesinin ve becerisinin iyileştirilmesini önceleyen, kişisel gelişim rehberliği için akademik toparlayıcılık işlevini gören bir dizi çalışma, kişilerarası iletişimin başvuru kitabı haline dönüştürülmüştür. Farklı tarihsel ve toplumsal ortaklık hallerine ilişkin imaların dahi sözlü iletişim konusunda yapılan çalışmalarda sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle farklı toplumsal ortaklıklarda konuşma ve seslenme aracılığı ile duygu, deneyim ve inanç aktarımı biçimlerinin irdelenme-

---

timinin gerekliliği vurgulanır. Faydacı ve fonksiyonalist yaklaşımlarla, kamusal konuşma eğitiminin güçlendirilmesi yoluyla topluluk içinde anlaşılabilirliğin kurulabileceğine dair beklentiler ortaya konulur ve ikna etme, iş iletişimi, grup tartışması çözüme kavuşturulması beklenen sorunların odağına yerleştirilir. Bu ampirik yaklaşımlarla sözlü iletişim bölümleri akademik örgütlenme içinde 1950'lere kadar atak bir pozisyon alamadılarsa da savaş öncesinde bazı ABD üniversitelerinde Aristotelesçi retorik teorisinin önemi anlaşılmıştır. "Retorik ve Kamusal Konuşma" dersleri: ders programlarının bir parçası haline gelmiş, savaş sonrasında iletişim araçlarındaki yaygınlaşma ve yayıncılık alanında değişimler, radyo ve televizyon konuşmalarını irdeleyen bu bölümlerle iletişim ya da gazetecilik bölümleri arasındaki işbirliğini geliştirmiştir. Sözlü iletişim bölümleri sadece yayıncılık alanında eğitim veren bölümlerle işbirliğine gitmekle kalmamış, işletme bölümleriyle ortaklaşa çalışmış, işletme iletişimi ve örgütsel iletişim gibi alanları da yaratmıştır. Ayrıca bu bölümlerde çalışan akademisyenlerden bir kısmının dilbilimciler ve anlambilimcilerle ortaklaşa çalışmalarını *Journal of Communication*'da yayımladıkları da görülmektedir. Bu dönemde iletişim çalışmalarında ikna paradigması karşı paradigmasını yaratmaya henüz muktedir olamadığından alanda yapılan çalışmalarda davranışsalcı yaklaşımlarla sözel davranışlar analiz edilmeye çalışılmıştır. İkna edici bir iletişimin konuşmayı yaratan dilsel ve psikolojik süreçleri ortaya koyulmaya, böylelikle grupların ve bireylerin karar alma süreçlerinde etkileşim modelleri açıklanmaya çalışılmıştır. İletişim alanında yerini sağlamlaştıran sözlü iletişim çalışmaları, 1970'lerle beraber kabuk değiştirmeye başlamıştır. Bu okullaşma serüveni ileride retorik çalışmalarının bilgi alanının farklılaştırılması konu edildiğinde yeniden ele alınacaktır. Bu dipnotta derlenen bilgiler için bakınız Delia (1987: 20-98); Brommel (1990) ve Ueding (2000a: 118-124).

si girişimini sözlü kültür olarak isimlendirmek anlamlı gelmektedir. Bu bağlamda sözlü kültür hangi tür içeriklere sahiptir diye baktığımızda, yazıyla tanışıklığı sınırlı olan eski zamanların masallarını, destanlarını, hikâye anlatıcılarını, konuşmayı öğreten hocaların, sözcükleri doğurtarak insanları iyi yurttaş kılmayı amaçlayan sofistlerin çabalarını, adli, politik ve şölensel akıl yürütmelerin retoriğini, konuşmanın devlet yönetimindeki önemini keşfetmenin tarihini, ilk yazıya dökülen söylevleri, burjuvazinin konuşmayı standartlaştırma yönündeki büyük adımlarını, araçsallaşan konuşma biçimleri ile akıla dayalı konuşmanın teknik bir sorun haline getirilişini, kadınların ve bütün diğer "doğal" farklılıkları örgütleyen politik hareketlerin konuşmalarının engellenmesini ve bu engelleme biçimlerine direnmeyi içeren yeni yurttaş katılımının değişen söylemler içindeki karşılıklarını sözlü kültürün alanı içine dahil edebiliriz.

Ayrıca sözlü kültür incelemeleri terimini yeğlemek, yöntemsel sorunlardan kaçıp sığınılacak bir yer bulma isteğinden de kaynaklanmaktadır. Zira farklı konuşma biçimlerini ve türlerini konu alan incelemeler, iletişim çalışmaları içinde kişilerarası iletişim alanı diye adlandırılan alanda yoğunlaşmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar; edebiyat, psikoloji, dilbilim ve iletişim çalışmaları içinden türetilmiş özel dillerle beslenmektedir. Bu disiplinler ve alanlar ve onların alt ayrımları, pozitivist yöntemleri yeğleyerek kurulmuş ve XX. yüzyılın son çeyreğine kadar normatif ve eleştirel düşün okullarıyla ilgilerini hayli sınırlı tutmuşlardır. Bu alanlar içinden yapılan çalışmalar aşırı genellemelerle yüklü, tarihsel ve toplumsal bağlamları hayli belirsiz çalışmalar oldukları için kendilerinden yukarıda tanımlanmaya çalışılan sözlü kültür perspektifi içinde yararlanılması zordur. Bu nedenle daha çok Amerikan ya da Anglo-Sakson ülkelerinde geçerli olan ana akım içinde yer alan sözlü iletişim yaklaşımlarının kavramsal çözümlerinden ve kuramsal ön kabullerinden mümkün olduğunca kaçınmak istendiği için sözlü kültür incelemeleri gibi yöntemsel yeğlemeleri sabitlenmemiş, jargon ve terminolojisi kesin belirli olmayan bir alanda çalışmak istenmiştir. Yöntemsel yeğlemeleri sabitleyememenin nedeni elbette "teori ve epistemolojiden" büyük kaçış dalgası içinde yer almış gibi yapmak da değildir. Bu dalga içinde yer almak istense idi, bu ça-

lışma kendi içinde daha anlamlı bir tutarlılığa sahip olacaktı; zira postyapısalcı ve postmodern düşünürlerin önemli bir kısmı, anlam ve simge sistemlerini yerinden etmeye çalışırken dilsel ve söylemsel kuruluşlarla uğraşmışlardır. Özellikle retorik üzerine geliştirilen çağdaş düşüncenin büyük bir kısmı yine onlar tarafından oluşturulmuştur. Onlar; felsefeden, dil felsefesinden, dilbilimden, siyasal düşünceden, estetik, sanat ve edebiyattan, hukuk ve psikanalizden aldıkları bilgiyi çoğu kez bozmak suretiyle yeniden biçimleyerek, evrensel olduğu varsayılan hakikatlerin yerine uylaşımları geçirmişler, uylaşımlara varma biçimlerine öncelik tanımışlar, uylaşımları yaratan söylemleri hakikatle örtüştürmüşlerdir. Son yıllarda, yukarıdaki paragrafın başında değinilen konuşma analizlerinin ampirik bağımlılığının yarattığı sorunları tartışanlar için postmodern söylem kavramı panzehir olarak kullanılarak yaygınlaştı. Dilsel yapıların içinden söylemi çekip alarak yaratanlar, konuşmanın taraflarını ölüme mahkum ettiler. Laf ebesi denilerek aşağılanmalarına hâlâ devam edildiğinden olacak, kadınların sessizliği ve kadınlığın kendi sesini bulması metaforunu sahiplenen, "konuştukları zaman ne dediklerini duyma zorluğu"nu merkeze taşıyan görüşlere yatkınlığımın tesiriyle, özne hakkında verilen ölüm cezasının da bütün ölüm cezaları gibi yersiz olduğunu düşünerek söylem yerine konuşmanın sorunsallaştırılması ya da kolektif öznenin yarattığı sözlü kültür üzerine düşünmeyi yeğledim. Bu yeğleme ile işlerim daha çok karıştı. Son yılların retorik yazını postyapısalcı ve postmodern düşüncelerle oluşturulmuştu. İçinden dilsel oyunlar geçen konuşma biçimlerinin kuramı da yöntemi de daha çok onlar tarafından sorgulanmaktaydı. Oysa bu satırların yazarı, bu görüşlerin sosyal bilimlerin kendi sözleri ve eylemliliği üzerine düşünme biçimlerini vazgeçilmez önemde buluyorsa da yukarıda değindiği çekinceyle postyapısalcı ve postmodern müdahalenin kavramsal kurgusuna hayli mesafeyle yaklaşmaktadır. Hal böyle olunca, incelenen konuşmayı mümkün kılan metinsellik üzerinde duran literatürün yöntemlerine de başvurulamadığı için bu metnin ihtiva etmesini istediğim yöntemi, birbirinden farklı yöntemlerin bir aradalığına dönüştü. Metnin felsefi ve epistemolojik kaynak kullanımındaki sınırlılığının sebebi de bundan kaynaklanmaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısında kamusal alanlar seyrelmeye yüz tutmuş, kamusal tartışmalar sentetik olarak üretilir hale gelmişken, kamusal ve politik konuşmanın sürdürülebilirliğine ilişkin ilgi sınırlı iken sosyal bilimlerin yöntem arayışı mecrasında söze, söylemlere, özel dillere ve bu arada akademik söylemlerin kendisini sorgulamaya dayalı yaklaşımlar seslerini daha fazla duyurur hale gelmişlerdir. Kamusal/politik tartışma bireysel yeteneklere ve tutkulara bağlı olmaktan da, bir topluluğun kendi görüşlerini güçlendirme eylemi olmaktan da çıkarken ve örgütsel-kurumsal-yapısal olarak kavranabilecek ilişkiler dizgesi haline dönüşürken, akademik incelemelerin ilgisi de kendisine yönelmiş, örgütsel, kurumsal ve yapısal bir dizge olarak bilimsel bilginin niteliği ve akademik söz dizgeleri oluşturma biçimleri sorgulanmıştır. O halde kamusal/politik tartışmayı merkeze almak isteyen bir çalışma, bu betimleme ve çözümleme bilgisinin ağırlığından kaçmak, yani akademik sözün tasarımını hem dikkate almak hem de onun söylemsel ağırlığından kopmak ve doğrudan politik konuşma üzerinde durmak istiyorsa, bu akademik ilgiye ancak kısmi bir biçimde yer vermek durumundadır. Bu çalışma, alan bilgilerine kuşbakışı bakmak ve kamusal/politik konuşmayı etkileyen bakış açılarına yer vererek sorunlaştırmak istediği "politik eylem olarak konuşabilirler" imkânları üzerine düşünmeyi öncelemek istemektedir. Sözlü kültür ve sözle oluşturulan politik toplumsallaşma biçimlerini ve ilişkilerini irdeleyen bir çalışma; toplayıcı, parçalı ve pragmatist olmak zorundadır. Farklı insani ve sosyal bilimlerin yarattığı kuramsal çerçeveler, irdelenen temel sorunla birlikte ancak kısmi bir biçimde ele alınacaktır. Farklı disiplinlere özgü kavramlar geniş anlamlarıyla birlikte kullanılacak ve uzmanlık bilgisini ortaya koyan yan anlamları bu metinde gerektiği kadar yer bulamayacaktır; zira bu çalışma, alanının genişliği nedeniyle deneysel olmak durumundadır. Bu deneysellik çalışmanın disiplinlerarası dolaşımından kaynaklanan deneyselliktir. Bu çalışmada, sözlü kültüre ilişkin sorunlar ayrıntılarla tek bir kuramsal bakış açısının doğrultusunda ele alınmayacak; sözlü kültürün sorun odaklarına ilişkin bazı imalara yer verilecek, eleştirel bir sözlü kültür metninin oluşturulabileceğine ilişkin bir tartışma aralığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ancak eleştirel bir sözlü kültür için bir tartışma aralığı yaratmayı zorlaştıran tek engel, kuramsal ve yöntemsel belirsizlikler içinde konumlanmam değildir. Türkiye'de sözlü kültürün tarihsel bir süreç içinde geçirdiği değişimleri ve eşitsiz ilişkilerin bu süreç içinde aldığı biçimleri görmemize imkân tanıyacak bir perspektifin oluşturulma yolunda akademik bilgi biriktirildiğini söylemek zordur. Hem sözlü kültürün uğrakları hem de sözlü iletişimin farklılaşma biçimlerine ilişkin bilgiler son derece sınırlı ve dağınıktır. Bu sınırlılık, sosyal ve insani bilimlerin disiplinlere yayılarak örgütlenmiş olmasıyla yakından ilişkili olduğu gibi disiplinlerarası alanların yeterince akademik güç kazanamamış olmasından da kaynaklanmaktadır.[6]

Türkiye'de sözlü kültürü konu alan iletişim alanındaki incelemelerin sayısının sınırlı olduğu ve mevcut incelemelerin, konuşma biçimlerinin teknik yanlarına ağırlık veren nitelikte çalışmalar olduğu gözlemlenmektedir. Üniversitelerin modern örgütlenmesi içinde yeri sınırlı da olsa, daha çok edebiyat ve metin çözümlemesine ilişkin biçimler üzerine yoğunlaşılsa da akademik retorik, konuşmanın biçimlenmesi üzerine geliştirilen düşüncelerin arasında önemli bir yer tutmak-

[6] Sözlü kültür üzerine düşünmeye aracı olacak bilgi birikiminin sınırlılığının daha göze batıcı olmasını sağlayan diğer bir nedeni de burada belirtmek zorundayım: Akademik disiplinlerde ve disiplinlerarası alanlarda yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılan tez çalışmaları, üniversiteler tarafından yayımlanmadıkları için akademik bilgi dolaşımı içine ya girememekte ya da yayınevlerinin güncel ilgilerinin yönlendirdiği yayın politikalarının izin verdiği ölçüde, tesadüflerle kamusal dolaşıma girebilmektedir. Gerek ders hazırlıkları aşamasında gerek ise bu metin yazılırken "Yüksek Öğretim Kurumu Dokümantasyon Merkezi"nde yapılan taramalarda, sözlü kültürü besleyen kaynaklar ve sözlü kültür biçimleri üzerine yüksek lisans ve doktora tezlerine rastlanmıştır. Daha çok dil ve edebiyat fakültelerinde yapılan bu çalışmaların yanı sıra felsefe bölümlerinde yapılan çalışmalar da anlam ve dil ilişkisini tartışmaya yönelik çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak iletişim, hukuk, eğitim, sosyoloji, siyaset bilimi alanlarında bu çalışmalardan yararlanıldığını ya da bu disiplinler altında konuşma eylemliliği hakkında bilgi üretildiğini söylemek zordur. Meramımı anlatmak için sadece bir örnek, hem de iç acıtıcı bir örnek ile bilgi birikim eksikliğinin bu çalışmayı sınırlayan bir faktör olduğunun altını çizmek istiyorum: Türkçede sıklıkla kullandığımız konuşma terimlerini konu edinen bir metnin bir Alman araştırmacı tarafından yazılmış olması bile, sözlü kültür üzerine biriktirdiğimiz bilginin düzeyini göstermektedir (bakınız Bölüm III Sözün Politikleşmesi, 1 no.lu dipnot). Dolayısıyla hem sosyal bilimlerin çok parçalılığı hem bazı tematik ilgilerin disiplinlerarası yaklaşımlarla ortaya konulamayışı, sözlü kültür üzerine düşünmeyi besleyen kaynakların cılızlığına yol açmaktadır.

tadır. Ong'un, Batı kültüründe sözlü ve yazılı geleneklerin kesişme noktası olarak belirlediği akademik retorik, hem üniversitenin XII. yüzyıldan beri sürekliliğinin oluşmasına hem de sözlü anlatım şekillerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (1999: 130). Üniversitenin pratik varoluş nedenlerinden biri olan öğrenme işinin söze dayalı devamlılığı ve bu devamlılığın mükemmelleştirilmesi, araştırmacılığın söze dayalı anlatım biçimlerini sürekli geliştirmesi, Batı'da söz üzerine düşünmenin mekânlarından birinin üniversite olmasını sağlamıştır. Bu nedenle, üniversite ortaya çıktığından beri var olan retorik alanı felsefenin hemen yanında yer almıştır. Ayrıca XVII. yüzyıldan itibaren meslek yüksek okullarında ve daha sonra fakültelerinde mesleğin icrası ve insani etkileşimi geliştirmek için konuşma eğitimine öncelik verilmesi düşünülmüştür. İnsanlar arası etkileşime ve ikna etmenin gerekliliğine dayalı mesleki eğitime öncelik veren okullarda, örneğin tıp ve hukuk fakültelerinde konuşma, diyalog geliştirme ve karşılıklı anlaşma hali üzerine düşünme ve uygulama pratikleri geliştirilmiştir. Üniversitelerde konuşma eğitimi üzerine biraz daha yoğunlaşırsak, üniversite ile konuşma arasındaki ilişki tarihsel ve politik olarak da kurulabilir.

Tarihsel olarak ilk üniversitelerin retorik çalışmaların merkezde durduğu örgütlenmeler olduğu bilinmektedir.[7] Felsefe ve bütün insani

[7] Üniversitelerin Batılı tarihi çoğunlukla geç feodal dönemde başlatılmaktadır. XII. yüzyılda Paris Üniversitesi'nin kurulmasıyla birlikte okullular ayrı bir katman olarak var olmaya başladılar. El yazması kitapları aracılığıyla anlatılan keşfe çıkan okullular, felsefenin yanında retorik sanatları da Eski Yunan bilgi sistematiğine göre öğrenmekle yükümlüydüler. Okulluların bir okul hitabeti yaratmasını Bonner şöyle anlatmaktadır: "...ve böylece hitabet, kendisini, bir insanın cumhuriyetçiliğini, sonuçlarından korku duymadan ortaya koyabileceği ve kişinin siyasal saygınlık kaybını yurttaşların övgüyle telafi edebileceği okullara kaydırdı. *Scholastica* terimi moda oldu -bu, hakiki bir konuşmanın tersine bir "okul hitabeti" idi- ve bu gösteri-konuşmanın yandaşları okullular yani "*scholastici*" olarak tanındılar." (Bonner'den aktaran McLuhan, 2001: 144). Ancak Paris Üniversitesi'nin yükselişe geçtiği dönemde, onu ünlendiren diyalekti öğretmesiydi. Retorik sanatların önemi Rönesans döneminde daha da belirgin hale geldi. XV. ve XVI. yüzyıllarda üniversite ve kolejlerde Antik Yunan ve Roma'nın edebiyat metinlerinin dil ve biçim açısından incelenmesi, taklit edilmek üzere yeniden yazımı başlıca inceleme alanıydı. "Gerek Cizvit kolejlerinde gerek üniversite kolejlerinde '*rhetorique*' sınıfı öğretimin en yüksek derecesini teşkil etmekteydi." (Hirsch, 1950: 30). Bu retorik eğitimi, Ernest Hirsch'e göre, akademik eğitime, incelik, tanıma kabiliyeti, nüansları görme ye-

ve kültür bilimlerin nüvesini oluşturduğu iddia edilen retorik[8] ve onunla birlikte gelişen yorum bilgisinin bilimi yüzyıllar boyunca din-

teneği ve bir itidal zihniyeti kazandırmışsa da yeni gelişmekte olan teknik ve uygulamalı bilimlerin yanında sönmeye mahkûmdu. Marshall McLuhan da yeni retorikçileri yaratan dört nedeni sıralamaktadır: Antik yazarlara duyulan hayranlık, skolastik düşünceye duyulan nefret, etkili vaaz verme isteği, gelişmeye başlayan incelikli konuşma biçimlerine duyulan muhabbet (McLuhan, 2001: 269). Ancak konuşmaya karşı duydukları muhabbeti edebileştirip politikleştiremedikleri için yeni retorik okullar, XVII. yüzyılda etkisiz ve az öğrencili yerler haline dönüştü ve XVIII. yüzyılda Romantik hareket, edebiyat ve yazılı metinlerin (Romantik hareketin doğuşu ve yazılı bir kültür oluşmasındaki katkısı için bakınız Ong, 1999: 137-vd) önemini ortaya koyunca, edebiyat fakülteleri de eleştiri incelemeleri de üniversite içinde yeniden rağbet gördü. Ancak gördüğü bu rağbet, teknik ve uygulamalı bilimlerin yanında çok sınırlıydı. XIX. yüzyılda üniversiteler yeniden örgütlenirken, öncelik tıp ve hukuk fakültelerinin yanı sıra fizik, kimya, jeoloji, botanik, matematik bölüm ve fakültelerindeydi. XIX. yüzyılda yeniden inşa edilen Paris Üniversitesi'nin üç bin kişilik amfisindeki rölyef, bilimler ailesinin dökümünü de yapıyordu: Edebiyat, Retorik, Şiir, Tarih, Arkeoloji, Felsefe, Jeoloji, Botanik, Kimya, Fizik, Matematik (Hirsch, 1950: 37).

[8] Retorik teriminin Türkçe söylenişi sorunludur. Hitabet ve belagat gibi karşılıkları kullanılabilirse de bilimsel dil kullanımı içinde bu karşılıkları ifade etmek çeşitli anlatım zorlukları yaratacağı için bu metinde retorik terimi Türkçe karşılıklarına başvurulmadan kullanılacaktır. Zaten Türkçe çeviri ve sözlüklerde kavramın Türkçeleştirilmesi açısından bir birlik bulunmadığını Çiğdem Dürüşken de ifade etmektedir (2001: 3): "Eski Yunanca'da *rhetorike tekhe* terimi ya da Latince *oratio* terimi,' 'konuşma sanatı, söz sanatı, söz söyleme sanatı, belagat, söylev (ya da hitabet) sanatı, söylevcinin sanatı (ya da hatiplik sanatı, hatiplik bilimi), sözbilimi, uzanlatım, aytamlık' gibi terimlerle karşılanmış ya da kısaca 'retorik' biçiminde kullanılmıştır. Ancak bazen bu terimler bir tanım şeklinde Türkçeleştirilmiş, 'ikna etme sanatı, etkili söz söyleme sanatı' biçiminde karşılanmaya çalışılmıştır. *Rhetor* ya da Latince *orator* terimi ise 'söylevci (ya da hatip), söz sanatı ustası, konuşmacı, aytam' terimleriyle ya da kısaca *rhetor* ya da retorikçi terimiyle karşılanmıştır." Bu nedenle kavramın etimolojik kökeni ve sözlük karşılıkları hakkında kısa bir bilgi aktarmakta yarar vardır.

Gündelik yaşamda retorik terimi, çoğu zaman etkileyici ve süslü konuşma, gerçek dışına kaydırılmış söz söyleme, kandırmaya yönelmiş konuşma anlamları kazanmıştır. Oysa terim ilk kullanım alanında Eski Yunan'da yurttaşların ortaklık duygusunu güçlendirmeye yarayan öğretilebilir bir teknik olarak tasarlanmıştır. Kamuya seslenen ve görüşleri ortaklaştırabilmek için etkili iddialar geliştirmeye yönelen, bu nedenle ikna etmeyi önceleyen bir konuşma türü olarak *rhetorica* tanımlanmıştır. Retorik kelimesi, Eski Yunanca'da *rheo* (söylüyorum, konuşuyorum) fiilinden türetilmiş bir isim olan *rheter* (konuşmacı) ya da *rhetor* (kamu önünde konuşan ya da konuşmayı öğreten kişi) ile ilişkilendirilmektedir *(Oxford English Dictionary,* 1933: 626-627). Kamu önünde konuşmayı öğreten öğretmenler, davaları savunan kişiler ya da profesyonel bir kişi tarafından geliştirilen ikna etmeye yönelmiş zarif, etkili, güzel söz ve güçlü dilsel anlatım içeren

sel bilginin bilimi ile birlikte üniversitelerin ana gövdesini oluşturdu. Modern öncesi zamanların üniversitesinin retorik bilimleri zamanlarla birlikte kaybolup yerini teknik ve uygulamalı bilimlerin bilimselliğine bıraktı. Bu bilimsellik anlayışı araştırma ve inceleme pratikleri içinde retorik olana yeni bir yer açtı. Araştırmanın ve incelemenin inşası ve deneyimlendirilmesi aşamalarında iddia geliştirme, ikna etme ve yargılama süreçlerine verilen önemle, araştırmanın retoriği kendi başına bir alan haline geldi. Bunun yanı sıra modern üniversitenin yeni bilimleri, uygulama sorunlarının çözülmesinde konuşma tekniklerinden faydalanma yoluna gittiler ve yeni üyelerine nasıl konuşulabileceğini öğretmeye devam ettiler. Kapitalist ülkelerde burjuva kamusal alanında üniversiteler, akıl aracılığıyla kurulan iddia geliştirme, mantıklı tutarlılık içinde bilgi biriktirme ve çarpıcı yargılama yeteneklerinin ge-

---

konuşmalar retorik olarak adlandırılmıştır. Retorların -konuşmayı öğreten öğretmenlerin- konuşma eylemliliklerini karşılayan "*rhetoreuo* fiili ise söz sanatını icra etmek, toplum önünde konuşmak, söylev vermek anlamına gelir. Bu fiille bağlantılı olan *rheotoreia* terimi ise toplum önünde konuşma, pratik konuşma ve söylev anlamında kullanılır" (Dürüşken, 2001: 1). Eski Roma'da ise retorik kelimesi Latinceleştirilmiş ve "*rhetorica*" olarak ifade edilmiştir. " ...Latincede çoğu zaman *oro* (konuşuyorum, bir orotor gibi konuşuyorum, bir davayı savunuyorum, diliyorum, dua ediyorum) fiilinden türemiş *orotio* (konuşma, söylem, söz, nutuk, hitabe, mecazlı konuşma, şiire karşıt düz yazı, konuşma yetisi; konuşma tarzı, biçem, söz söyleme sanatı) terimi. Eski Yunanca *rhetorike* terimi ile karşılanmıştır. Ancak orotio pratik anlamda konuşma (söylev, nutuk) olarak kullanılmıştır. ...*Orator* terimi (konuşmacı, söz sanatı ustası) söz sanatının kuramcısı değil de uygulayıcısı anlamında kullanılmıştır." (Dürüşken, 2001: 2).

Eski Yunan ve Eski Roma'da güçlü bir yurttaşlık söylemi içinde belirlenen yani kamuya seslenme ve ortak görüş yaratma iddiasını içinde barındıran retorik, kuramı oluşturan Aristoteles tarafından belirlenen kendi içinde bir bilgi bütünü olmaktan çok, bir *techne* (zanaat), bir metod veya sanat olma haline uzun yüzyıllar boyu mahkum oldu. Mutlak hakikati, etkili ve güzel söz söyleyerek betimleme doğrultusunda iddia geliştirme, iddianın geçerliliğini kanıtlama biçimi olarak anlaşıldı. Ortaçağın Hıristiyan kültürü, retoriği Tanrısal sözün yorumuna sevk etti. Rönesans hümanistleri, retoriği filoloji içine taşıdılar. Gramer ve diyalektiğin yanı sıra, retorik onların filolojilerinin temel bileşenlerinden biri haline dönüşürken şık, yaratıcı düzyazının biçeminin bilgisi haline geldi (*Encyclopedia of Language and Linguistics*, 1994: 3571). Retorik çağlar boyunca biçemin göstergelerini yorumlamaya dayanan bir ilgi alanı olma halini XIX. yüzyıla kadar sürdürdü ve bu yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar genel olarak bir yanlışlama semiyotiği olarak anlaşıldı. Bilimsel ve ahlaki geçerlilik iddialarını yanlışlama biçimlerini yorumlayan bir alt çalışma alanı olarak varolageldi (*Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, 1994: 815).

liştirilmesi için uygun bir platform niteliğini kazandılar. Üniversitenin eleştiren konumu toplumsal taraflar arasında arabuluculuk işlevinin belirginleşmesine imkân tanıdı. Görüşleri ve düşünceleri berraklaştırarak herkes tarafından kavranabilmesinin sağlanmasına yönelik etkinliklerle üniversite, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirginleşmeye başladı. Günümüzde farklı toplumsal akılları bir araya getirmedeki arabuluculuk işlevleri sınırlanmış gibi gözükse de mutlaklaştırılmış bilimsel bilginin retorik alanları yoğunlaşmış olsa da uzmanlık dillerinin baskısı ile bunalmış olsalar da, hakim sınıfların ideolojisini yayma girişiminde bir aygıt haline gelmiş olsalar da, üniversiteler, politik konumlarını geçtiğimiz yüzyılda sağlamlaştırmışlardır.

Politik ve tarihsel olarak üniversitenin söz/konuşma/iddia, inşa etme/yargılama ile ilişkisinin sürekliliği verili olarak kabul edildiğinde, Türkiye üniversitelerinde de belirli bir akıl yürütme biçimine ve mantıksal tutarlılığa sahip konuşma biçimlerinin standartlığını engelleyen sorunlar ile farklılaşmış konuşma biçimleriyle bilgi birikiminin cılızlığı üzerine düşünmek gerekmektedir. Zira bu düşünme ve bilgi birikimi gereksinimi her gün biraz daha çoğalmakta ve günümüzün dünyası, önceki yüzyıllardan daha fazla kurumsallaşmış, yeniden biçimlendirilmiş söze ve farklı akılların söz aracılığıyla bir aradalığına dayanmaktadır.

Sözlü kültürün değişimini kavrayabilme ve farklı akademik alanlarda biriken bilgiyi bir araya getirme çabasında olan bu çalışma, öncelikle Türkiye'de üniversitelerde sosyal ve insani bilimleri örgütleyen fakültelerde, özellikle de iletişim fakültelerinde, söz ve konuşma üzerine düşünmenin neden sınırlı olduğu sorusuna yanıt aramak zorundadır.

Türkiye'nin modern üniversite geçmişi göreli olarak yenidir. Bu yeni modern üniversite eskisinden Batılı ülkelerde olduğu gibi bir evrim sürecinde ya da "uzun süren devrim" sürecinde farklılaşmış değildir. Travmatik bir kopuş ile medrese geleneğini ardında bırakan modern Türkiye'nin üniversiteleri, geçmişleri ile akademik bir hesaplaşma içine girmemişler ve medrese geleneğine içkin olan dinsel bilginin dünyevileşmesi ve modern akıla çevrilmesi sorununu görmezden gelmek durumunda kalmışlardır. Bu görmezden gelme; dil, yorum ve

söz bilimlerinin gelişmesini büyük ölçüde engellemiş gözükmektedir.[9] Dinsel bilgi içinde vazgeçilmez bir yeri olan tefsir, kelam, fıkıh, hitabet ve belagat[10] yeni modern üniversite içinde köksüz kalmış, ne felse-

---

[9] Oysa ilahiyat çalışmaları sözlü kültürün düşünme ve anlatı biçimlerinin yorumlanması için tıpkı edebiyat ve dilbilimleri gibi temel kaynakları oluşturmaktadır. Modern dünyada sözlü geleneklerin devam etmesinde dini seremonilerdeki ayinler ve vaazlar gibi anlatıların önemli bir yeri olduğu sıklıkla belirtilmektedir. Ong, kitabının hem kuramsal çerçevesi içinde hem de metnin girişinde sözlü anlatım geleneklerinin devamlılığında dinsel alanın önemini vurgular (1999: 93-201-209). Modern konuşma biçimleri ile ilgili söz biriktirenlerin arasında din adamlarının da bir grup oluşturması, ilahiyat ile sözlü gelenek arasında bağlantının canlılığına işaret eder. VIII. yüzyılda Arap Rönesans'ını kâğıdın tarihsel serüveni ile birleştirerek irdeleyen Jonathan M. Bloom, *Kağıda İşlenen Uygarlık* (2003) başlıklı kitabında sözlü kültüre ve sözlü kültür geleneklerine uzun sayılabilecek bir yer ayırmıştır. Bloom'un çalışmasından yola çıkarak, güzel söz söylemeye ve sözlü geleneklerin yaşatılmasına ağırlık veren bir geçmişin, İslami kültürde yerleşiklik kazandığını söylemek mümkündür. Kıraat bilimini yani ezberden yüksek sesle okuma sistematiğini yaratan, stilize konuşma ve şarkı söyleme ile okumayı birleştiren gelenek VIII. yüzyıldan başlayarak, XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ezberden kutsal kitabı okuma biçiminin özendirilmesi, hafızların toplumsal etkileşimde özel bir yeri olması, hadis ve rivayetlerin İslami bilgi içinde önemsenmesi, söz ile yazı arasında geçişliliği esas alan bir kültürel dönemecin pratikleridir (2003: 133-160).

[10] Yukarıda retorik kelimesinin kısa etimolojik kökenini gördükten sonra Türkçede onun yerine sıklıkla kullanılan belagat ve hitabet kelimelerinin kökenlerine bakmak gerekmektedir. Kaya Bilgegil, "Doğu belagatıyla Batı rhetorique'i arasında konu bakımından büyük geçişler, benzeşmeler olmakla beraber, tasnif ve ayrıntıda bazı farklılıklar göze çarptı"ğını belirtmiş ancak bu farklılıkları ayrıştırmamıştır (1989: 24). Yekta Saraç ise retorik, hitabet ve belagat arasındaki ayrıştırmayı şu şekilde ortaya koymaktadır: "Diğer bir ifade ile retorik, hitabet sanatının temel prensiplerini konu almış olup toplumsal statüyü muhafaza etmek, hakkını savunmak rakiplerini ezmek gibi pratik amaçlara yönelik ilkeler bütünüdür. Kendisinin şekillendirmesini sağlayan bu pratik amaçlardır... Bir ilim dalı olarak belagatin doğuşunun zemini ve gelişiminde belirleyici olan ise yazılı bir metin'dir. Bu metnin ürettiği anlam(lar) bu metnin sahibinin insan ile birlikte yarattığı dil çözümlemesidir. Bu iki kurallar bütününün belli konularda örtüşmesi, mahiyeti farklı bu iki ilmin aynılığını veya birisinin diğeriyle izahını gerektirmez. Belagatın retorik ile izahı ancak retoriğin belagat ile izahı kadar tutarlı olabilir." (2000: 28). Belagat sözünün kökü belega'dır. Bu kök, Bilgegil'e göre, "'ulaştı, nihayete erdi, idrak etti, kâfi geldi, idare etti, te'kidde son hadde vardı, aksayı muradına yetti' manalarını ifade eder... Ayrıca kelimede 'tamamlanma' fikri vardır" (1989: 21). Belagat, terim olarak, "iki ayrı mânâ için kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi sözün fasih olmasıyla beraber durumun gereğine uygun olarak söylenmesidir. ...(İ)kinci manası ise Meani, Beyan ve Bedi fenlerini ihtiva eden ilim dalının adı olmasıdır" (Akdemir, 1999: 9-10). Belagat, onu tanımlamaya çalışan VIII ile XIV. yüzyıl arasında yaşayan İslam bilginlerince Kuran'ı anlama gayretlerinin ve tefsir çabalarının bir diğer adıdır. Uzmanlık bilgisini,

fe bölümlerinde[11] ne dilbilimlerinde[12] ne de diğer insani bilimlerde kendine yer bulmuş, ilahiyat fakültelerindeki gettosuna çekilmiş gö-

yetenek ve gelişkin melekelere sahip olmayı gerektiren bir çözümleme çabasıdır. Sözün açıklığa kavuşturulabilmesi için ya da başka bir deyişle söyleyiş ve mânâlandırma kusurlarından arındırılabilmesi için bir bilgi dizgesine göre yorumlanması gerekir ki bu bilgi dizgesi de belagattır. Belagat ile birlikte anılan fesahat- Latince yakın karşılığı ile *eloquence*- sözlük karşılığını "katıksız, saf ve temiz olması, tam olarak açığa çıkması" gibi anlamlarda bulur ki bu anlamlar manâlı sözü yani kelamın oluşmasına aracılık eder. Belagatsız kelam söz konusu olamayacağı için sözün mükemmelleştirilmesi, sözcük ve dil oyunlarını çözümlemeye çalışan, metaforları, benzetmeleri, kinayeleri açığa çıkartmaya çalışan sanatlarla mümkün olur. VIII. yüzyıldan itibaren, Kuran'daki "Dil mucizesi"ni ortaya çıkarmaya yönelen bu sanatlar, bir yandan insanın anlama yeteneğine diğer yandan bu konuda çalışanların bilim yeteneklerinin geliştirilmesine adanmışlardır. Anılan yüzyıllar arasında belagat sanatının gelişim evreleri için bakınız Saraç (2000: 18-28); yukarıda anılan kavramların tanımı ve mânâ arayışı için ayrıca bakınız Sadık Kılıç (2003). Hitabet ise, güzel söz söyleme sanatı olarak karşılanmaktadır (Devellioğlu, 1993: 340). Bir topluluğa karşı söylenen coşturucu sözler anlamını yüklenen hitabe ile birinin yüzüne karşı söyleme anlamını kazanan hitaben sözcükleri aracılığıyla düşünülebilirse, hitabet'in daha pratik yönelimli bir anlam içerdiği, karşılıklılık içinde anlamını çoğalttığı söylenebilir. Camilerde, hatiplerin karşılarındaki topluluğa verdikleri dini öğütler anlamına gelen hutbeyi, söyleyenlerin bu söyleme biçimini sanatlaştırmaları ile geliştirilen hitabet, aslında nutka (söyleyiş, söyleme kuvvet ve hassası) dayalıdır.

[11] Devlet üniversitelerine bağlı felsefe bölümlerinin sayısı on altıdır. Bu bölümlerin onuna elektronik ortamda ulaşılarak ders programlarında sözlü-iletişim ve retorik bilimleri ile ilişkili olabilecek derslerin olup olmadığına bakılmış ve sadece Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde "Rhetoric and Argumentation in Philosophy" adlı bir derse rastlanmıştır. Ancak, Arda Denkel ve Arslan Kaynardağ'dan yararlanarak Türkiye'de felsefenin kurumlaşma süreci içinde dil felsefelerine duyulan ilginin tarihini kısaca okumak mümkündür: 1933 Üniversite reformuyla yeniden örgütlenen üniversitelerin felsefe bölümlerinde, Alman düşünce okullarında yetişen ilk kuşak felsefecilerin etkisiyle fenomenoloji, Yeni Kantçılık ve sembolik mantık üzerine düşünmenin geliştirildiği bilinmektedir. Nazi rejiminden kaçarak bir süre İstanbul'da hocalık yapan Hans Reichenbach ve Ernst von Aster'in yönlendirmeleriyle dil ve anlam felsefelerine doğru ilginin biçimlenmeye başladığı söylenebilir. Ancak analitik felsefe içinden dilin anlamlılığı üzerine bilgi birikimi, 1960'larla birlikte başlamaktadır. Nusret Hızır, Nermi Uygur, Teo Grünberg, Önay Sözer, Ahmet İnam, Bedia Akarsu ve Arda Denkel'in dil felsefesindeki sorunları ele alan çalışmaları bir hat oluşturmuştur. Felsefe çalışmalarının evrimi içinde dile duyulan felsefi yaklaşımların farklılığı için bakınız Denkel (2003: 81-100) ve Kaynardağ (1983: 762-774). Ancak anılan bu hat içinde rasyonalist, mantıkçı pozitivist ve sembolik mantıkçı yönelimler ağır basmakta, söz ve konuşma etkinlikleri üzerine sorgulama sorunu geç ele alınmış bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu geç ele alınış sorunu sözlü kültürün yorumlanmasında bir ciddi boşluk yarattığı için nedenleri üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. Ömer Naci Soykan, üniversitelerde

zükmektedir.[13] Öyle ki Türk modernleşmesinin ilk evresinde kurulan hukuk okullarında ve kadı yetiştiren okullarda hitabet ve belagat ders-

felsefe ekollerinin belirmesindeki güçlü Alman etkisinin altını çizerek, Ludwig Wittgenstein'ın Türkçeye çevrilmesini 1980 sonrasına bırakan üniversitenin kurumsal tutuculuğunu örnekler (1993: 77). 1930'larda Cumhuriyet'in milli eğitim politikalarını danışmak üzere çağırdığı John Dewey'in -ki konuşma eylemleri ile modern demokrasilerde yurttaşlık pratikleri arasında ilişki kuran ilk düşünürlerden birisidir- etkisinin sınırlılığını (Denkel, 2003: 89) da Türkiye'de felsefi düşünme geleneklerinin zayıflığı ile ilişkilendirmek mümkündür. Felsefi düşünme geleneklerini, kendi kültürel temellerinden ve toplumsal gereksinimlerinin içinden oluşturamamış olması, elit grupların kişisel ve tesadüfi tercihleriyle biçimlenen düşünce ekollerinin etkisini uzun süreli kılmış, sözün yorumlanmasına ilişkin bilginin akademik ve felsefi tanımlarına duyulan ilgi açığa çıkmakta gecikmiştir. Dil felsefeleri ile sözün yorumu arasındaki bağlantı kurulduğunda Martin Heidegger ve Hans Georg Gadamer'in çalışmalarını irdeleyen yaklaşımları da burada anmak gerekmektedir. Daha sonra metin içinde tekrar edileceği üzere XX. yüzyıl düşüncesinde dünyevi bir yorum bilgisi geliştiren ve sözün önceliğine ağırlık veren *hermeneutik* temelli yaklaşımları tartışmaya açan Doğan Özlem'in çalışmaları ile Hüsamettin Arslan'ın çalışmalarının önemi vurgulanmalıdır. Özellikle Hüsamettin Arslan'ın iki derlemesi, *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler* (2002b) ile *İnsan Bilimlerine Prolegomena* (2002a) bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüşlerin aktarılmasına imkân tanımıştır.

[12] Türkiye'de dilbilim çalışmalarında söz üzerine düşüncelerin sistematik bir araya getirilişinde benzeri bir gecikme sorununun yaşandığı söylenebilir. Mehmet Rifat'ın bu çalışmada sıklıkla kullanılan antolojisinde yer alan "Türkçe'de Başlıca Dilbilim ve Göstergebilim Çalışmaları" kaynakçasından izlenebildiği kadarıyla, 1970'ler öncesinde dilbilim genel başlığı altında yer alabilen çalışmaların sayısı sadece üçtür (Rifat, 2000a: 243-245).

[13] Günümüzde ilahiyat fakültelerinde okutulan derslerin içeriklerine ve yayımlara bakıldığında kelam bilimlerinin ağırlıklı bir yer tuttuğunu ve kısmi bir biçimde de olsa modern bilgi kuramları ve sosyolojisi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Dokuz ilahiyat fakültesinde "Hitabet", "Dini Hitabet", "Belagat", "Arap Dili ve Belagatı", "Yazılı ve Sözlü Anlatım" başlıklı derslere rastlanması, ayrıca "Sokrat Felsefesi ve Sokratik İroni Metodu" başlıklı seminerlerin de olması retorik çalışmalarına geleneksel desteğin sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Başka bir işareti de *Tezkire* dergisi çevresinden okumak mümkündür. Derginin Mart-Haziran 2003 tarihli 31-32. sayısında yeni ilahiyat söylemlerini irdeleyen çalışmalardan bir çoğu, yorumsamacı yaklaşımlarla retorik çalışmalarından alınmış gerekçelendirmelerle yüklüdür. Derginin editörü Yasin Aktay vd, *Önce Söz Vardı* (1996) başlıklı bir çalışmasında yorumsamacı yaklaşımların söz ve anlam önceliğini kurma biçimlerini irdeler ve *Türk Dininin Sosyolojik İmkanı*'nda (2000) bir disiplin olarak ilahiyatın sorunlarına yer verirken, fıkıh ve tefsir gibi kavramların cendere içine sokulmasını teolojinin antropolojiye dönüştürülmesiyle ilişkilendirir: "Günümüzde tüm bu kavramlardaki dinamizmi keşfedip onlara asli konumlarını yeniden iade etme yönündeki girişimler, yer yer umut verici olsa da onların da en önemli sorunları, bu sü-

leri öğretilirken, yakın zamanlarda daha fazla gereksinim duyulduğu açık olduğu halde modern hukuk fakültelerinde bu tür derslere yer verilmemiştir.[14] XIX. yüzyıl içinde yazılan ilk belagat kitabının, bu yüzyılın Osmanlı kültür dünyasında en önemli hukuk adamı olarak görünen ve "İslam dünyasındaki ilk Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu" olan Mecelle'yi hazırlayan Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılmış olması da hukuk ile konuşma arasındaki ilişkinin farkında olunduğuna işaret etmektedir.[15]

---

reçlerin özgürleştirici açılımlarına meydan vermekten ziyade hesapçı zihnin tüm bu kavramları Kartezyen aklın nesnesi, elde mevcut, kullanılmaya hazır stok bilgisine dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır." (2000: 201). Ayrıca Aktay, anılan bu çalışmasında, Alevi yayınlarını incelerken, sözlü kültür-yazılı kültür ikiliğini merkeze alan bir yazını referans çerçevesi olarak kullanmaktadır ki bu sözlü kültür incelemeleri için bir örnek teşkil etmektedir.

[14] 2002-2003 öğretim yılında vakıf üniversiteleri bünyesindeki on hukuk fakültesinin ve devlet üniversitelerinde yer alan on hukuk fakültesinin ders programlarına elektronik ortamda ulaşılmış, bu fakültelerin hiçbirinde retorik ya da benzeri isimle anılan bir ders adı kaydedilmemiştir. Hukuk alanında retorik incelemelerine yer verilmesi sadece hukukçuların savlarını daha iyi ifade etme zorunluluğu gibi pratik bir nedenden kaynaklanmamaktadır. Bu çalışmanın sonraki sayfalarında görülebileceği gibi retorik incelemeleri içinde hukuk nosyonuna sahip bilim adamları ve kadınlarının yaptığı çalışmaların önemli bir ağırlığı vardır. Akla dayalı iknanın uygulanım alanı olarak görülen hukuk, modern konuşma biçimlerinin yürütülmesi için bakılması ve irdelenmesi gereken ilk alandır. Aristoteles'in adli konuşmayı diğer toplumsal konuşma türlerinden ayırarak farklılığının önemini teslim etmesinden başlayarak, adli konuşmalara duyulan ilgi modern bilim adamlarınca da sürdürülmüş, hem olağan hem de sonuçları itibariyle "dil oyunlarını" dışlayıcı kabul edilen bu konuşma biçiminin irdelenmesine yol açmıştır.

[15] Ahmet Cevdet Paşa'nın kimliğine ilişkin belirleme Üçok, Mumcu ve Bozkurt'tan (1996: 209) alıntılanmıştır. (Osmanlı Devleti'nde Hukuk Okullarında Belagat Dersleri için ayrıca bakınız Şenbay, 2003: 12-13). Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belagat-ı Osmaniyye* isimli eserinin transkripsiyonu, Turgut Karabey ve Mehmet Atalay tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın önsözünde, ilk Türkçe belagat kitabının, İsmail-i Ankaravi tarafından XVII. yüzyılda yazıldığı, Ahmet Cevdet Paşa'nın anılan bu çalışmasına kadar Türkçe örneklerle bezeli başka bir çalışmaya rastlanmadığı, Paşa'nın Türkçeden örnekler seçerek, açıklamalarında da Türk dilinin mantığına dayanarak belagat kurallarını ortaya koyduğu belirtilmektedir. "Belagat-ı Osmaniyye: dibace, mukaddime ve lahika'dan ibaret... klasik ve orjinal bir belagat kitabı" olarak yayımlandığı 1881 tarihini takip eden "otuz yıl içinde yedi kez basılmış, büyük kabul gör"müş bir ilk eser olmasının yanı sıra yazarının "Hukuk Mektebi'nde verdiği derslerin özeti"dir (Karabey ve Atalay, 2000: vii. xxiv).

Edebiyat tarihi[16] ile dilbilim çalışmaları arasında bağların kurulmamış olması da Türkiye'de sözlü kültür incelemelerinin gelişememesinde önemli bir rol oynamıştır. Bir yandan edebiyat tarihi çalışmalarının, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına denk düşen politik ilgi ile edebi ilgiyi birleştirme çabalarının devam ettiremeyişi, diğer yandan klasik ve modern filolojilerin uzun sürmüş akademik suskunluğu, sözlü anlatı geleneklerinin irdelenmesine izin vermemiş gözükmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında özellikle halk edebiyatı üzerine çalışmak, Arap ve İran etkilerine açık Osmanlı edebi metinlerinden hızlıca uzaklaşmak anlamına geldiği için yeni Türkiye'nin politik iktidarını sahiplenenler, Türkçenin ve Türk edebiyatının halkın dilinde devam eden biçimlerinin üniversitede de araştırılmasını desteklediler. Geç XIX. yüzyılda Alman, Macar ve Rus araştırmacılar tarafından başlatılan çalışmaları izleyen araştırmacılar, Türklerin destanları, efsaneleri, hikâyeleri, masalları, atasözleri, duaları, bedduaları, yas şiirleri, meddah oyunları ve temel sözlükleri üzerinde çalıştılar. Türkçenin ozanlarının, aşıklarının koşuklarında ve sagularında dile gelen anlatıları, aşıkların karşılaşmalarındaki mücadeleci edayı, cönklere kaydedilen şiirleri gün ışığına çıkaran bu çalışmalar, sözlü geleneklerin anlatı biçimlerinin sürekliliğini göstermiştir. Fuad Köprülü,[17] hem Türk edebiyat tarihi hem

---

[16] Edebiyat alanındaki sözlü anlatı biçimlerinin irdelenmesinin sözlü kültür incelemeleri için temel bir kaynak oluşturduğunu, sözlü-yazılı kültür karşıtlığını çalışmalarının ana ekseni kabul eden bir yazın aracılığıyla görebiliriz. Ong'tan başlayarak sözlü kültür üzerine çalışanlar, edebi metinlerin ve özellikle edebiyat tarihi incelemelerinin sözlü kültür için birincil önemini vurgulamışlardır. Destanlardan başlayarak sözlü kültürün anlatı biçimlerine yönelik ilk ilginin edebiyat tarihçilerince ortaya konduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Antik Yunan'dan başlayarak retorik ile poetika'nın ikizliği günümüze kadar sürmektedir. Sözlü gelenekler içinde sürekliliğini zamansızlaştırarak devam ettiren lirik şiir, belki yukarıda anılan eposlardan daha fazla ilgiyi üzerine çekmiştir. Dolayısıyla retoriksel olanın şiir ve estetik olanla ile kurduğu ilişki edebiyat eleştirisinin var oluş nedeni olarak modern dünyada bu alanın disiplinleşmesine imkân hazırlamıştır. Klasik ve modern retorik kuramcılarının pek çoğunun edebiyat eleştirisi alanından gelmiş olması, Aristoteles'in başlattığı, ortak tahayyülü biçimlendirmede retorik ve poetika'nın birlikteliğinin devam ettiğini gösterir. Klasik ve Yeni Eleştiri de, Biçimcilik okulları da bu birlikteliğin sürdürülmesinde etkili bir konumdadırlar.

[17] İlk edebiyat tarihi profesörlerinden olan Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli kitabında (ilk baskısı 1919 tarihlidir) İslamiyet'ten önce ya da başka bir deyişle birincil sözlü kültür döneminde şiirin önemini ve ozanların söyleme biçimlerini

de halk şiir gelenekleri üzerine yaptığı çalışmalarla, kendisinin "anonim olduğu için edebiyat saymadığı" sözlü anlatı geleneklerinin izleklerini ortaya çıkarmada öncü bir rol oynamıştır (Elçin, 2001: 3). Sözlü geleneksel anlatılar ve biçimleri üzerine edebiyat tarihi içinde çalışanların ilgilerinin yazılı metinlere kayması ve XIX. yüzyılda ortaya çıkan yeni edebi türler üzerine incelemelerin çoğalması ile sözlü geleneklerin anlatı biçimleri daha çok halkbilimcilerin inceleme alanı olmuştur denilebilir.

Batı'da ilk seküler bilim olarak tanınan filoloji, Michel Foucault'nun (1994) da belirttiği gibi, Batı bilincinde biyoloji ve politik ekonominin doğuşu kadar etkide bulunmuş ve Batı'nın tarihsel olarak ku-

---

şöyle betimlemektedir: "Hakandan en ehemmiyetsiz nefere kadar bütün fertler o şiirlerde kendini duyuyordu. Bu şairler, hepsi birbirine benzeyen, elleri topuzlu, basit adamlardı. Oba oba dolaşarak umumi yahut hususi toplanışlarda, eski kahramanların menkıbelerini terennüm ederler, milli destanlar söylerler veya yeni hadiseler hakkında türkü bağlarlardı. Bunların aynı zamanda kopuzlarıyla, sihirbazlık, falcılık ettikleri de olurdu. 'Sığır' denilen milli av ayinlerinde, 'şölen' yani umumi ziyaretlerde, 'yuğ' yani matem merasiminde şairler mutlaka bulunurlardı. Bütün bu şiirler Türkçenin tabii vezni olan 'hece vezni' ile söylenirdi. Türkçenin belli ve aynı cins hecelerinin belli duraklı sayılara ayrılmasından vücuda gelen bu veznin çeşitli nevi'leri vardı. Bunlar arasında en az sayılı olanlar, en eskileriydi. Bu devirde muhtelif mevzulara ait şiirlerden hepsinin belli bir şekli vardı. ...Onlarda, mısraların son heceleri arasında uzak bir benzerlik, kafiyenin varlığı için yetiyordu ve şairin büsbütün kolaylık temini için, bu, ekseriye fiillerin tasriflerinden vücuda getiriliyordu. Hulasa, mahdut, basit, iptidai olmakla beraber bu ilk devirlerdeki edebi mahsuller bütün bir kavmin ruhundan kopuyor, onun kederlerini, neşelerini terennüm ediyordu." (Köprülü, 1976: 11-12). Bu uzun alıntıyla amaçlanan Ong'un görüşleri aracığıyla dile getirilen sözlü anlatı geleneğinin başka bir kültüre ait bir yazar tarafından ifade edilme biçimini örneklemektir. Eski Türk toplumlarında hikâye anlatıcı olarak ozanların, topluluğun ortaklık duygusunu güçlendiren anlatım olanaklarını kullanma biçimine ilişkin bu sözler, sözlü geleneklerin farklı biçimleri için bir örnek oluşturmak için buraya alınmıştır. Yeni Türk edebiyatı tarihi, bu geleneklerin yeni tür ve biçimleri nasıl etkilediği yolundaki soruyu, "[G]arp ortaçağı ile bizim ortaçağımız arasındaki esaslı farklılıklardan biri de yüksek tabakayı halktan gelen her şeye karşı kapatan ikilik" (Tanpınar, 1982: 28) nedeniyle sözlü geleneğin dışarıda tutulması olarak yanıtlasa da Batılılaşma hareketleri ile birlikte geleneksel sözlü anlatı biçimlerinin Osmanlı romancıları tarafından yeğlenmeye başlandığı da ortaya konulacaktır. (Özellikle bakınız Tanpınar,1982: 288-289 ve 455-vd). Ahmet Evin ise sözlü geleneğin Türk romanıyla bağının çok sınırlı düzeyde kaldığını iddia etmekte ve efsanelerin romana girmesi için 1950'leri beklemek gerektiğini vurgulamaktadır (Evin, 2004: 22).

rulan ilerlemeci hedeflerini belirlemiştir.[18] Dillerin kökeni, dil aileleri, dillerin dizinleri, karşılaştırmalı diller üzerine incelemeler, XVIII. yüzyıldan itibaren dünyayı keşfe çıkan Batı'nın sistemli bilgi biriktirmesinin yolu olmuştur. Gezginlerin, vakti bol aristokratların, ticari ilişkilerini çoğaltmak isteyen tüccarların karşılaştıkları ancak anlamadıkları sayısız sözcük demetlerini kayıt altına alma, sınıflama, düzenleme ve tipoloji girişimleriyle başlayan filolojik ilgi, XIX. yüzyılda bir topluluğun kendine tarih yaratma girişiminin bir parçası olarak romantize edildi. Bir topluluğun kendine has bir varlık olmasının ön koşulu olarak ortaya atılan diller, kökenlerini sorgulayan düşünürlerce birbirlerine indirgenemez kültürlerin kurucusu ve taşıyıcısı olarak tayin edildiler. Dillerin bu tayin edilişi, onlar üzerindeki akademik ilginin sürekliliğini de sağlamış, XX. yüzyılın başına kadar, felsefe ile dilbilimin yakın ilişkisi güçlenerek devam etmiştir. Bu yüzyılda bu yakın ilgi daha da derinleşecek, diller üzerine çalışan felsefe okullarının yanı sıra dilbilimcilerin alt uzmanlık alanları oluşacak, dünyevi bir yorum ve anlam biliminin yanında mantığın kurucu öğesi olan dil, yapılarıyla, biçimleriyle, edimleriyle, göstergeleriyle irdelenecek ve sözlü kültür ile ilişkisi metin düzeyiyle sınırlanarak etkinliğini 1960'lara kadar artıracaktır. Bu tarihe kadar Batı'dakine benzeyen toplumsal gelişmeleri ardına almayan ya da başka deyişle filolojileri ortaya çıkaran toplumsal politik gelişmeleri yaşamayan bir tarihsel geçmişin mirası, dilbilim çalışmalarının yerleşmesine ve diğer insani ve sosyal bilimlerle akrabalıklar kurmasına engel olmuştur. Türkiye'de, dil üzerine düşünme, ulusal dilin yaratımını anlamlandırma üzerine yoğunlaşarak, romantik etkilenimi XX. yüzyılın sonuna kadar taşıyacaktır. Türk dili

[18] Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de (1994) modern filolojinin seyrini XVI. ile XVIII. yüzyıllardaki Batı'nın coğrafyasında izler. Temsili dilsel yapıları biçimlendiren stratejik öğeleri irdelerken dil üzerine düşünme biçimlerinin tarihinin anlaşılabilmesine yardımcı olur. Umberto Eco da *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*'nda (2004), dillerin köken arayışlarını tarihsel ve mekânsal bir çevre içinden yorumlar. Dil üzerine düşünme biçimlerinin gelişimi ile ilgili bir başka çalışma da Fredric Jameson'ın *Dil Hapishanesi* (2003)'dir. Bu kitapta, yapısalcılığın ve Rus biçimciliğinin öyküsü anlatılırken, dilbilimin kuruluş öyküsü de aktarılır. Bu çalışmaları anarak söylenmek istenen, Batı Avrupa'da hem dil üzerine düşünmenin hem de dil felsefesi ve dilbilim çalışmalarının paralelliği üzerindeki vurgunun öykülendirilmiş olduğuna dikkat çekmektir.

üzerine yapılan çalışmalar, bu yüzyılın son kırk yılına kadar Türkçenin dil ailesi, söz varlığı, sözlükleri, fonetiğinin ayrıksılığı üzerinde yoğunlaşırken belki diğer insani bilimler içinde antropolojiye, etnolojiye ve folklor çalışmalarına[19] yaklaşacak ve ulusal dil yaratımı sorunları çevresinde kurulan temalar etrafında tartışılacaktır.[20] Türkiye'de

[19] Etnoloji ve folklor araştırmaları sözlü kültür incelemeleri için önemli bir alanın bilgisini sunmaktadır. Rivayetlerin, şarkıların, atasözlerinin, bilmecelerin, destanların, atışmaların, bedduaların ve masalların irdelenmesinin sözlü kültür çalışmaları için kurucu önemi tartışılmaz olduğu için etnoloji alanındaki çalışmaların altını bir kez daha çizmeye çalışalım: Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk ulusunun inşası sürecinde, geleneğini yeniden icat etmeye yönelmenin sonucu olarak, bir araştırmacılar topluluğunun yetiştirilmesi politik bir amaç olarak tayin edilmiştir. Özellikle Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde tarihsel olguların ve değerlerin keşfi serüvenini akademik ilgileri ile birleştiren Pertev Naili Boratav'ın kişiliğinde temsil edilebileceğini düşündüğüm bir grup araştırmacı, daha sonraki yıllarda yerlerinden edilmelerine ve yaptıklarının hıçleştirilmesine rağmen söz oyunlarının toplumsal tarihinin yazılmasına olanak sağlayan bir dizi bilgiyi gün ışığına çıkardılar. "Masalın Biçem Bilimi" bu araştırmalardan çıkamadıysa, 1940'ların yargılamaları ve 1948'de kürsülerinin lağvedilmesinin bundaki rolü üzerine yeniden düşünmek gerekecektir. Bütün politik engellemelerle birlikte, Anadolu'nun hikâye anlatıcılarının metinlerinin kalıcılığı sağlanmışsa Pertev Naili Boratav'ın, Sedat Veyis Örnek'in, İlhan Başgöz'ün, Tahir Alangu'nun, Ahmet Şükrü Esen'in, Yaşar Kemal'in anılması gerekir. Türkiye'de folklor çalışmaları için bakınız Boratav (1973); ayrıca, folklor çalışmalarının gelişimini konu edilen kısa bir bakış için bakınız Nida Tüfekçioğlu "Folklor" ve Tahir Alangu "Tarihten Folklore Doğru" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (1983: 776-779 ve 780-786). DTCF'de gerçekleştirilen 1948 tasfiyesinin Türkiye'de sosyal bilimlerde yarattığı sonuçlar için bakınız Kayalı (2001: 101-199).

[20] Osmanlı Türkiyesi'nde, XIX. yüzyılın sonunda dil sorunu tartışılmaktadır. Özellikle basılı yayınların yaygınlaşması ve Osmanlıca gazetelerin çıkmasıyla birlikte dilde sadeleşme sorunu olarak kabaca ifade edebileceğimiz sorunların tartışıldığı ve milliyetçi söylemlerle karşılaşan Osmanlı aydınlarının bir kısmının konuşma dilini savunduğu, Arapça ve Farsça etkileri sınırlayan bir dil yaratma konusunda zaman zaman görüş dile getirdikleri bilinmektedir. "Yeni Lisan"cılar, yani *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplananlar, "süslü ve tumturaklı bir nesirden kaçındıkları" için konuşma diline yakın bir yazı dili kurmalarını "müteradif sözlerden Türkçesini almalı" şiarıyla bitiştirirler (Şavkay, 2002: 33). Osmanlı Dönemi Türkçülük akımlarının rüzgârını arkasına alan Cumhuriyet "dil devrimi"nde, Türk Dil Kurumu merkezi bir kuruluştur. Latin Alfabesi'nin, 1 Kasım 1928'de kabulüyle başlayan ulusal dilin yeniden inşası sürecinde, "halkın anlayabileceği açık sade ve canlı bir dil" yaratma isteği, 1932 yılında kurulan Türk Dilini Tetkik Cemiyeti'nin düzenlediği dil kurultayları ve dil bayramlarıyla, yayımladığı dil dergileri, sözlükleri ve kitaplarıyla sürdürülmüştür. Türk tarih tezlerine paralel olarak, Türklüğün Anadolu topraklarından kavimlerinden beslenerek yarattığı özgün bir

yorum ve dil bilgisinin dinsel bilgi temelinden kopuşunun yarattığı boşluk, ancak modern üniversitenin felsefe bölümlerinde klasik Yunan düşüncesinin yeniden keşfi ve Türkçeye çevrilmeleri ile doldurulmaya çalışılmıştır. Üniversite dışında bir Tercüme Odası girişimi olarak yayımlanan klasik metinlerin Türkçeleri, 1940'lı yıllarda Sokrates ve diğer sofistlerin, Platon ve Aristoteles'in retorik ve konuşma üzerine temel metinlerinin daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından okunabilmesine yol açmıştır. Bu yıllardan yetmişli yılların sonuna kadar retorik ile ilgili suskunluk sürmüştür. Seksenli yılların başından itibaren Batı'da dilbilimsel dönüş ile yolları kesişen eleştirel yaklaşımların akademik örgütlenme içinde göreli etkinliğine ve yaygınlık kazanmasına paralel olarak yine çeviriler yoluyla anlamı yaratan söz ve dil yapıları üzerine düşünmenin arttığını gözlemlemek mümkündür.

Türkiye'de iletişim fakülteleri sosyal bilim çevresi içinden örgütlenmişlerdir. Disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak düzenleme eğilimine karşın, bu fakültelerin disiplinlerarasılığı insani bilimlere ve dilbilimlerine yeterince uzanamamaktadır. Her ne kadar son on yıl içinde dilbilim ve gösterge bilim çalışmalarından yararlanma artmışsa da daha çok sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk alanlarından devşirilen bilgiler iletişim ilişkilerinin pratik işleyişine uygulanmakta, alanı besleyebilecek psikolojiyle, felsefeyle ve antropolojiyle akrabalık tesisinde zorlanılmaktadır.[21] Bu durum sözlü olanın bilgisinin oluşturul-

---

Türkçenin yeniden yapılandırılması girişimine -Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılmasına ve ona bir köken bulunmasına, yani Güneş Dil Teorisi'nin yaratılmasına- öncülük eden kuruluş, özellikle 1930'lar ve 1940'lar boyunca Anadolu ağızlarının ve lehçelerinin basılı metinler haline dönüştürülmesine imkân tanımasının yanı sıra eski Türk destanlarının, çeşitli Türk lehçelerinin yayımlanmasına da aracılık etti. Sözlük çalışmalarıyla 1980'lere kadar Türkçenin çeşitli özgül kullanımlarına yön veren kurum, muhafazakâr çevrelerin dili yavanlaştırdıklarına dair eleştirilerini karşılamak zorunda kaldı. Bu eleştirilerin ellili yıllardaki biçimi için bakınız Heid (2001).

[21] İletişim fakültelerinin dergileri, sözlü kültür incelemelerine ne ölçüde yer verildiğini betimlemek amacıyla incelendi. Yeditepe Üniversitesi'nin *İletişim Çalışmaları* dergisi ile Anadolu Üniversitesi'nin *İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi* dışındaki dergilere ulaşılarak 1998-2003 tarihleri arasında yayımlanan 855 makale üzerinde yapılan çalışmanın sonucunda, sözlü kültür incelemeleri içinde sayılabilecek sadece on beş makalenin bulunduğu tespit edildi. Bu makalelerin sayısal azlığı bile iletişim çalışmalarında

masında ve biriktirilmesinde sorun yaratmaktadır. Özellikle kişiler arasındaki iletişim örüntüleri ve konuşma eylemleri ve davranışları, psikoloji ve psikanalizden beslenen yorumlarla açıklanmakta ve anlamlandırılmaktadır ki bu sözlü kültürün bilgisini oluşturmakta önemli bir aşamaya işaret etmektedir. Ayrıca kişilerarası iletişim ilişkilerini anlamlandırmak için kılavuz niteliği taşıyan psikoloji çalışmalarından aktarılan bilginin ampirik ve model/ölçüt geliştirme teknikleriyle çalışıyor olması farklı insani deneyimleri yorumlamaya içten bir engel oluşturmaktadır. Bu tür bir engellilik durumuna rağmen sözel iletişim çalışmaları daha çok bu bilgi alanının kılavuzluğunda örgütlenmiştir. Batı'da, özellikle ABD'de pek çok iletişim fakültesinde "Speech Communication" bölümlerinde, konuşma edimleri ve metinler analiz edilirken, alan bilgilerinin psikoloji çalışmalarından desteklendiği bilinmektedir. Türkiye'de iletişim fakültelerinde, sözlü eylemleri kuşatan tutkulara, inançlara, şüphelere, umutlara ya da tavırlara ilginin sınırlılığı, sözlü kültürün özgül biçimlerinin yorumlanmasında boşlukların oluşmasına neden olmaktadır. Her ne kadar iletişim fakültelerinin sosyal bilim çevresi içinde örgütlendiği vurgulanmış olsa da Türkiye'de sosyal bilim çalışmalarının, Türkiye'ye özgü olanı kavramlaştırmadaki zorlukları sözlü kültür üzerine düşünmeyi zorlaştırmaktadır.

---

disiplinlerarası bir yaklaşımla konuşma biçimleri ve eylemleri ile sorunların ne denli sınırlı biçimde ele alındığına işaret etmektedir. Bu makaleler arasında retorik, sözel iletişim ve konuşma edimi ile ilişkili bir başlığa rastlanmadığı gibi argümantasyon süreçleri ile demokratik konuşma biçimlerine temas eden herhangi bir yazı ile de karşılaşılmadı. Metinler arası işbirliği sorunlu olduğu kadar akademik örgütlenme içinde pragmatik ve pedagojik yönelimli bile olsa sözlü iletişim ya da sözlü kültür benzeri bir alt bölümlenmenin yer almadığı da görülmektedir. Anılan konularla ilgili yıllık konferansların ya da benzeri etkinliklerin bulunmuyor olması, ister sözlü iletişim ister sözlü kültür olarak anılsın, bu alanda yapılmış çalışmaların çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Pek çok fakültede kişilerarası iletişim anabilim dallarına yer verilmesine karşılık, bu anabilim dallarının ders programlarına kamusal konuşma ya da retorik konulu lisans ve yüksek lisans dersleri ilave edilmediği görülmektedir. Yazılı metinlerin gösterdiği bu yokluk durumu, akademik örgütlenme içinde olduğu kadar dışında da varlığını sürdürmektedir. Üniversite dışındaki örgütlenmelerde, örneğin Kitle İletişim Vakfı'nın ve İletişim Araştırmaları Derneği'nin yaptıkları çalışmalarda sözlü kültür incelemeleri alanına denk düşebilecek bir ilginin belirmediği söylenebilir. Üniversite dışında sözlü iletişim ile uğraşmanın, alanda diksiyon ve konuşma kursları düzenleyen ticari kuruluşların tekeline bırakıldığı gözlenmektedir.

Özellikle edebiyat, tarih, antropoloji, halkbilim gibi alanlarda yapılan Türkiye'ye özgü çalışmaların iletişim tarihi ve sosyolojisi ile buluşamaması, sözlü kültürün yeniden yorumlanmasına izin vermemektedir. Modernliğin kıyısında geleneksel sözlü kültür biçimlerine uygun yaşam deneyimlerinin laboratuarı gibi gözüken gözleme dayalı toplumsal bilgilerin çokluğuna rağmen, bu bilgilerin akademik kayda sınırlı geçmiş olması nedeniyle destanlar, ağıtlar, maniler, edepsiz öyküler ve diğer sözlü anlatım biçimleri hakkında yeterince çözümleyici bilgi biriktirilemediği gibi; yeni sözlü anlatım biçimlerinin geleneksel olanı ne şekilde sürdürdüğüne ilişkin bilgiler de sınırlıdır. Yeni sözlü anlatım biçimleri egemen toplumsal sınıf ve katmanlar tarafından yeniden kurulmaya çalışılmaktadır. Teknik bir üstünlükle sağlanan, her sözlü anlatım biçimi ile yeniden icat edilen kendiliğindenliğin ve samimiyetin, sürekli parçalanan, içindeki mücadeleci edası yok edilmeye çalışılan ait olma bilincinin tasarlanabilmesi için sözlü anlatı geleneklerinin yeniden keşfedilmesi gerekmektedir. Türkiye gibi eski sözlü anlatı biçimlerinin gücünü koruduğu ve yeminlerin hâlâ gündelik hayatta karşılık bulduğu bir ülkede, tahakküm altındaki toplumsal katman ve sınıfların bu anlatım biçimlerini nasıl kullanıma soktuklarını, tarihsel süreç içinde bu kullanımın nasıl değiştiğini, direnme kültürünün can damarlarında yeri olan, örneğin kahramanlık destanlarının tarihsel süreç içinde hangi öğelerle yeniden nasıl kurulduğunu bilmek gerekmektedir.[22] Bu bilgilerin derlenmesi ile örneğin, sohbet mekânları ola-

[22] Sözlü gelenek ve kültürel öğelerin yeniden keşfi doğrultusunda düşünülebilecek bir çalışmayı burada anmak isterim: Ümit Hassan'ın *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler* isimli eseri, bilebildiğim kadarıyla sözlü gelenekler ile politik örgütlenme arasında bağlantı kuran tek Türkçe çalışmadır. Hassan, ant içme ve yemin gibi söz edimlerinin kandaş toplum örgütlenmesi içindeki anlamını şöyle çözümlemektedir: "İlk biçimlenişiyle kargış, basit bir 'sözünde durma vaadi' olarak düşünülmemelidir. İlk kargış, bütünsel kutsallığın gereğini yerine getirme hali olarak kabul edilebilir. Ancak katmanlılıkla birlikte doğru söylememe halinin çoğalmasına paralel olarak, 'yemin' formunu kazanmaya başlamış olabilir. ...Gerek ant'ın gerekse ant-kargış'ın, temelde sözünde durmak amacına yönelmiş oldukları görülmektedir. Sözünde durmak, her iki halde de kişi tercihiyle ilişkili değildir: bir hayat tarzının geliştirilmesi ve ona güç kazandırmak gayesiyle ortaya çıkar. Kabileler ve federasyonlar açısından, yapılan ittifaklarda da yine inanç sistemi ile örgütsellik ilişkisinden doğan dinamizmin, yönetim için giderek siyasallaşma için kullanılması söz konusu olur." (Hassan, 2000: 136). Söz verme eylemi ile politik

rak hanların nasıl bir tarihsel miras bıraktığına ilişkilin bilgiler çoğaldığında, iletişim örüntülerimizin sözü keşfedilmiş olacaktır.

Türkiye'de iletişim fakültelerinin akademik yeniliğine kendi geçmişlerinin yarattığı zorluklar da eklendiğinde, iletişim çalışmaları sözlü kültürle ilgili gelişmeleri sadece açıklama düzeyinde ele almaktadırlar. İletişim fakültelerinin yaklaşık otuz yıllık meslek okulu geçmişleri, iletişim sektörüne istihdam edilecek insan yetiştirme işlevleri ile donanmıştır. Bu donanım, iletişim sektöründeki değişimleri meslek erbabı gözünden kavramak pratiğini kazandırmıştır. İletişim sektörünün artan gereksinimlerini karşılamak zorunluluğunu sürekli "hissetmek"le mükellef alan çalışanları, fakültenin meslek okullarından farklılığını, hem öğrencilerine hem ticari işletmelere hem de kendilerine anlatmaya çalışmaktadırlar. Giderek daha çok istenir bir meslek haline gelen *DJ, VJ,* sunucu, *anchor (wo)-men* yetiştirme talepleri doğrultusunda güzel konuşma kursları niteliğinde açılan programlar, belli seslenme kurallarını öğretmeye yöneliktir.[23] Bu tür teknik ve uygulama

---

gücün değişimi arasındaki ilişki başka bir sözlü eylemde de ortaya çıkar: "Şiar, kabilenin ya da kabile-üstü federasyonların gelişimini yaratan faktörler arasında bulunan ve bu gelişimi 'taşıyan' faktör olarak, insan üretici gücünün belli bir somutlaşma anında oluşan bir eylem, hem de genel olarak eylem'in simgeleşmesidir. ...Şiar'ın temel işlevi, kabile üyeleri arasındaki birliği tazelemek, ortak bir gayret ve cesaret güdüsü yaratmaktır. Şiar, kabilenin 'şanlı' geçmişi ve onur verici geleneklerinin simgesi sayılır." (148).- "Parçalanmış modern toplumlarda" parola veya slogan haline dönüştürülmüş şiarın bir ortaklık yaratma ve söz-eylem birliği kurmadaki yerinin biricikliği ile uzmanlık dilinin dar kalıpları içinde yaratılan ve birlikte haykırma eylemi ile yetinme haline dönüşen şeyin farklılığını belirleyen yazar, kandaş toplum örgütlenmesinin dayanışma ve yardımlaşma biçimlerinin söz ve eylem birliğinde -şiar'da- simgelendiğini vurgulamaktadır.

[23] Devlet üniversiteleri bünyesinde yer alan on dört iletişim fakültesinden elektronik ortamda ders programları izlenebilen dokuzunda konuşma konulu derslere rastlanmaktadır. Anılan derslerin adları şöyledir: "Etkili Konuşma", "Yazılı ve Sözlü Anlatım", "Fonetik ve Diksiyon", "Konuşma Eğitimi", "Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım", "Yazılı ve Sözlü Sunuş Teknikleri", "Fonetik Diksiyon", "Güzel ve Etkili Konuşma", "Konuşma Sanatı ve Hitabet", "Medyada Dil Kullanımı". Benzer yönelimli bu derslerin dışında sadece iki ders gözükmektedir: "Sözlü Kültür" ve "Sözlü Tarih". Devlet üniversitelerinin iletişim fakültelerinin yanı sıra vakıf üniversiteleri içinde yer alan beş iletişim fakültesinin de benzeri bir eğilimi taşıdığı, konuşma eğitimi ve sözlü ve yazılı anlatım tekniklerine dayalı bir aktarımı yeğlediği görülmektedir. Bu fakültelerde de derslerin isimleri teknik bir ilgiyi açığa çıkartmaktadır: "Güzel Konuşma ve Hitabet Teknikleri", "Sunuş Teknikleri", "Fonetik ve Diksiyon", "Etkin Konuşma Becerisi ve Güzel Konuşma Sa-

içerikleriyle dersler, ticari işletmelerin sürdürdükleri kurs içerikleriyle neredeyse aynılaşmaktadır. Ancak güzel konuşmaya ya da ikna etmeye yönelik konuşma biçimlerinin tarihselliği ve farklı konuşma biçimlerinin karşılaşması üzerinde durma gereksinimi belki hiç duyulmamaktadır. Bu gereksinim ortaya çıkmayınca konuşma, seslenme, dinleme ve yeniden anlama üzerine bilgi de çoğaltılamamaktadır.

Oysa yurttaşlığın gündelik yaşam içinde dolaşım alanlarının genişlemesi ve yurttaşların ortak yaşamlarında birbirlerinin söylediklerini anlayıp uzlaşmalarını eylemlere dönüştürmeleri için konuşmanın "doğallığa ve kendiliğindenliğe" terk edilmemesi, modern yaşamın bir gereği olarak belirmektedir. "Bırakınız konuşsunlar, bırakınız anlaşsınlar" doğrultusundaki politik ilgilerin ham ve reaksiyoner bir liberal tavra eşlik ettiği söylenebilir. Eğer insani ve toplumsal anlama, anlaşma ve muhabbetin gerekirliğini ortaya çıkaran koşullar kapitalist toplum tasarımının zayıf halkasını oluşturuyorsa, eleştirel müdahalenin bu zayıf halkayı kendi gücü haline dönüştürebilmesi için konuşma eylemliliğimiz hakkında bilgilerimizin çoğalması ve konuşmaya ilişkin sorunlar dizgesinin tartışılır kılınması, akademik ve politik bir sorundur. Bu çalışmanın birinci bölümü, konuşma eylemi üzerine geliştirilen düşünce biçimlerinin irdelenmesine ayrılmıştır. Konuşma eyleminin söz teknolojilerinden mesafelenebilmesi için, gelişen teknolojilerin ve farklılaşan ortamların farkına varan toplumsal hareketlere mensup tarafların eylemlilik biçimlerine de bu bölümde yer verdim. Bu yeğlemeyi yapmaktaki amacım, sözlü konuşma ve anlatı biçimleri üzerinde duran görüşlerin toplumsal bağlamı politik taraflılıktan ayırmalarıydı. Bu ayrıştırmayı bertaraf edebilmek için önce yeni araçların ve ortamların gündelik yaşam içindeki yerini betimlemeye çalıştım ve daha sonra bu yenileşmenin yarattığı kültürel ortamı eleştiren görüşlere yer verdim. Bu görüşler, sözlü-yazılı-elektronik kültür üçlemesini esas alarak sözün değişimini konu etmektedir.

Sözlü kültür incelemelerini besleyen kuramsal kaynaklardan biri de "dilin anlamı" arayışıdır. Dil felsefecilerinin ve dilbilimcilerinin

---

natı" ve "Sunuş Teknikleri". Konuşma eğitimi vermeyi hedefler gözüken bu dersler kamusal konuşma ve retorik çalışmalarıyla birleştirildiğinde sözlü kültür çalışmalarının zemini ortaya çıkacaktır.

toplumsal anlamı arama yaklaşımlarına ikinci bölümde yer vermeye çalıştım. Ancak bu yer veriş elbette ki uzmanlık bilgisi engeli ile gölgelendi. Dil felsefeleri ve dilbilim yaklaşımları siyasal iletişim alanından aktarılan bilgilerin ışığında gözden geçirildi. Bu bölümde, sözün anlam arayışının, toplumsal katılımı ve bu katılımın akademik alana müdahalesinin iki biçimini, etnometodolojik yaklaşımlar ve retorik incelemeleri olarak işaretlerken, bunları akademik alana davet eden antipozitif duruş başlığının yerinde olacağını düşündüm. Üçüncü bölümde ise kamusal tartışmanın yürütülmesine imkân tanıyan koşulları sorgulayan eleştirel yaklaşımların görüşleriyle birlikte, kamusal konuşma gerekliliklerini ve buna dayalı demokrasi istemlerini irdelemeye çalıştım. Retoriğin antik ve modern yorumlarını belirleyen, onun ikinci dalı olarak beliren yurttaşlık söylemlerini bu bölümde ön plana çıkartmayı amaçladım. Girişte ve üçüncü bölümde, bütün bu bilgi yumaklarını birbirine dolama nedenim olan, Türkiye'de kamusal konuşma üzerine yeterince düşünülmemesi sorunu üzerine bazı temaları öne çıkartmakla yetindim. Derin bir suskunluğa bürünmüş, hem demokratik tavırlarımız ve tutumlarımızın hem de akademik varoluşlarımızın yol açtığı "birbirini ikna edemeyen", "birbirlerini anlama ve kendini diğeri yerine koyma kapasitesini kullanmayan" topluluklar içinde kalakalmışlık durumu üzerine düşünmenin öncelikleri neler olabilir sorusu bu çalışmaya hep eşlik etti.

I
Sözün Niteliksel Değişimi

Sözlü kültür ses ile temellendirilir. Her ne kadar ses, işaretler, beden dilleri, insan zihninin sese dönüşmeyen düşüncelerinin ve onların ortaya çıkan biçimlerinin (imge ve yazı gibi) yoğun müdahalesi ile perdelenmeye başlanmışsa da sözlü olan, sese ve seslenme biçimlerine yani konuşmaya dayalıdır. Sözlü kültürün temel ekseninde konuşma yatar. Konuşma praksise bağlıdır; praksis önceliklidir, teoriyi sonralığa iter. Teori pratikten ayrı bir şey olduğu gibi konuşma da dilden ve düşünceden ayrı bir şeydir.[1] Konuşma anlıktır, yaşanılan zaman içinde gerçekleşir, konuşmanın gerçekleşmesinde zaman belirleyicidir. Konuşma an içinde tarafların etkin katılımıyla gerçekleşen bir ilişkidir. En az iki kişinin bir ortaklık kurma ve birbirini anlama gayreti olduğu için konuşma esnektir, hızla biçim değiştirir, kesinlik ister, yaratıcıdır, çağrışımlarla beslenir. Konuşmayı temel eksen alan bir sözlü kültür, bütün zamanlarda tutumlar, davranışlar, eylemler ve onların dile geliş biçimleri, duygular, tutkular, arzular, niyetler ve onların dile getirilmemiş biçimleriyle daha çok ilişkilidir. Hem konuşmanın hem de sözlü kültürün kimi zaman düşünceleri ve imgeleri iletmek için yazıya

[1] Anthony Giddens, yapı analizi yaklaşımını irdelerken eylem ve etkileşimin birlikteliği olarak tanımladığı konuşmayı dilden şöyle farklılaştırmaktadır: "1. Konuşma, konumsal iken; yani zaman ve mekân içinde yer alırken, dil... soyut ve zaman dışıdır. 2. Konuşma bir özneyi gerektirirken, dil özellikle öznesizdir.-ancak dil, onu konuşanlar tarafından bilinmedikçe ve üretilmedikçe var olamaz. 3. Konuşma daima potansiyel olarak başkasının varlığını gerektirir. Konuşmanın iletişimsel niyeti kolaylaştıran yanı temel önemdedir; ...bir yapı olarak dil ne herhangi bir öznenin niyetlenmiş/tasarlanmış ürünüdür ne de başkasına yöneliktir" (2003: 158).

başvurması gerekmişse de, bunların yazıdan ve onun içerdiklerinden kurtulma, karşısındakine doğrudan bağlanma yeteneği geniş ve esnektir. Sözlü olanın kültürü, genel olarak karşılıklı anlaşma, uzlaşma ve bir arada olma gayretini ifade eder ve bu kültür anlama ve kabul etmenin konuşmayı yarattığını,[2] eğer karşılıklı anlama ve kabul etme olmazsa konuşmanın olmayacağı temel iddiasına dayalıdır. Sözlü olan, şarkılarla, ağıtlarla, masallarla, ninnilerle, manilerle, atışmalarla ve konuşmalarla mutlaka ve mutlaka aktarıldığı için, bir aktarımı -ki bu aktarım etkileşimi ve iletişimi içerir- esas aldığı için kültürel olarak ve kültürel geleneklerce kuşatılmıştır.

---

[2] Hans Georg Gadamer, insani hayatın kendi kendine yabancılaşmasının modern dönemin karakteristiği olduğunu belirlerken, bu yabancılaşmaya yol açan nedeni şöyle ifade etmektedir: "Eğer anlama ve kabul söz konusu değilse, anlama ve kabul temel teşkil eden unsurlar değilse, konuşucu da konuşma sanatı da olamaz; eğer rahatsızlık veren ve konuşmanın katılımcılarının birlikte aramaları ve tekrar tekrar bulmaları gereken karşılıklı anlama yoksa, hiçbir hermeneutik görev de yok demektir. Bu durum, karşılıklı anlamayı gerçekleştirme başarısızlığımızın belirtisi ve mükemmel ve mükemmelen manipüle edilmiş enformasyon organizasyonuna göre düşündüğümüz modern dönemimizde giderek artan insani hayatın kendi kendisine yabancılaşmasıdır" (2002: 8). Richard Bernstein (2002), Gadamer'in manipüle edilmiş enformasyon organizasyonu ile birlikte anlamın yorumunu gerektiren dünya koşullarının ortak özeliklerini şöyle belirlemekte ve "teknolojinin bilime dayalı egemenliğinin bulunduğu, yanlış uzmanlara tapınmanın, modern uzmanlaşma ile toplumunun bilimsel mistifikasyonunun ve tehlikeli bir kaybedilmiş yönelimlerin yerine ikame edilecek şeyi toplumumuzda bilimde bulma tutkusunun" yerleşikleştiği bir dünyanın tasvirini yapmaktadır. Düşünür, hermeneutiğin tanımını yaparken aynı zamanda yukarıda belirtilen hermeneutik görevin de ne olduğunu belirlemektedir. Bu belirleme aynı zamanda konuşma biçimlerinin önemine işaret etmektedir: "Hermeneutiğin en iyi tanımı şudur: Yazılı sözün niteliğinin yabancılaştırdığı şeyin ya da kültürel ya da tarihsel mesafelerle uzaklaşmış bulunma niteliğinin yabancılaştırdığı şeyin tekrar konuşmasına izin vermek. Hermeneutik şudur: Uzaklaşmış ve yabancılaşmış görünen şeyin tekrar konuşmasına izin vermek" (2002: 60). Bernstein ayrıca Gadamer'in konuşmayı canlı ve metinsel olarak ikiye ayırarak kullandığını, metinsel konuşmanın canlı bir konuşmanın içerdiği özellikler aracılığıyla tanımlandığını da belirlemektedir. Yazara göre, konuşma ya da diyalog iki insanın birbirini anlama sürecidir. Hakiki bir konuşmanın karakteristiği, söylenilen şeyin anlaşılmasıdır. Konuşmada taraflar söylenilenleri anlayarak bir konuşma veya diyalog hafızası geliştirirler. Bu hafıza, karşılıklılık, gerekli saygı, hakiki bir ötekinin söylemekte olduğu şeyi anlama arayışı, kendi fikirlerini bir muhatap vasıtasıyla sınamayıp değerlendirmeye açık oluş ile biçimlenir (Bernstein, 2002: 76-7).

Sözlü kültürün temeli olan konuşma, her ne kadar bir dil aracılığıyla sürdürülebilirse de konuşma dilden sadece zamansal ve uzamsal düzlemlerde farklılaşmaz. Bir yapı olarak dilin kendi iç tutarlılığı ve düzenliliğini iletmesini mümkün kılarken konuşmanın iletilebilmesi için cinsiyet, yaş, sınıf konumları devreye girer, inanılan din, ait olunan ırk ve etnik köken ve modern ulusal devletlerde devletin yurttaşı olmak, konuşmayı mümkün kılar ya da kılmaz. Nettle ile Romanine, "dil kendi kendini ayakta tutan bir varlık değildir. Ancak konuşulup aktarılabileceği bir topluluk varsa, dil var olabilir... Diller konuşucularını yitirdiklerinde ölürler" (2001: 23) şeklindeki yargılarıyla dilin topluluk ömrünün konuşanları ile sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Pierre Bourdieu (1996), "iktidarla konuşmayı", "bir iletişimi mümkün kılan toplumsal koşulları" dikkate almayan dilbilimsel durumların sorularının geçersizliğini belirlerken, sözlü kültürün toplumsal konuşma halinin çeşitlendirilmesine dayalı olarak ele alınabileceğine dikkat çeker. Bu dikkat çekme ile iktidar kazanmış konuşma biçimlerinin toplumsal olan ile kültürel olanı buluşturduğu ve sözlü kültürün iletişimi mümkün kılan bütün eşitsiz ilişkilerin irdelenmesine dayalı olduğu söylenebilir.

Toplumsal olan ile kültürel olanın buluşmasının irdelenmesi yoluyla modern kapitalist dünyanın yarattığı ilişkiler ağı içinde sözün ve özellikle söz aktarımının değişimine odaklanmak mümkündür. Bu amaçla, Batılı modern kapitalist ülkelerde, yeni söz teknolojilerinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan ve iki yüz yıl içinde endüstriyel bir nitelik kazanan kültürel pazarların ortaklık bilincini ne şekilde biçimlediğini sorgulamak üzere, bu metnin girişinde Ong aracılığıyla söz edilen sözlü-yazılı kültür karşıtlığını görüşlerinin merkezine yerleştiren üç düşünce adamının: Marshall McLuhan, Jacques Ellul ve Barry Sanders'in düşüncelerine yer verilerek, onların sözün dünyasının değişimleri karşısındaki hayal kırıklıkları ya da eleştirileri aktarılmaya çalışılacaktır. Bu aktarım, anılan düşünürlerden farklı bir eleştiri geleneğinden gelmekle birlikte sözün niteliksel dönüşümü üzerine öncü metinleri sunan Frankfurt Okulu düşünürlerinin özellikle son hikâye anlatıcısının öyküsünü irdeleyen Walter Benjamin'in görüşleri ile sona erecektir.

1880'lerde telefon, 1920'lerde radyo ticari şirketler tarafından üretilerek ya da hizmete sokularak daha çok sayıda insanın kullanımına açılırken, uluslararası bağlantılarını da kurarak daha çok sesin birbirine ulaşmasına imkan tanıdı.[3] Ulusal devlet tekellerinde uzun süren tek sesliliğe izin verse de radyo, sesin hareketlenmesine, dalgalara sığınmasına aracı olurken aynı zamanda egemen aklın sesinin özel hayatlar içinde yankılanmasına imkan verdi. Sıcaklığını bu özel hayatlara karışma becerisinden alan radyo, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla ticarileşerek, ucuzlaşan cihazlarıyla birlikte daha da arkadaş haline geldi. Radyonun gündelik hayatın her saatine eşlik etme yeteneği, yeni ucuzlamaya başlayan, böylelikle daha çok eve giren televizyonun rekabeti ile karşılaşsa da görece daha ucuz bir teknoloji ile yayına geçebilmesi onu egemen olmayan toplumsal kesimlerle buluşturdu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında örgütlenen sosyal refah devletleri, özellikle Avrupa'da kamu hizmeti yayıncılığının siyasalarını oluşturdular. 1960'lardan itibaren işçilerin, çalışanların, kadınların, siyahların, göçmenlerin, mültecilerin, etnik grupların görüşlerini seslendirmesinde ve hikâyelerinin çoğaltılmasında, kamu hizmeti yayıncılığı anlayışının da kiralanan saatlerde sürdürülen radyo programlarının da önemli bir katkısı oldu. Radyo gibi cihazları ucuzlayarak eve giren telefon da aynı yıllarda bir haber iletme aracı olmaktan çıkıp gizlilikle, askeri hizmetlerle ve kamu yönetimleriyle bağlarını iyice kopartmış, ceplere girme serüvenini başlatarak bir sohbet aracı haline dönüşmüştü: Sohbetin aynı mekanı paylaşma zorunluluğunu kırarak mahrem ilişkilerin modern hikayelerinin aktarılmasına olanak sağladı.

1960'ların ses kaydetme cihazları, teyp kasetleri sadece farklı müzikleri kayıt altına almakla yetinmediler. Kaset çalarların daha çok sayıda insana ulaşması mümkün olunca, kasetler melodilerden daha fazlasını taşımaya başladılar. Birbirinden ayrı düşmüş insanların sesleri-

[3] Eski ve yeni iletişim araçlarının tarihini konu edinen çok sayıda yayını burada sıralamak yerine, yukarıdaki metinde bu alt başlıkta verdiğim tarihleri doğruladığım bir medya tarihi kitabını başvuru kaynağı olarak belirtmeyi yeğledim: Frederic Barbier, Catherine Bertho Lavenir, *Diderot'dan İnternete Medya Tarihi* (2001).

nin birbirlerine ulaşmasına aracılık ettikleri, yani sesli mektuplar taşıdıkları gibi okuryazarlık engeline takılan toplum kesimleri için düşünce ve inanç taşımaya da başladılar. Kasetlerde seslendirilmiş yazılı edebi metinler görmeyenlerin tahayyüllerini zenginleştirirken, binlerce yıllık sözlü geleneklerin masalları çocukların uyku saatlerine ses oldu. Giderek daha fazla gereksinim duyulan yolların hareketliliği kaset ve daha sonra kullanılan CD'lere yansıdı. Daha fazla yer değiştirmek zorunda kalan, neredeyse yaşamlarını uzun yollarda sürdüren yolcular popüler yazılı metinleri dinlediler. Geleneğin vaazlarını ve dinsel öğütleri de kasetlere doldurdular. Modern hitabet zanaatının örnekleri olan bu vaazlar, okuryazarlık barikatını aşamayanların duygularının biçimlenmesinde etkin bir rol oynadı.

Seslerin kaydedilmesinin teknik olarak gelişmesi ve ucuzlaması yazılı kültürün taşıyıcısı olan kitabı da etkiledi. Sesli kitaplar kütüphanelerde yazılı olanlar gibi bulunabilir hale geldi. Seslendirilmiş metinlerin yaygınlaşması kitapların gelenekselleşmiş yazılış biçimlerini de etkiledi. XX. yüzyılın son çeyreğinde neredeyse XVIII. yüzyılda olduğu gibi konuşma metinlerine dayalı kitaplar çoğaldı. Geliştirilmiş röportaj tekniklerine dayalı olan kitaplar aranılır oldu. Bu türden kitaplar ilgi çekerken, alanında tanınmış kişilerle yapılan konuşmalara dayalı biyografi yazını, her yıl daha fazla sayıda yayımlanan kitaplarla yaygınlaşmaya başladı. Kitapların sesleri daha fazla içermesinin yanı sıra konuşan toplulukların konuşma farklılıkları da kitaplara konu oldu. Konuyla ilgili akademik metinleri evcilleştiren, gündelik yaşamında anlaşılma sorunu yaşayan tarafların gerçek hayattan alınmış sorunlarını gündelik diyaloglarla bezeyen, özellikle kadın ile erkek konuşma farklılıklarını anlatan popüler kitaplar okuyucularıyla buluşurken, gündelik konuşmalarda bu farklılıkların gelenekselliği yeniden yorumlandı.

XX. yüzyılın konuşma biçimlerinin şekillenmesinde görsel elektronik araçların gelişiminin de payı vardır. Her ne kadar görsel imgelerin çoğaltılmasına ve tahayyül etme kapasitesinin genişletilmesine dayansa da hareketlenen resimler ya da fotoğraflar olarak filmler, insanlar arası konuşma sahnelerini seyredilebilir hale getirirler. Filmlerin konuşmayı aktarması, örneğin mahkeme filmleri gibi alt türlerde daha

güçlü bir biçimde ortaya çıkarken, aksiyon içeren film metinleri hareketin evrenselliğine dayalı olarak öyküleri uluslararası piyasalara sunar. Bu öyküler giderek daha çok seyredilebilir olsa ve uzun konuşma sahnelerine dayalı filmler endüstri tarafından pek de istekli bir şekilde üretilmese de bağımsız sinemacılar ve sanat filmi üretenler, bazı filmlerde konuşan karakterlere ağırlık vermektedirler.

1950'lerin televizyonu görsel olanın metinleştirilmiş konuşmalarla bezenmesine olanak sağladığı gibi kendine özgü konuşma biçimleri de yaratmıştır. "Talk show" denilen konuşma programlarında sıradan insanların özel yaşamlarına ilişkin sorunları kamu önüne taşınmaya başlamıştır. Toplumsal ve politik ilişkilerin arka alanını bozan kişiselleştirme tarzıyla televizyon, herkesin neredeyse tek başına söz söylemesine aracılık etmeye yeni formlar kazandırmıştır. Televizyonun, hikâyeleri aktarılmayan insanların kendi ağızlarından sözcüklerini iletmesi, toplumsal görüş ve kanı aktarımını hızlandırmış ve yaygınlaştırmışsa da bu görüş ve kanıları boğan üst sesi güçlü bir editoryal denetimle sağlamıştır. Bu düzenleyici ses çoğu kez söylenenlerin birbiriyle diyalog içine girmesine engel oluşturmakta, konuşmanın karşılıklılığı ilkesini etkisizleştirmekte, monologlardan oluşan suni bir görüş alış verişi yaratmaktadır. Ancak yine televizyonların yarattığı diyalog ve prolog biçimlerinin hızla yaygınlaşması diğer kitle iletişim araçlarının bu konuşma üretme tarzını desteklemeleriyle mümkün olmuştur.

Psikiyatri ile psikanalizin popülerleşmesi, itiraf tekniğine dayalı konuşmanın biçimlenmesinde pay sahibidir. XX. yüzyılın başında deneysel olarak ancak çok sınırlı bir toplumsal kesit tarafından yaşama geçirilen bilinç akışının sözcükler aracılığıyla kendini yeniden konumlayabilme çabası ve uzmanlık bilgisinin yaygınlaşması, giderek daha çok sayıda insanın duygusal denetimini ele geçirmek istemesiyle, kendini anlatma konuşmalarının yaygınlaşmasına ve konuşmaların sorun anlatma ve çözme girişimine dönüşmesine imkân tanımıştır. Özelikle 1950'lerden sonra örgütlenen sosyal refah devleti, yurttaşlarının sosyal güvenliğinin tesis edilmesini meşruiyetinin temel güvencelerinden biri olarak tayin ettikten sonra çok sayıda sosyal hizmet görevlisi istihdam etmeye başladı. Bu görevliler, yurttaşların işsizlik sorunlarının giderilmesine aracılık ederken sorunu çözmeye yönelik ko-

nuşmaların kurumsallaşmasına katkıda bulundular. Rehberlik hizmetlerinin satın alınması akıl vermeye dayalı konuşmaları teknikleştirdi. Sosyal hizmet uzmanlarının konuşmalarında klişeler ve kalıp yargılar, insanları pazara hazırlamaya yönelik yargılarla birleşiyordu. Modern öncesi zamanların konuşmalarında mündemiç olan bir gelenek içinde akıl arama yani sorunu kendisinden öncekilere bakarak çözme ya da kıssadan hisse sahibi olmak girişimi, yaşadığımız yüzyılda kendi içine bakarak, kendine sorarak çözüm bulmanın konuşmasını yaratırken aslında, modern toplumun kendi ile öteki arasında kurduğu ortaklığın güçsüzlüğünü de ortaya koymaktadır. Tüm bu güçsüzlüğüne karşın bir ötekinin yardımıyla kendi kendine konuşma biçimleri yaygınlaşmaya devam etmektedir.

Ekonomik toplum içinde yalnızlaşan insanların dertlerine çare sunma girişimlerinden biri olarak okunabilecek konuşma ve diksiyon kursları ile materyalleri çoğalmaktadır. Çoğu kapitalist ülkede, sıradan insanların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları uzlaşmazlıkları kendi deneyimlerinin içinden çözmek için güzel konuşmalarının gerekliliği öyle kuvvetli bir ton ile belirtilmeye başlamıştır ki açılan güzel konuşma kursları yetişkin eğitiminin parçası haline dönüşmüştür. Uzlaşmazlıkları çözmek ve çatışmayı en aza indirgemek için akıl yürütmenin sadeleştirilmesine dayalı sözcüklerin nasıl bulunacağına ilişkin çözümler üreten bu kurslar dans kursları gibi gündelikleşmiştir. Güzel konuşma kitapları, kasetleri, videoları ile desteklenen bu kurslar geliştirilerek şirketlerin personel eğitimlerinin bir parçası haline dönüştürülmüştür. Şirketler hizmet içi kurslarda çalışanların satış becerilerini geliştirmek ve şirket içi iletişim sorunlarına çözüm bulmak amacıyla güzel ve etkili konuşma tekniklerini talep etmektedirler. İnsan kaynaklarını geliştirme, şirket yönetimi içinde etkinleşince bu tür eğitim ve destek programlarından daha çok yararlanmakta ve neredeyse satış konuşması ya da şirket konuşması denilebilecek türden bir konuşma yaygınlaşmaktadır. "Gülümse" başlangıcıyla açılan bu teknik konuşma anlayışı konuşmanın ayrılmaz özelliklerinden biri olan esnekliği azaltmaktadır. Benzer biçimde yabancı dil kursları da konuşmanın teknikleşmesine katkıda bulunmaktadır. Yabancı dil öğrenimi için insanların merak, para ve zaman sahibi olmaları yaygınlaşınca, yabancı

dil kurslarında çok sayıda insan bir dili konuşmak için bir araya gelmiştir. Ancak bu kurslarda, özellikle sohbet "derslerinde" konuşmalar ticari ilişkilerin gereklilikleri üzerine kurulmuş, ticari bir topluluğun mübadele etme tarzına uygun olarak ihtiyaçları karşılayacak biçimde örgütlenmiştir. Böylelikle ihtiyaca yönelik makbul konuşmalar (otelde yer ayırtma konuşmalarından mühendisler ya da doktorlara en gerekli konuşmalara kadar) gündelik hayat içinde tüketilir olmuştur.

XX. yüzyılın son çeyreğinde "doğal olarak kabul edilen" farklı toplumsallıklar politik örgütlenmeler içine girince din, yaş, ırk, etnik köken ve cinsiyet temelinde yaşam deneyimlerini paylaşanlar, kendi alt gruplarıyla kendi içlerinde konuşmaya başladılar. Bu "yeni" toplumsal grupların kendi konuşma tarzlarını yaratma çabaları yoğunluk kazanırken, birlikte olabilmek sorununu kendi kültürel varoluşlarından gelen ortaklıklar yardımıyla çözme girişimleri alenileşme önündeki engelleri artırdı. Grup içi dinamiklerin gereği, kendi kendine konuşmanın hazzı, diğerlerine seslenmenin zorlukları birleşince barikatlar daha da yükseldi. Politika tarzının kendi sorununu kendi çözme eylemliliğine kilitlenmesi, benzer veya ortak sorunları yaşayan insanların bir araya gelmesini de hızlandırdı. Yeni toplumsal hareketlerin politik motivasyonunun azalması ile kendine yardım grupları çoğaldı. "Adsız Alkolikler" gibi benzer sorunları yaşayan insanların oluşturdukları birlikler, kendi konuşma ve sorun çözme anlayışlarını yarattılar. Gizli, heretik, "bize özgü" bir konuşma biçimi ve onun kapalı retoriği yaygınlaştı. Modern burjuva kamusallığının konuşmalarına eşlik eden herkese ulaşma ya da aleniyeti tesis etme halinin geri plana itildiği bu konuşma biçimlerinde konuşmanın karşılıklılık ilkesi, toplumsal muhatap yaratamama sorunu ile karşı karşıya kaldı.

XX. yüzyılın son çeyreğinde tüm kapitalist ülkelerin eğitim sisteminde, elektronik araçlardan, özellikle de bilgisayardan yoğun bir biçimde destek alınmaya başlandı. Erken çocukluk dönemine oyunlar aracılığıyla katılan bilgisayarlar, eğitim sürecinde konuşma biçimlerinin yerine geçmeye ve neredeyse öğrenme ilişkisinin temelini oluşturan öğretmen-öğrenci arasındaki konuşmaların yerini almaya başladı. Kalabalıklaşan sınıfların yol açtığı yetersizliklerin bu araç dolayımıyla giderilmesi amaçlandı. Bu süreçte sözlü anlatım ve akta-

rım teknikleri ikinci plana itildi. Sözlü aktarımların boşalttığı yer elektronik konuşmayla doldurulmaya çalışıldı. Birçok sohbet programı (ICQ, MIRC, MSN Messenger, Yahoo!Messenger vb) vasıtasıyla okul dışı öğrenmenin konuşmaları, öğrenme biçimlerini de etkiledi. Yaygın bir kullanım alanı bulmasa da tele-konferans sistemleri elektronik konuşma örnekleri olarak eğitim programlarına katıldı. Ders, konferans, seminer gibi eğitim etkinlikleri yeni tür ses yükselticilerle, onlara uygun kürsülerle ve taşınabilir mikrofonlarla bezendi. Bu donanım söze ve konuşmanın teknikleşmesine ve dolayısıyla daha pahalı bir etkinlik haline gelmesine yol açtığı gibi egemen olan dilsel yapıların ve konuşma biçiminin yaygınlaşmasına da aracılık etmektedir.

XX. yüzyılın ikinci yarısında konuşmanın politik önemi de artmıştır. 1945 sonrası Batı Blok'unda sistemin meşruluğunun yeniden kurulmasının bir parçası da politik konuşmaların uzmanların diline teslim edilmesidir. Siyasal danışmanlar, yeni zamanlara uygun imgeden ve yazıdan türetilmiş ve standartlaştırılmış egemen ağzı dolduran konuşmaları politik yaşama kattılar. Reklamın çağırma işlevlerinden apartılmış ve sloganlaştırılmış cümlelere dayalı, emir kipi ve nidalarla süslenmiş, konuşma efekti yaratabilmek için kısa ve basit cümlelerle ve tekrarlarla bezenmiş söylevler, politik görüş farklılıklarını anlamlandırma girişiminin seslerini taşımamaktaydı. Bu konuşma tarzında aslolan söylenenin daha çok sayıda insan tarafından tüketilmesidir. Daha çok sayıda olan insanın konuşmayı duyması ve konuşmayı - ki bu iletiler kesin enformasyon yargıları içermektedir- anlamasıdır. Bunun için politik konuşmalar yüzyılların söylevinin ağır ve tumturaklı ifade ediş biçimlerinden hızla farklılaştı. Politik etkinlikler yurttaş sorumluluğundan çıkartılıp bir hizmet satma ve satın alma ilişkisine dönüştürülüp ekonomikleştirilince, politik konuşmalar zevklere ya da daha çok sayıda insanın pek çok kez duyması hedefine yöneldi. Politikacıların ve kamu sözcülerinin vekâleten konuşmaları, geçen yüzyılın ideali olan objektiflikten, aşırı genellemelerden, akıl yürütme biçiminin tek düzeliğinden çıkıp basit, bol yinelemeli ve kısa söz demetleri haline geldi. Bu söz demetleri, pazarlama tekniklerinden türetilen, masa başlarında istatistiklerin marifetiyle üretilen, genelleşen zevkleri

karşılayan yapay karizmatik kişiliklerin duygusal ve kişisel sesleri olarak değer kazandı.

Sosyal refah devletinin meşruluğunu arama çabaları, o tarihe kadar ulusal politik arenada kendilerine yer hakkı verilmeyen toplumsal sınıf katmanlarının politikacılarının sahneye çıkmasına imkân tanırken, bu katman ve kesimlerin kendilerine özgü lehçeleri, şiveleri, ağızları da politik konuşmalara katıldı. Daha fazla sayıda politik konuşan, ulusal kültürün yüksek standartlarında oluşturulmuş, eğitimli seçkin ağızın seslenişi yerine, kökenini ifşa eden bir ağza sadık kalarak politik yaşamda yer edinmeye çalıştı. Uzlaşmacı partilerin politikacıları, katı politik bağlılıklarını dillerine taşıyan muhafazakâr politikacılara karşı kendi konuşmalarının farklılığını egemen sınıfsal koalisyonlara karşı sanki direniş gibi sundular. Bu, direniş gibi sunulan geldiği kökeni konuşmada vurgulama hali politik konuşmanın inandırıcı olma zorunluluğuna ve samimiyetine işaret etmekteydi. XX. yüzyılın politikacıları inandırma ve ikna etmenin yolunu yerel, sınıfsal, ırksal farklılık üzerine kurma gerekliliğine konuşmalarıyla işaret ederken mevcut temsil sisteminin sıkıştırdığı yere de temas ediyorlardı. Mevcut temsil sistemi politika yapma biçimlerini ekonomik toplumun sınırlarına dayandırmıştı. Politika yapmak refah içinde yaşamak ve yaşam kalitesini artırmak için vekalet verilerek yapılan bir etkinlik olarak belirlenmişti. Refah içinde yaşamayanlar ve yaşam kalitesi artmayanlar ya da Peter Wagner'in (1996) deyişiyle, sistem içinde hayal kırıklığı yaşayanlar, 1960'larda yeni bir tür politik örgütlenme girişiminde bulundular.[4]

Üniversite öğrencilerinin toplumsal eylemleriyle su yüzüne çıkan toplumsal muhalefet, kısa bir süre içinde katılan tarafların kendi görüşlerinin birbirinden farklılaşmasına da izin verdi. Kapitalist ülkelerin üniversitelerinin ekonomik sistemin yeniden yapılanmasındaki işlevlerinin farklılaşması, 1950 sonrasına rastlar. Eric Hobsbawn (1996), İkinci Dünya Savaşı sonrasında üniversitelerde okuyan öğrenci oran-

[4] Peter Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi* (1996) adlı kitabında, sosyal refah devleti örgütlenmesi ile başlayan modernliğin ikinci büyük krizi şeklinde adlandırdığı krizin derinliğini çözümlemek üzere, muhalif hareketlerin ve örgütlü toplumun işleyişinde hayal kırıklığına uğrayanların eylemliliğinin krizin görünürleşmesini sağladığını belirtir ve 1960 sonrası toplumsal eylemleri de modernlik krizi çerçevesinde değerlendirir.

larının toplam nüfusun yüzde onunu aştığını, geçen yüzyıllarda sabitlenen yüzde beşlik oranın üstüne çıkma eğiliminin hizmet sektörü ile sanayi sektörü arasındaki olağan dengenin hizmet sektörü lehine bozulması ile sonuçlandığını anlatır. Hizmet sektörünün yeni iletişim teknolojileriyle buluşup genişlemesi sonucunda yüksek öğrenimli iş gücünün bu sektörde "bilgi" üretmesi işlevi ekonomik sistem tarafından belirlenmiştir. Nitekim 1970'lerde bilgi üreten iş gücü olarak üniversiteli nüfus artmaya devam edecek ve yetmişli yılların sonunda nüfusun yüzde yirmisi üniversite öğrenimiyle buluşacaktır. 1960'larda ilk kez üniversitelere giren işçi ve siyah ailelerin kadın ve erkek gençleri, yüksek öğretimde karşılaştıkları eşitsiz ilişkilerin üniversite içinde yapılandırıldığını deneyimlediler. Kendilerine sunulan imkânların "tek boyutluluğu" üniversiteli gençlik ve onu izleyen diğer genç grupların kapitalizm eleştirisinin odak noktası oldu. Sistemin, yaşam kalitesinin yükseltilmesi aracılığıyla "toplumsal mutlulukçu" meşruiyet anlayışını dayatması karşısında gençlik hareketleri bu meşruiyet anlayışının kırılganlığına işaret ettiler. Ekonomik çıkarlarla tanımlanmış iyi yaşamın ortaklık duygusu yaratmadaki yetersizliğini yüksek öğrenim dolayımı ile açığa çıkardılar. Yüksek bir maliyet ödenerek alınan eğitim, mevcut toplumsal eşitsizliklerin görmezden gelinmesi şartıyla elde edilebiliyordu. Üniversitelerde yaşlıların, erkeklerin ve seçkinlerin üstünlüğü sorgulanamaz biçimde kurumsallaşmıştı. Popülasyon sınırlılığı ile üniversite katı hiyerarşik örgütlenmesini sürdürebilmişti. Ancak üniversitenin yeni nüfusu, geçmiş zamanların seçkin burjuvalarının ekonomik çıkarlarını bilim mistifikasyonu ile sarmalamalarına, objektif ve tarafsız bilim üretme iddiasından hareket ederek, korporatist toplumsal yapının kolektif örgütlenmeleri içinde kendi konumlarını güçlendirmelerine karşı çıktılar. Karşı çıkılan, kapalı bilimsel uzmanlık dilleriydi; konferans ve seminerlerin kalabalıklığıydı; akademik ve idari kurullarda öğrencilerin ve genç akademik personelin yer ve söz alamayışıydı; toplumsal eşitsizliklerin dayattığı sınıf, ırk ve cinsiyet körlüğünü aşamayan akademik kişilerin ön yargılarının katılığı nedeniyle derslerin gerektirdiği diyalogların sürdürülemeyişiydi; yüksek öğrenimde reform gerekliğini savunamayan politik örgütlenmelerdi. Temsili demokrasilerin, sorunları ilgili kurul görüşmelerinde görüş-

mecilerin inisiyatiflerine terk ederek geleceği belirsizleştirme tarzı ile örgütlü politik toplumun hantallığı birleşince, üniversiteli gençlik gündelik yaşamı üzerine kurulu baskı mekanizmalarını kırmak için bulunduğu her yerde, hemen şimdide, her tür gündelik deneyim içinde birleşerek doğrudan konuşabilirlik hali yaratarak toplumsal muhalefet yapılabileceğini örnekledi. Öğrenci konseylerinde katı dikey hiyerarşik konumlar eleştirildi; liderlik ya da başkanlık payelerinin liyakat ile ilişkisi koparıldı; belirli sürelerle kendiliğinden ya da bildik en eski usul olan kura ile belirlenerek bu payeler verilir hale geldi. Grup içi dayanışmaları arttırabilmek için demokratik söz hakkı yeniden düşünülmeye başladı.

Öğrenci hareketinin içinde yer alan gruplarda çalışan kadınlar demokratik söz hakkını elde etmenin "burada da" pek kolay olmadığını görmek için çok zaman kaybetmediler. İşçi ve orta alt sınıf ailelerden gelen yeni üniversiteli kadınlar, mevcut bütün eşitsizliklerin politik mücadele içinde yeniden biçimlendiğini, ev içindeki ilişki örüntülerinin her yerde yinelenmek üzere yedekte tutulduğunu iddia ettiler. Uzun süren sessizliklerin nedeninin, kamusal konuşma içinde kendi söyleme biçimlerinin yer almayışı ile ilişkili olduğunu, somut, pratik nedenlere bağlanan, birinci tekil şahısla başlayan söz demetlerinin anlaşılmadığını açıkladılar. Kapitalist ideolojilerin özel olan ile kamusal olan arasında karşıtlık esasına dayalı olarak kurduğu mutlak ikiliğin, ev içinden başlayarak eşitsizlikleri örtmek için geliştirilmiş bir iddia olduğunu savundular. Kadınları kapsayan eşitsiz ilişkilerin, mahrem ilişkilerin keyfiliği içeren gizliliğinden kaynaklandığı ileri sürüldü. Keyfiliğin ve onun dolaylı toplumsal görüngülerinden biri olan şiddetin sistem tarafından içkinleştirilmesinin tesadüfi olmadığını ve demokratik düzenleri tehdit edici boyuta ulaşacak düzeye kendiliğinden gelmediğini, zira ev içinde ya da özel yaşamda kadınlara yönelik erkek keyfiliğinin ve şiddetinin ekonomik, hukuki, kültürel ve politik olarak örgütlendiğini belirlediler. Kadınların şiddetle bastırılmış seslerini duyulabilir hale getirmek için kadınlar arası konuşmaya ağırlık veren kadın hareketleri, kendi kamusallıklarının taşıyıcısı olan bilinç yükseltme grupları ile gündelik hayatın içinde ortaya çıkan sorunların benzerliği aracılığıyla, birbirini anlamaya yönelik konuşma biçimini

ortaya çıkardı. Şiddet gören, cinsel tacize, kötü muameleye ve tecavüze uğrayan kadınların oluşturdukları bilinç yükseltme grupları, değersizleştirme pratiklerinin nasıl işlediğini ortaya koyarken sorun odaklı konuşma biçiminin yaygınlaşmasına aracılık ederek gündelik hayatın politikleştirilmesi için bir kapı araladı. Bu aralanan kapı önündeki konuşma tarzlarının kadınlara özgülüğü sorgulandı. Dillerin yapılanmasında cinsiyetçi bakış açısının yerleşikliği ve kadınları dilsizliğe koşullayan sözdizinlerinin, dilbilgisi kurallarının ve anlamsal dizgelerin düzenini ve kurallarını belirleyen erkek egemen zihinsel işlem yapma tarzının ne tür bir konuşma evrenini yarattığı ortaya konuldu. Bu konuşma evreninde ben/özne demekte zorlanan, muğlak ve belirsiz ifadeleri yeğleyen, dil bilgisi kurallarını sürekli ihlal ederek hep bir düzeltme sorunu ile karşı karşıya kalan ya da aşırı düzgün gramer kullanımlarına başvuran, nitelemeleri yeğleyen, yan cümlelerle konuşma yerine "dedi ki"lerle devam eden tarzın oluşma nedenleri ve anlatma/anlama farklıkları tartışmaya açıldı.

Üniversitelerin yeni siyah öğrencileri, ırk temelli toplumsal eşitsizliğin akademik mekanlarda yuvalandığını 60'ların sonunda söylerken Sivil Haklar Hareketi'ne önemli bir destek oluşturdular. Siyahi kültürün sözel geleneklerinin akademik ortamda yeniden inşa edilmesi sürecinde, beyaz toplumun siyahların kendi aralarındaki konuşmayı nasıl biçimsizleştirdiği ve çocuksulaştırdığı öncelikle açığa çıkarıldı. Güçlü sözel aktarım geleneklerine sahip topluluğun, toplumsal eşitsizliğin örgütlenmesinden dolayı bu birikiminin görmezden gelinmesine karşı tepkisi siyah dayanışmasını güçlendirdi. Üniversitelerde ve yerel topluluk kurullarında, kadınlarınkine benzer biçimde, gündelik hayatın içinde karşılaşılan ortak sorunlar aracılığıyla bağlantılar kuruldu. Eşitlik iddialarıyla birlikte oluşturulan karma grupların kültürel ön yargılara yenik düştüğünü de örnekleyen çalışmalarda siyahlar, eşitsiz ilişkilerin yerleşikliğine karşı ayrı örgütlenme pratiklerinin nasıl yaygınlaştırılabileceğine örnek oldular. Özellikle ABD'de güçlü mahalli ve yerel birlikler aracılığıyla ortak bir eylem birliği programı oluşturmanın ya da başka bir deyişle gevşek bir örgütlenme ağı yaratmanın yollarının aranması yeni toplumsal hareketler için bir model oldu. Bu model içinde mahalli liderlik konumlarının öneminin anlaşılması yeni lider-

lik ve konuşma biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Martin Luther King'in *"I have a dream"* ile başlayan söylevini izleyenler, etkileyici söylevler yerine yerel sorunları birlikte çözebilmek için eylem pratiklerinde buluştular.

60'lı yılların sonundaki gençlik hareketleri arasında insanın içinde yaşadığı çevrenin tahrip edilmesini temel sorun olarak belirleyen gruplar, nükleer silahların yarattığı türsel yok oluş tehlikesine dikkat çekerken ve askeri üslerin etrafına insandan duvar örerken, askeri ve sivil havaalanlarının ses ve gürültü kirliliğine karşı bu yerleşim yerlerinde yaşayan insanları işbirliğine davet ediyorlardı. Doğanın denetim altına alınması girişimini, onu yok etme seferberliğine dönüştüren ekonomik ve toplumsal güç ilişkilerinin haritasını çıkaran ekolojistler, yaşanılan çevre ile uyumlu bir hayat tarzının önündeki engelin aşırı rekabet, aşırı kâr, aşırı sömürü ve kontrol edilemeyen sermaye olduğunu ortaya koydular. Doğayı tahrip etmeyen üretim ilişkilerinin iktidar ilişkilerini de farklılaştıracağı inancıyla birlikte, iktidar örgütlenmesinin katı hiyerarşik buyurgan mantığına karşı küçük grupların yatay birlikteliğini hayata geçirdiler. Grup içi iktidar ilişkilerini farklılaştıran eşit söz hakkı ve eşit sorumluluk alma ilkeleri uyarınca, birbirlerine ağ gibi bağlanan politik örgütlenmenin ekolojik sorunların görünür kılınmasında etkili olabileceğini gösterdiler. Bu politik deneyim, konuşmanın çevresini değiştirmeye yönelikti. Özellikle kamusal konuşmanın standartlaşmasına imkân tanıyan fiziksel koşulları eleştirirken, gündelik giysilerle geldikleri meclislerde akıl dolu sözcüklerle lacivert takım elbiseler arasında kurulan orantıyı bozdular. Konuşmanın mekânlarını denizlere, ormanlara, gökyüzüne taşıdılar. Burjuva kamusal konuşmasının mekânsal düzenlemesinin temel dizgesi olan yükseltilmiş platform üzerinde konuşmayı, aradaki mesafeyi ve artarda sıralanmış dinleyiciler arasındaki düz çizgiyi kırdılar. Eşit mesafelerde yerleşmeye imkân tanıyan daire biçimindeki düzenlemelerle eşitsizlikleri yerinden etmeye yönelik bir konuşmanın olabilirliği düşüncesini uyguladılar.

XX. yüzyılın son çeyreğinde politik gündemi oluşturmada yerleşik politik örgütlere meydan okuyan yeni toplumsal hareketler, toplumların farklı kesimlerini belli sorunların çözümü doğrultusunda yönlen-

dirdiler ve atalet içinde bulunan politik güçlerin karşısında bir duruş edindiler. Yeni toplumsal hareketler, farklı eylem stratejileriyle, farklı politik üyelik anlayışlarıyla toplumsal kesimlerin politik taraflılıklarını güçlendirdiler. Gevşek bir örgütlenme aracılığıyla birbirine bağlanan grupların, ekonomik ve politik eşitsiz ilişkilerin tartışılmasını sağlamak amacıyla daha geniş katılımlı taban örgütlenmeleriyle gündelik hayat pratiklerine müdahale etmeyi hedeflemeleri, yurttaşların birbiriyle konuşabilme olanaklarını arttırdı.

1989 sonrasında Doğu Avrupa'da başlayan "telafi edici devrimler" sürecinde ortaya çıkan sivil hareketler, demokratikleşmenin yaygınlaştırılması yolunda söylemleri yoğunlaştırdı. Sivil yurttaş eylemleri ile demokratik tahayyüllere sahip çıkılması, Batı demokrasilerinin zayıf noktası olarak görülen siyasal meşruiyet ve yurttaş katılımı sorunlarını daha çok tartışılır hale getirdi. 1990'larla birlikte yeni yurttaşlık biçimleri, demokratik usuller ve yeni demokratik katılım biçimleri üzerine geliştirilen düşünceler, kamusal konuşmanın odak noktasını oluşturduğu müzakereci demokrasi ve radikal demokrasi tartışmalarını akademik ve politik tartışmanın merkezine taşıdı.

Toplumsal ve politik yaşamda olduğu gibi akademik yaşamda da sözlü kültüre, geleneklere, konuşma biçimlerine, konuşmanın anlamlandırılmasına ilgi 1960'lardan itibaren artmıştır. Bu ilgi artışı, yüzyılın başından itibaren birçok disiplin ve çalışma alanı tarafından paylaşılmaktadır. Bu nedenle farklı disiplinlerin, farklı düşünce okullarının, farklı politik hareketlerin sözlü kültür üzerine düşünmeyi kolaylaştıran görüşlerine yer vermek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Burada, sözlü olan üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğini vurgulayan çalışmalardan, *Gutenberg Galaksisi, Sözün Düşüşü* ve *Öküzün A'sı*'na öncelik vermekteki amacım, toplumsal olay ve olguların betimlenmesine yönelik benzer bir girişimi paylaşan yazarların, toplumsal-kültürel çözümlemelere dayalı bu çalışmalarıyla, sözün yeni kullanım biçimlerine duydukları tepkiyi dile getiriş biçimlerinde benzer bir tavır gösterdiklerini vurgulamaktır. Bu çalışmalardan ikisi, *Gutenberg Galaksisi* ve *Öküzün A'sı*, liberal demokrasilerin ve modern dünyanın yazı dolayımıyla yarattığı bireye, yani akıl ve irade toplamı olarak betimlenen bireye ve bireyciliğe duydukları sadakati, me-

tinlerinin satır aralarına yerleştirmişlerdir. Yeni söz biçimlerinin ve ortamlarının yarattığı ilişkileri kabul edilemez bulup yeniden yazılı kültürün güvenlik adalarına, eğitime ve okuryazarlığa dönülmesini savunan siyasalara destek vermişlerdir. Ne yeni muhalefet etme biçimleri ne de konuşma pratiklerinin yarattığı anlaşabilirlik halleri, bu yazarlarca incelemeye değer görülmemektedir. Onlar, yeni söz ve ortamların yarattığı ilişkilere karşı çıkmakta, onları eleştirmekte ve liberal uylaşımlara geri dönülmesinde ısrar etmektedirler. Bu iki çalışmadan ayrılan üçüncü çalışma ise ne liberal demokratik uylaşımcılık içinde yer almakta ne de diğerleri gibi yazının ve yazılı olanın mutlak üstünlüğünü vurgulamaktadır. Jaques Ellul, *Sözün Düşüşü*'nde sözün ortak anlamlar yaratmada yazı ile karşılaştırılmayacak üstünlüğünü vurgulamakla kalmaz, akıl ve irade toplamı olarak beliren insan tipleştirmesini de reddeder. Sözde tecelli etmiş hakikati arama çabasıyla insanı tarihin ve dilin içine yerleştiren yazar, insani çokluğun kaynaklık ettiği çok anlamlılığın hakikati arama çabasını sözle bütünleştirir; bu çabayı kutsar ve hakikati arama inancının insanı insanlaştırdığını belirtirken bu inancın yok edilmesine aracı olan bütün modern söz biçimlerini yargılar. Ellul'ün sözün aşağılanmasına vesile olduklarını iddia ettiği yeni söz biçimlerine ilişkin yargılarını hangi gerekçelerle tartıştığını biraz daha açmak gerekmektedir:

Sözün Düşüşü

Modern dünyanın ürettiği araçsal akla mündemiç olan Babil kibrini lanetleyen Fransız yazar Ellul, 1982 yılında yayımladığı ve sözün, görmeyi merkezileştiren modern ilişkiler aracılığıyla aşağılandığı iddiasını dile getirdiği kitabında (1998), dilin matematiksel formüllere dönüştürülemeyeceğini, dilin belirsizliğinin ve çok anlamlılığının kodlarının tamamen açılamayacağını, mümkün anlamalardan ya da mümkün anlamlardan birine indirgenemeyeceğini, bir cebir denklemi değerine indirgenen sözün anlam yaratamayacağını, yapısal analizlerin sabitlenmiş cümlelere dayandığını, kodlar, anlam birimleri, morfem (söz birimleri) olarak analiz edilen dillerin aslında tarihsizleştirildiklerini oysa dilin tarih olduğunu ve tüm linguistlerin analizlerinde dili tarihin dışında bırakarak onu parçaladıklarını ileri sürer (37-42; 203-204).

Ellul' un dilbilim analizcilerinin göremediğini iddia ettiği, sözün dile giydirdiği belirsizlikler, yanlış anlamalar, vurgular, çifte anlamlar, alegoriler, metaforlar ve sessizlikler elbisesidir.

Ellul'a göre, dil teorisyenleri yaptıkları çözümlemelerde hiç kimsenin konuşmadığını ve iletilebilecek hiçbir muhtevanın olmadığını ileri sürerler: Onlar, söz ile eylem arasındaki kopuşu, konuşan ile konuşanın sözleri arasındaki kopuş ile tamamlarlar. Dilin objektif çözümlenmesi adını verdikleri bu girişim aslında sözü teknik bir işlem olarak gören gözlerin yaratışıdır. Bu çözümlemelerin yaygınlaşması ile birlikte konuşan anonimleşmiş, konuşulan söz teknikleşmiş ve sözün anlamı sadece bir malumat taşıyıcılığına indirgenmiştir (195-vd). Sözün anlamının enformasyon aktarımına indirgenmesi teknisyenlerin (gazeteci, yayıncı, reklamcı, propagandistin yanı sıra pedagogları, bilim adamlarını, grafikerleri de içine alan geniş bir kategori olarak) dünyasının genişlemesine yol açmış, slogan yaratan, propaganda stratejileri hazırlayan teknisyenler ve politikacılar sözün aşağılanmasına aracılık etmişlerdir. Amaçları belirtilen cepheye katılmak olmasa da sürrealist ve dadacı sanatçılar da bu sürecin hızlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Egemen anlamlandırma tarzlarının saçmalığını göstermek üzere dilin kurallarına saldırıda bulunurken, elde ettikleri zafer bir Pirus zaferi olmuş, anlamın saçmalığının yerleşiklik kazanmasına dolaylı katkıda bulunmuşlardır (202).

Oysa, Ellul'e göre, sözle varlık bulan konuşma bir diyalogdur, muammalar içerir ve paradokslarla var olur (40). Sözünü karakterize eden bu özellikleriyle konuşma esrara ve dramaya yönelir, çatışma durumlarına yerleşir, trajedilerin bilincine varmayı sağlar (32). Anlam söyleyişin belirsizlik katmanları arasında durur. Konuşmada ortaya çıkan çağrışımlar, imalar, yanlış anlamalar, küfürler, nidalar konuşmanın çok anlamlılığına dayalıdır. Konuşma kesinliğe izin vermez (32-42). Konuşmanın kesinliğe izin vermemesi onu hakikatle ilişkilendirir, hakikat arayışını konuşmanın içine yerleştirir. Yeryüzünde hakikat arayışının da konuşmanın da yitimi kesinlik arayışından kaynaklanmıştır. Bu arayış insanın gördüğüyle yetinmesine yol açarken, imajlar ve imajları yaratan görme biçimleri egemenliklerini ilan etmiştir. Ellul, kitabının birinci bölümünde görme-bakma-imaj yaratma etkinliği ile

işitme-söz-konuşma etkinliği arasında tam bir karşıtlık[5] kurarak konuşmayı bitiren görsel anlama biçimlerinin "zaafiyetlerini" betimler: Beni merkeze yerleştiren burjuva icadı olan perspektifin (130) derinleşmesi, görmeyi en etkili ve faydalı insani etkinlik türü olarak taçlandırmış, dünya bilgisinin sağlamlaştırılmasına katkıda bulunmuş, enformasyon aktarımını yaratmış, nesneyi inşa etmiş, mesafeli konum almanın önemini ortadan kaldırmış, yargı içermeyen bir bakma tarzının mümkünlüğüne ilişkin yeni bir bilgi türünü dünyaya fırlatmış, insanlığı "düşünme ve hatırlama derdinden kurtar"mıştır. "Görme bizi temsil ve vekâlet temelinde yaşamaya bırak"mıştır (160). Yeni iletişim araçları, basılı söz de dahil olmak üzere, görme fonksiyonlarına ve görme biçimlerinin çeşitlenmesine dayalı olduğu için onların yaygın kullanımıyla söz kalıplaştırılmış, dondurulmuş, diyagramlara, eğrilere, grafiklere, istatistiksel temsillere indirgenmiştir. Enformasyon aktarıcıları filmlerle, reklamlarla, bilgisayarlarla sözü teknik bir nesne haline getirirken, görsel temsilin kusursuzluğa ve bütünselliğe yönelimi bir yandan sentetik bilgi, hızlı anlama ve yüzeysel kavrayış getirerek fayda sağlasa da, diğer yandan sanki dünya yeniden inşa edilebilirmiş sanısının uyanmasına, kesinlik, mevcudiyet ve an duygusunun güçlenmiş sanılmasına ve objektiflik hissinin oluşumuna katkıda bulunmuştur (165). "İmajların istilası"nın giderek kökleşmesinin, konuşma kültürünün zavallılığının başlıca nedenini oluşturduğunu savlayan Ellul, basılı sözü ya da matbaanın yarattığı yazılı kültürü görme temelli temsilin bir uzantısı olarak kabul ederek McLuhan'dan ayrılır. McLuhan ise yeni iletişim araçlarının farklılığında kendi görüşlerini sabitler.

[5] Kurulan bu karşıtlığın görmek tarafı iletişim çalışmaları için özel bir öneme sahip gözükmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin görme biçimlerini çeşitlendirmeye yönelmesi ile birlikte bu biçimlerin ve dillerin felsefesi, toplumsallığı ve tarihselliği özgül bir yazının oluşmasına izin verdi. Bir yandan optik ilkelerin, perspektifin ve *camera obscura*'nın tarihsel işleyiş ve konumları diğer yandan tahayyül gücünün imajlara yönelimi ile iktidar stratejilerinin gözetim tekniklerinin açığa çıkartılmasına konu olan pek çok çalışma, gözlemlemeyi, gözetlemeyi ve görmek üzerine biriktirilmiş düşüncenin kendisini tartışmaktadır. Bu tür bir yaklaşım için bakınız Türkoğlu (2000); Jonathan Crary (2004: 38-vd.).

Gutenberg Galaksisi

McLuhan'ın "Tipografik İnsanın Oluşumu" alt başlığını taşıyan kitabı (2001) işitme-görme/imaj-konuşma karşıtlığı yerine sözlü kültür-yazılı kültür karşıtlığından türetilmiş basılı kültür elektronik kültür karşıtlığını kuran bir metindir. Elektronik iletişim araçlarının dünya ölçeğinde yaygınlaşmadığı bir dönemde, 1960'ların başında yazılan kitap, döneminde etkin olan modernleşme kuramlarının etkisine açıktır. Modern ya da modernleşmiş toplumun, basılı yazı ile kurduğu ilişki nedeniyle geleneksel toplumdan uzaklaştığı, geleneksel toplumun sözle ve sözlü aktarım biçimlerinde ifadelerini bulan "kabilemsi" bir toplumsallık türü olduğu iddiasına dayalı olarak yeni iletişim araçlarının dünyayı küresel bir köye dönüştürürken, modern dünyanın yarattığı tipografik insanı ortadan kaldırma tehdidinde bulunduğuna dair kehanet de sıklıkla dile getirilir. Nalçaoğlu, McLuhan'ın geleneksel-modern toplum karşıtlığını aynı zamanda Doğulu-Batılı karşıtlığına dönüştürerek de kullandığını belirtmektedir: "Oryantal akıl ve Batılı akıl" karşıtlığını yaratırken McLuhan, oryantal olanı "bütün ruhsal ve sosyal koşullara anında uyarlama kapasitelerini" yaratan çok duyumluluk ve sıralama yapamayan bir akla bağlamakta, Batılı olanı ise sıralama, sabit bir bakış açısı ile görmeye indirgemektedir (Nalçaoğlu, 2004: 148 ve 160). Modernleşme kuramlarının bu ayrıştırmalarının gerekçelendirme tarzlarına içkin olan ideolojik-politik yönelimlerle aynı görüş ve ifadelerde buluşmasa da çözümlemelerindeki benzerlik (doğalcı, organizmacı, indirgemeci) dikkat çekicidir.

McLuhan, basılı kültür-elektronik kültür karşıtlığını kurmak suretiyle, özellikle XX. yüzyılın başından itibaren yaygın kullanıma giren yeni iletişim araçlarının ve bilgisayar tekniklerinin yeni bir kültür yaratacağı, bu kültürün oluşturduğu düşünce ve deneyim biçimlerinin toplum ve siyasetin örgütlenme biçimini kapsayacak şekilde genişletilebileceği iddiasını taşımaktadır.[6] "Elektro-biyolojik" olan, "elektrik

[6] McLuhan bu iddiasını, Alfred Lord ve Milton Parry'ın Homeros destanları ile Yugoslav halk şarkıları ve destanlarını incelemelerinin sonucunda vardıkları yargıyla desteklemektedir. Sözlü kültürler için benzeri kaynaklarla oluşturulan diğer bir başlangıç noktası için bakınız Ong, (1999: 41-vd); ayrıca bakınız yukarıda 3 no.lu dipnot.

dünyası", "elektronik kültür", "elektronik çağ" gibi adlandırmaların eşliğinde, yeni kabileciliği, karşılıklı bağımlılığı, ayinsel canlanışı, eş zamansallığı, çizgisel olmayan düşünüşü, çok türlülüğü, metafiziksel organisizmi yaratan kültüre -ki onu yaratan yeni iletişim teknolojileridir-, matbaanın yarattığı, bireyciliğin, özerkliğin, türdeşliğin, bir örnekliğin, tekrarlanabilirliğin, mekanikliğin, uygulamalı bilginin kültürüne yol açtı. "...(B)asılı sayfadan gelen türdeş yinelenebilirlik varsayımı... yavaş yavaş Batı dünyasında doyum bulduğu ve neredeyse bütün karakteristik özelliklerini aldığı üretim ve toplumsal örgütlenme biçimlerine yol açtı"[7] (204). Yazar, teknolojik determinizmini[8] nitelemek üzere giriştiği her iddiayı, öne sürdüğü bu karşıtlığı yinelerken noktalar ve karşıtlığı kuran nedeni de tekleştirir. McLuhan'a göre; "kendi teknolojilerimizin bilinç altı işleyişinden kendimizi kurtarmak" için "medya serpintisine karşı sivil savunma eğitimi"ni yönlendirmek için, bu teknolojik kullanımların yol açtığı "zihinsel uyku ve hipnozu sorgulamak" için basılı kültürün kazanımlarından vazgeçmemek için yeni iletişim araçlarının nasıl bir dünya yaratacağına dair bir farkındalık geliştirmek gereklidir (341-5). Bu amaçla kurulan karşıtlığı güçlendirmek için benzeri bir karşıtlıktan yani sözlü kültür-basılı kültür karşıtlığından yararlanmaktadır. "Kulağın büyülü dünyası ile gözün tarafsız dünyası" (30) şeklinde ifade ettiği bu karşıtlığın maddi (tarihi diye de okunabilir) temelini kurabilmek için antik dünyaya, yani Eski Yunan ve Eski Roma üzerine geliştirilmiş bilgiye başvurur. Bu toplum biçimleri üzerine oluşturulan bilgi dizgesinden "büyülü tekrar" biçiminde işleyen söz aktarım biçimlerinin kullanımlarını öne çıkartırken amacı, her ne kadar bu var oluşun şizofrenik olduğunu belirlese de özgür insanın alfabeyle varolduğunu söylemektir: "Eş zamanlı iliş-

[7] Mcluhan, bu karşıtlığı kurmak üzere yaptığı betimlemeleri kitap boyunca sıklıkla kullanır. Bu kullanma sıklığı sayfa numarası verilmemesinin nedenidir. Ayrıca, matbaanın icadını, modern Batı'nın kültürünü yaratan ana neden olduğuna ilişkin açıklamaları da metin boyunca tekrar edilmektedir. Bakınız McLuhan, (2001: 186, 200,223, 281, 323, 330-vd).

[8] Ünsal Oskay, onun teknolojinin belirleyiciliğine tanıdığı ayrıcalıklı yeri, politik görüşlerinden kaynaklanan iyimserlikle ilişkilendirmekte ve McLuhan'ı "İyimser Teknolojik Belirleyicilik" şeklinde oluşturulan bir kategori içine yerleştirmektedir. Oskay'ın McLuhan okuması için bakınız Oskay, (1982: 202-206).

kilerin bu büyülü dünyasından yani sözel ve akustik uzaydan, kabile insanı olmaktan çıkmış insanın özgürlük ve bağımsızlığına giden tek bir yol vardır: Bu yol fonetik alfabeden geçer."(35). Uzun ortaçağ, el yazması dünyası olarak zengin referansların yardımıyla anlatılırken, dindar olan ile sözel olan eşleştirilir. Dindarlar, sözlü anlatım geleneklerini sürdürürler: "Zorunlu olarak yüksek sesle okurlar" (119), XVI. ve XVII. yüzyıla kadar "tam ve sistemli" olarak kullanılamayan noktalama işaretleri, kulaklar içindir (121). Söyleşiler olarak yazılan metinlere dayanan el yazması kültürün taşıyıcıları, kutsal yazıların tefsiri ile uğraşan, XII. yüzyılda canlanan üniversitelerin okullarıydı. Bu okullular (*scholastici*) okul hitabetine ve dikte edilen metnin yazımı etkinliğine ağırlık verdiler. Aforizmatik yazılarında, cinası, nükteyi, meseyi, efsaneyi söze dökerken "ahlaki bir klan" olarak var oluşu örneklediler (148). Bir yandan perspektifin keşfi, diğer yandan mekaniğin keşfi matbaanın icadı ile birleşince Rönesans'ın "edebi ün ve entelektüel mülkiyet" sahipleri, "ortaçağ çoğulculuğu" yerine türdeşlik[9] ve makineleşmeyi yarattı. "Türdeşliğe yönelik psişik talep" (200) hatasız ölçme tutkusunu yedeğine alıp itirafları otobiyografiler (273), günah çıkarmayı da kamusal eleştiri haline sokup bireyselliği yaratırken,[10] basılarak taşınabilir ve kolay ulaşılabilir olan kitap yeni bireysellik kültürünü dolaşıma sokuyordu (274). Matbaanın sadece bireyi değil,

---

[9] Peter Burke'ün, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü* (1996) isimli kitabı, sayısız tarihsel olgudan yararlanarak yeni çağın türdeşliğin bir reddiyesi olarak anlatılabileceğinin örneğidir. Bu dönemin kültürünü sözlü kültür olarak nitelendirirken, McLuhan'ın metninde de atıf yapılan dönemi betimleyen kitap "iki kültürlü" okumuş insanların anlatılarına sızan sözlü kültür öğelerinin irdelenmesi yoluyla nasıl bir çokluğun ve çeşitliliğinin yeni çağı hazırladığını anlatır (özellikle bakınız s. 82-vd).

[10] McLuhan bireyselliğin basılı kültür tarafından yaratımını örneklerken edebiyat metinlerine göndermelerde bulunarak, uzun karakter analizleri aracılığıyla bu öyküyü kurar. Oysa Walter Ong, yazılı kültüre özgü düşünme ve anlatım biçimlerini açıklarken daha çözümleyici ve genelleyici bir tavırla, öyküleme, karakter yaratımı ve yeni anlatı biçimleri ile bireyselliğin kurulduğunu ifade eder. Olayların gerilim yaratacak şekilde düzenlenerek yükselişi ve ardından gerilimle yaratılan düğümün çözülmesinin yazılı kültüre hakim bir anlatı tarzı olduğunu vurgulayan Ong, düğüm atmak ve çözmek işlemlerinin bir hesap tutma aklına ve içe dönük, sessiz bir disipline gerek duyduğunu, roman ve dedektif öykülerinin yaratımının bu işlemselliğin gelişmesiyle ortaya çıktığını belirtir (1999: 164-vd).

iki yüz yıl içinde ulusal bir örnekliği ve devlet merkeziyetçiliğini yaratmakla kalmayıp devlete karşı muhalefeti de yarattığını edebi, tarihi ve toplumsal metinler yardımıyla ileri süren yazar, bilinçli yaşamı yalnız görsel bilgi içinde kavrayan basılı kültürün bireyi kendine yabancılaştırdığını iddia eder (338). Bu uzmanlaşan ve yabancılaşan birey, elektronik kültür çağında birbirine daha bağımlı hale gelmekte, diyalog ihtiyacını daha fazla duymakta, çokluk içine katılım koşullarını zorlamaktadır (199). Tek düze olandan yorulan dil, yeni çağa hazırdır: "...(D)il, Gutenberg teknolojisinin görsel mantığını kabul eden son ve elektronik çağında geri çeken ilk sanat olmuştur." (193).

Barry Sanders, *Öküzün A'sı*'nda, McLuhan'ın elektronik çağında Gutenberg teknolojisinin görsel mantığını kabul etmeyen ilk sanat dediği dilin, toplumsal kullanımları üzerinde yoğunlaşır. Sanders, sözlü-basılı-elektronik kültür ayrımını kabul etmekle birlikte sözlü kültür ile yazılı kültür arasındaki karşıtlığa değil; sözlü kültür ile yazılı kültürün bağlanma noktalarına dikkat çekerek, bu iki kültürün ara yüzlerinin sürekliliğini konu edinir. Şakaların, dedikodunun, metafor kullanımlarının, argonun, sözcüklerin etimolojik tarihlerinin yazılı kültürlerde insani ortaklığın ve dayanışmanın kurulmasındaki özgül yerini yurgular.

Öküzün A'sı

Barry Sanders'ın, 1994 yılında yayımladığı, *Elektonik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi* (1999) başlıklı kitabı, "doğal durum" faraziyesine dayalı olarak kurulmuştur. Neredeyse Hobbesçu karanlık çağ tasvirlerine benzer biçimde, kelime işlemcilerinin ve televizyonların yarattığı, genç insanların yaşam alanlarını ele geçiren, uyuşturucuların, silahların ve cehaletin korkulu dünyası kitap boyunca işlenir. Bu dünyanın giderek kalıcı bir hale gelmesinin nedenini "içsel ve alfabeleştirilmiş bir zihinsel uzamın çöküşünü"nde bulan yazar, şu soru ile sorununu açmaktadır: "Kodlanmış insan sesi tarafından oluşturan mimarisi, davranış kuralları ile eski uzamın yerine, bilgiyi ve hatta sesi 'bit' halinde saklayıp işleme koyma kapasitesi üzerine kurulu olan bir uzam geçtiğinde ne olur?" (132). Bu soruya yazarın verdiği yanıt, genç insanları bir korku çağının beklediğidir. Zira dilin enformasyona indirgenmesi sonucunda insani dayanışma oyununu, şakası-

nı, argosunu yitirmekte, ana dilin besleyiciliğinden mahrum kalan genç insanlar yalnızlaştırılmış ortamlarda şiddetin dili ile baş başa kalmaktadırlar.

Oysa alfabenin yerleşiklik kazanması ile biçimlenen insan, yani "On ikinci yüzyılda Batı Avrupa okuryazarlığa geçerken alfabeleştirilen" insan,[11] "mesafe duygusuna perspektif kazandırabilmiş", "içselleştirilmiş bir uzam" ve "kendi kendisiyle sohbet edebilmenin" biçimlerini yaratmıştır. Bu süreci betimlemek üzere, sözlü kültürlere ve alfabe ile birlikte yaşayan toplumların tarihlerine değinen yazar, insanın çocukluk dönemini saf bir sözlü kültür nüvesini içinde barındıran bir dönem olarak kabul ederek, çocukluk döneminde tutum ve davranışları ele alan incelemeler arasında mekik dokur.[12]

---

[11] Okuma yazma bilen ve bilmeyen herkesin alfabeleştirilmesini, Sanders şöyle ifade etmektedir: "Yazı diline uygun cümleler, yazılı tanıklıklar, şartlar, tapu ve sözleşmeler: tüm bunlar Ortaçağ'ın en yoğun döneminde okuryazar olmayanların algılamasına biçim verdi. Alfabe toplumsal ilişkilerin görünümünü inanılmaz ölçüde değiştirdi. Güven, güç, mülkiyet ve günlük alışveriş alfabenin bir işlevi haline geldi." (1999: 134). Alfabenin el yazması ve basılı ürünlerin dünyasının anahtarı olması, sözlü-yazılı kültür karşıtlığı üzerine yazılan ve bu metinde de anılan pek çok kitapta önemli bir yer tutar. Sami alfabelerine ünlülerin eklenmesiyle ulaşılan Yunan alfabesinin, "kaypak ses dünyasını soyut, çözümleyici ve görsel olarak şifrele"diği (Ong, 1999: 42) yolundaki ifadelerle, alfabe tarihinin başlangıcı ile yazının yaygınlaşması bir arada konu edilmiştir. Bu konuda ayrıca bakınız Georges Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği* (2002).

[12] Çocukluk dönemi dil kullanımları ile konuşma ve sözcük oyunlarının yarattığı algılama biçimleri, psikologlar başta olmak üzere pek çok sosyal bilimcinin hatta sosyal bilimler dışında çalışan araştırmacıların, örneğin nörologların ve biyologların ilgisini çekmiştir. İşaret dillerine ve konuşma benzeri etkinliklere sahip olanlar ile konuşma yeteneğini ani ya da travmatik bir biçimde yitirenler veya konuşma yeteneğini hiç harekete geçirememiş olanlar üzerine yapılmış erken dönem çalışmaların bu gruptaki bilim adamları tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. 1920'lerde ve 1950'lerde Eski Sovyetler Birliği'nde yapılan araştırmalar, bu alanda öncü bir rol oynamıştır. Bu çalışmada yararlanılan, sözlü kültürü konu edinen çalışmaların büyük bir kısmında, Lev Vygotsky'nin ve Aleksandr Romanovich Luria'nın çalışmalarına atıflar bulunmaktadır. Vygotsky'ye göre, "yüksek psikolojik fonksiyonların gelişimi, 'doğal olarak' kendiliğinden ortaya çıkan bir şey değildir -bir dolayım, bir kültür, kültürel bir araç gerektirir. Kültürel araçlardan en önemlisi dildir"(aktaran Sacks, 2001: 62). Bu kültürel aracın toplumsal kullanıma girmesi olarak beliren konuşma ile düşünce gelişir. "Çocukta verbal ve intellectuel gelişmenin birliktelik kazanması" düşünme ve konuşma arasındaki dialektik birlikte gerçekleşir (Oskay, 1982: 317). "Konuşmanın evriminde toplumsallaşabilme/toplumsal yaşam oluşturma, konuşma yeteneği kadar düşünme yeteneğinin gelişmesi" de önem

Yeni elektronik iletişim araçlarının, oluşmasına katkı sağlayan şiddet ortamının yarattığı sonuçları betimlerken Sanders, ortaklaşa hareket eden ancak sözünü yitirmiş, "çete"leşmiş gençlik gruplarının dramatik ilişkilerini ön plana çıkarır. Sözlerini yitirmiş, tıpkı çok seyrettikleri televizyon anlatıları gibi kalıplaşmış yargılarla dolu, neredeyse bir işaret diline indirgenmiş konuşmalarla birbirlerine bağlanmış bu

---

taşıdığı için çocuğu geliştiren onun toplumsallaşabilmesidir. Vygostsky' de konuşma, "insanın toplumsal yaşama katılması ile gelişen ve kazanılan ve amaçları bu sürece etkinlik kazandırmak olan bir yetenek olarak kavramsallaştırılmış bulunmaktadır." "Vygostsky, (çocukların) anlamlı olmayan sesler şeklindeki konuşma döneminde bile, öbür çocuklarla birlikte olmak için gerekli olan anlaşmaya dayalı bir iletişim kurmak için konuşmaya çalıştıklarını göstermiştir." (Oskay, 1982: 322-323). Biyolojik fonksiyon bozukluğu yaşayan insanların düşünme biçimlerinin geliştirilmesi ya da başka bir ifade ile kendilerini bir topluluk içinde geliştirebilmelerinde alternatif bir kültürel araç, bir yapay dil yaratmak gerekliliği ve bu alternatif dil yaratımı sorunu için ayrıca bakınız Sacks (2001: 61-62). *Defectology* (Kusurbilimi) konusunda yazan Vytgostsky'nin öğrencisi Luria ise Özbekistan'da okuma yazma bilmeyen topluluklarla yaptığı araştırmalarda, kolektif yaşamın örgütlendiği sözlü kültürün düşünüş biçimlerini sınıflamış ve sözlü kültür ile yazılı kültürün iki farklı gündelik yaşam alanına ve pratik çözümlere sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıntılı açıklama için bakınız Ong (1999: 67-69). Biyolojik konuşma ve işitme engelleri ve dil öğrenme süreçleri arasındaki ilişki hakkında olduğu gibi, konuşma yeteneğini hiç geliştirememiş çocuklar -kurt çocuklar- Kaspar Hauser'ler (Doğaya terk edilerek orada büyüyen ve 1832'de Alman Anselm von Feuerbach tarafından bulunan "normalleşme ve eğitilme" süreci kayıt altına alınarak bu adla tanınan çocuğa benzer kırk kadar öykü yaratıldığı için Kaspar Hauser bir simge ad haline dönüşmüştür) hakkında da geniş bir literatürün bulunduğundan söz ederek, bu öykülerin temel mantığının anlatıldığı bir çalışmaya kısaca değinelim: Nörolog Oliver Sacks'ın *Sesleri Görmek* adlı çalışması, sağır ve dilsizlerin nasıl konuşabildiklerini ve onlara bu yeteneği kazandırmak için verilen uzun mücadelenin tarihini içerir. Sacks, anılan çalışmasında, sağır hastalarıyla kurduğu ilişkilerden türeyen ilgisinin, bir dil -burada işaret dili- ve bir topluluk keşfi haline dönüştüğünü öykülerken doğal olmayan, edinilmiş konuşma biçimleriyle anlaşan topluluklar hakkında üretilen "özürlü" ya da "eksikli" yargıları yıkmaya çalışır. İşaret dillerinin düşünceyi geliştirme potansiyeli Michael Corballis'in (2003) metninde dilin evrimi sürecinde yeniden ele alınır: Hayvanların "konuşma" benzeri anlaşma sistemleri ile ilgili olarak geniş bir literatürün izlenebildiği, farklı işaret sistemleri yaratmayı konu alan çalışmasında Corballis, insan türünün dilinin evrimini istemli hareketlerin doğasıyla ilişkilendirir. Dilin başlangıçta jestlere dayandığını, jest ve mimiklerin oluşturduğu işaret sistemlerinin türün evrimi içinde geliştiğini, beynin sol yarım küresinin yüz yetmiş milyon yıl önce ses telleriyle ilişkiye geçmesi sonucunda, sözel çağrıların jest ve mimiklerin önüne geçmeye başladığını belirtirken, *homo sapiens*'in konuşma ve jesti birleştirip özerk bir konuşmayı 50.000 yıl önce keşfetmesinin uzun öyküsünü kurar.

genç insanların ölüme ve silaha düşkünlüğünü de elektronik iletişim araçlarının yol açtığı benlik tahribatı ile ilişkilendirir.[13] Bu benlik tahribatının önlenebilmesi için insanların yazılı kültürle kurdukları ilişkiye benzer bir ilişkinin kurulması gereklidir. Bu ilişki resmi ve biçimsel eğitim ortamlarında kurulamaz; çünkü bu ortamlar dillerin kullanım alanlarını sınırlamışlar, onları teke indirmişler, yerel olan ile bağlarını kesmişler ve sözü metalaştırmışlardır (83,112, 123, 134, 173, 190, 191).

Yazara göre, okuryazarlık başkalarının öykülerinin içselleştirilmesine imkân tanırken benliğin derinleşmesini de sağlar. Ancak bu derinleşme, oyun içinde ve zengin dil kullanımları içinde anlam kazanır. Bu noktada Sanders, sözlü kültür ile yazılı kültür arasında kurulan karşıtlığı bozar. Çünkü benliğin içselleştirilmesini kullanımdaki dilin zenginliğine bağlar. Okuryazarlığın gelişimiyle birlikte ortaçağın oyun kuran soytarısı, "artık ...cümlelerin içine girmiştir" (86); şaka biçiminde gözükür olmuştur. Kullanımdaki dilin esnek ve akışkan olması onun "doğal şakacılığı"ndan kaynaklan-maktadır (90). Deneyimleri bir metafor olarak yakalayan dil, gerçeğe bir cevap verir. Bu cevap ironik ve belirsizdir (91). Kullanılan dilde bu şakacı ve belirsiz yönelim, en çok bilmecelerde, fıkralarda, fabllarda, dedikoduda, argoda,

---

[13] Sanders, televizyon izleme alışkanlıklarının sözün dolaşıma girmesine engel olduğunu vurgularken görüşlerinin önemlice bir kısmını Neil Postman'ın *Televizyon: Öldüren Eğlence* isimli kitabından almıştır. Postman, "medyadaki değişikliklerin insanların zihinsel yapılarında ve bilme kapasitelerinde de değişikliğe yol açtığını iddia etmekte", "yeni bir aracın (medium) söylem yapısını da değiştirdiğine dikkat çekmek"tedir. "Yeni bir araç, söylem yapısını, aklın kullanışının bazı yollarını cesaretlendirerek, belli zeka ve bilgelik tanımlarını öne çıkararak ve belli türde bir içerik talep ederek (özel bir deyişle, hakikati öğrenmenin yeni biçimlerini yaratarak) değiştirir." (Postman, 1994: 37). Televizyon, insanlığın ortak anlamlandırma süreçlerine "tehlikeli" bir müdahalede bulunarak, yazılı söz dolayımı ile hakikat aramanın akıl yürütme biçimlerini yıkarak, kamusal söylemlere -ki yazar bunları politik, adli ve dini söylemler olarak ayrıştırmaktadır- mündemiç olan karşılıklı anlaşma gereksinimini ortadan kaldırıp onun yerine birlikte eğlenmeyi geçiren bir araçtır. Televizyon, her türlü düşünce ve görüş mübadelesini eğlenceli kılarak yani dikkatleri ışığa, parlak yalan söze, enformasyona ve şimdiye çekerek tartışılabilmeyi, akıl yürütmenin uzlaşımsal formlarını, bilginin birikimini, geçmişi ve geleceği içeren söylem biçimlerini yerinden etmektedir.

masallarda ortaya çıkar.[14] Aktarımını ise ana dil sağlar. Anadilinde sözcük oyunları oynamamış çocukların sözelliğe giremeyecekleri çocuk psikologları tarafından iddia edilmektedir. Okuryazarlık kültürü, ortaçağdan başlayarak XIX. yüzyıla kadar kadınları kurumsal eğitim programları dışında tuttuğu için yani resmi retorik eğitimi almaları yasaklandığı, yazıya ulaşmaları engellendiği için kadınlar dil oyunlarına yatkın oldular. Erkekler günlük deneyimden kopuk farklı öğretimden geçtiklerinden, dilbilgisi ve doğru kullanım kurallarını belleklerine kazıdıkları için, konuşulduğunu hiç duymadıkları, hatta yaşamlarında hiç karşılaşmadıkları bir dilde yoğun bir eğitim almaya zorlandıkları için dilleri esnekliğini yitirdi (96-98).[15] Yazar, dilsel oyunların tarihsel sü-

---

[14] James C. Scott, *Tahükküm ve Direniş Sanatları* (1995) başlıklı çalışmasında, Sanders gibi, kılık değiştirmenin ve sözlü örtmecelerin, dedikodu, beddua, yemin, ilahi ve ağıt gibi sözlü iletişim türleri içinde varlık bulduklarını, iktidar ve tabi olma konumlarının iki yüzlüğünün en açık biçimde, bu türler içine yerleştiğini sayısız örnek yardımıyla anlatır. Egemen iktidar biçimlerine direniş stratejileri bu anlatıların içine yerleşmiştir. Kılık değiştirmenin ve örtmecelerin sosyolinguistik açılımlarını irdeleyen yazar, sözlü geleneklerin yarattığı biçimlerin alt sınıfların kültürel direnişi için ideal araçları yani bir tür inziva, denetim ve anonimlik sağladığını iddia eder. Çağdaş sözlü geleneğin basılı malzemenin hakim olduğu toplumlarda bile gizli, yani yazıya dökülmesine asla izin verilmeyen öyküleme biçimleri yarattığını belirttikten sonra bu geleneğin devamlılığını, "telafi edilemez bir biçimde merkezsiz" olmasına bağlar ve "sözlü kültürün kaçamaklı anlamları"nın tabi olanlar için göreli bir güvenlik sağladığını, "tekil ve esnek" olmasının da gücüne güç kattığı için devasa bir boyuta ulaşarak devamlılığını modern toplumlarda da sürdürdüğünü vurgular. (Özellikle sözlü kültürler için bakınız Scott, 1995: 190-247).

[15] Kadınların sözlü ve yazılı gelenek karşısındaki konumları, sözlü-yazılı kültür karşıtlığını eksen alan yazarlarca konu edilmiştir. Ong, yazılı ve sözlü geleneğin Batı'daki etkileşimini sağlayan iki gelişmenin altını çizerek, hem akademik retoriğin hem de okumuş Latincesinin, iki kültürün bağlanma noktaları olduğunu işaretler. Bu bağlamda Ong, akademik retoriğin ve okumuş Latincesinin "erkek ergenliğinin kutsandığı kabilemsi ortamlarda" öğretildiğini ve bu okulların kadınlara kapalılığını belirledikten sonra, "anadilin duygu yüklü derinliklerinden uzak bir ortamda bilgiyi temellendirerek, nesnelliği pekiştirdiği gibi, duygu ve içgüdülerin koşullandırdığı canlı insan ilişkilerinin bilim ve bilgiye kavuşmasını sınırlayarak, Ortaçağ devrinin kusursuz skolastiğini ve ardından gelen yeni matematik temelli modern bilimin doğuşunu mümkün kılan" (1999: 135-136) okumuş Latincesinden uzak tutulan kadınların yazılı kültürdeki anlatım biçimlerinin farklılaştığını saptar: "Sözlü kültür temeline dayanan hitabet sanatını pekiştiren okullara kızlar gönderilmediği için ilk kadın roman ve öykü yazarlarının anlatım dili sözlü geleneğin dışında kalmış"tır. Ayrıca kadın yazarların gündelik dile veya halk diline yakın bir anlatım biçimini benimsediklerini belirten yazar, "kalıplaşmış sözlü geleneğin izleri-

reç içinde gelişimini ele alır: *Medusa'nın Kahkahası*'nı,[16] *Canterbury Hikâyeleri*'ni, *vernacular* (yerel) dillerin ve argonun kullanım biçimlerini örnekleyerek anlatır (99-119). Sanders'in kitabı, ayrıca sözcüklerin etimolojik kökenlerine ve tarihsel kullanımlarına yer vererek sözcüklerin zaman içindeki sıçramalarını kullanımdaki dillerin zenginliğine örnek[17] olarak göstermektedir.

Yukarıda irdelenmeye çalışılan üç kitabın birbirinden farklılaşan yanlarını belirledikten sonra ortak noktaları üzerinde kısaca durmak gerekir. Kolayca anlaşılacağı üzere bu üç kitap da tarihsel olgu ve olayların aktarımına yer vermek suretiyle kapitalist toplumsal örgütlenmenin işleyiş mekanizmalarını ve Batı toplumlarındaki özgül karakteristik biçimleri irdelemiş olsalar da araçların ve teknolojik gelişmelerin toplumsal bilinç üzerindeki etkisini hayli abartmakta ve toplumsal-ekonomik gelişmeleri bu araçların ve bu araçların yapılandırdığı zihniyetin bir işlevi olarak sunmaktadır. Frederic Jameson, bu tür bir yorumlamanın zaaflarını şu biçimde ifade eder:

> ...[E]n tutucu 'tarih kuramları' bile, orta sınıf dünyasının yükselişini ve buna eşlik eden çeşitli kültürel ve ruhsal başkalaşımları... vurgulamak için değişik

---

nin" kadın yazarların edebiyatında sürülmediğini iddia eder (1999: 187). Oysa Sanders, McLuhan ve Scott kadınların sözlü gelenekleri taşıdıklarının altını çizmektedir.

[16] *Medusa'nın Kahkahası*, Hélène Cixous'nun yazdığı bir incelemedir. Sanders, bu metni şöyle yorumlar: "Fransız feminist eleştirmen Hélène Cixous kadınların sohbetleri üzerine yazdığı 'The Laugh of the Medusa' adlı denemesinde, ... uzaktan bakıldığında kendi aralarında, gizli gizli konuşan kadınların şen, şakacı yaratıklar gibi göründüğünü öne sürüyor. Oysa insan yaklaştığında kendini dikenli bir dilin ağusuyla zehirlenmiş bulabilir." (Sanders, 1999: 100). Kadınların konuşma biçimlerindeki saklılık üzerine ayrıca bakınız Eser Köker (2005).

[17] Sanders'in kitabında kelimelerin etimolojik kökenleri hakkında çok sayıda örnek bulunabilir. Bu örneklerden birkaçını burada aktarmak isterim. İngilizcedeki "*grammar*" (dilbilgisi) ve "*glamour*" (cezbedici) kelimelerinin kökü Latincedeki büyü yapmak sözcüğünden türemiştir. Dilbilgisi doğru cümle yapıları kurarak, cezbetmek ise oynak bir bakış atarak büyü yapmak anlamını kazanmıştır (1999: 101). Latince *gero* kökü, "çocuk doğurmak" gibi sınırlı bir anlamdan; taşımak, yapmak, başarmak, duygularını belli etmek ya da bir ifade takınmak gibi genel anlamlara sahip sözcükleri türetmiştir. *Gero*'nun bu genel anlamlarında imparatorluk Latincesinde yazar (*auctor*), öykü (*gesta*), jest (*gestu*) ve anlatma (*agare*) sözcükleri oluşmuştur (103). Son olarak kitabın başlığını taşıyan *Öküzün A*'sı ile ilgili bir hatırlatma yaparsak, Fenike yazı sisteminde Alef denilen A harfi, bilinen A harfinin yan yatırılmış biçimiydi ve inek ya da öküzü temsil ederdi (12).

yollar sunar... Baskı makinesinin ne zaman bulunduğu, ya da doğaya tapınımın veya zamana tapınımın... ne zaman ortaya çıktığı üzerinde durmak, bütün bir süreç içinde tek anı fetişleştirmekten başka bir şey değildir. (1997: 271-272).

Jameson, bu tür bir fetişleştirme çabasının yaygınlığını, Marksist tarih yazımının yerini doldurmaya yönelik bir gereksinim ile açıklamaktadır:

> ... [E]konomik konularda karşılaştırabilir bir somutluk duygusu vermeleri ve aynı zamanda sınıfların insani etmenleri ve üretimin toplumsal örgütlenmesi gibi bir düşünmeden vazgeçmeleri yönünden Marksist tarih yazımı yerine geçen bir işlev görmektedirler (1997: 78).

Sözlü-yazılı kültür karşıtlığı paydasında ve muhafazakâr-liberal çizgide buluşabilecek yazarların anlatımlarına yer verdikten sonra, yeni söz biçimleri ile kapitalist toplumsal örgütlenmenin ilişkisini özel bir ilişki olarak okuyan Frankfurt Okulu[18] üyesi düşünürlerden biri olarak kabul edilen, son hikâye anlatıcıların tarihselliğini ortaya çıkaran Walter Benjamin'in görüşlerine, "Hikâye Anlatıcısı" (1993) başlıklı yazısı aracılığıyla yer verilmeye çalışılacaktır. XIX. yüzyıl kapitalizminin söz teknolojilerini yenileyerek, onları tıpkı diğer kültür ve sanat ürünleri gibi endüstriyel bir üretim alanı haline getirdiği tespitiyle, düşünce ve anlatım biçimlerinin maddi pratik ilişkiler sürecindeki konumlarını, XX. yüzyılın başından itibaren eleştirmeye başlayan Frankfurt Okulu düşünürleri içinden burada sadece Walter Benjamin'in irdelenmesi bir eksiklik gibi gözükebilir. Özellikle gündelik yaşam dokusuna sinmiş iyi bir yaşamın kalıntı ve arayışlarının kılavuzluğunun metnini oluşturmakla kalmayıp, edebiyat ve estetik kuramlarını politik bilgiye taşıyan Theodor Adorno'nun görüşlerine hiç değinmeyip[19]

---

[18] Frankfurt Okulu ve bu okula mensup düşünürlerle ilgili çok sayıda çalışmanın burada anılması gerekli görülmemektedir. Ancak Ünsal Oskay'ın *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri* (1982) başlıklı çalışması ile başlayan, Martin Jay'in Dialektik İmgelem'inin Türkçe metni (1989) ile devam eden Frankfurt Okulu düşünürlerinin çevirileri ve bu çevrilere yazılan giriş ve önsözlerin iletişim çalışmaları için yol göstericiliğini belirtmek isterim.

[19] Oysa Theodor Adorno, *Minima Moralia*'da, konuşma yeteneğinin yitimi ya da insanlığın "hassas telkari bağlantılarının" çözülmesi ile faşizm arasında ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: "Merasimin, eski tarz nezaketin, boş gevezelik olduğundan -kimi zaman haklı da olarak- kuşkulanılan amaçsız sohbetin o sözde demokratik tasfiyesiyle birlikte:

Benjamin'in yitip giden bir hikâye anlatıcılığı ardından yazdığı metne odaklanılmasının nedeni, onun, geçmişin kolektif deneyimini şimdinin süzgecinden geçirerek geleceğe devrimci bir umut olarak taşımasıdır. Bu, sadece tarihi yeniden hikâyeleştirmek için değil; tarihsel olana yeniden bakmayı mümkün kılacak bir yöntem arayışına dayanır.

Hikâye Anlatıcısı

"Felsefi düşüncesi, Yahudi mistisizmi kaynaklı kurtuluş felsefesi ile tarihsel ve diyalektik materyalizmin alaşımından oluşan" ve "Sorelci ve Bakuninci anarşist siyasal düşünce, Alman yaşam felsefesi ve görüngübilim geleneği, Freudcu ve Bergsoncu bellek düşüncesi, Fransız sembolist şiiri, Alman romantik ve barok edebiyatı, dedektif öyküleri, dadacı ve gerçeküstücü (avangard) sanat pratiği, Brechtçi epik tiyatro

---

insan ilişkilerinin artık hiçbir şeyi tanımsız bırakmayan o sözde netleşme ve saydamlaşmasıyla birlikte, çıplak vahşet de yaşama egemen olmaktadır. Hiç duraksamadan, uzun boylu düşünmeden ve yan konulara sapmadan söylenen dolambaçsız sözde, Faşist yönetimde dilsizlerin suskunlara verdiği komutun biçim ve tınısını başından beri andıran bir şeyler vardır." (Adorno, 1998:43). "Saçı Başı Dağınık Çocuk" başlıklı yazısında -ki Alman masalcı Hofmann'ın, 1845'te yayımlanan masallar kitabının adıdır- uygarlığın şekillendirici etkisine maruz kalmamış toplulukların sarmallar çizerek kendiliğinden çoğalan sohbetlerinde, yaşadığı günde enformasyon aktarımına dönüşen, iki nokta arasındaki düz çizgiye dönüşen konuşabilirlik hallerini anlatır. Yalan, sloganlaştırılmış sözler, yazgısızlaştırılmış yeni söz biçimleri (propaganda), vahiy felsefesi-kaynana dedikodusu karşıtlığı, entelektüel konuşmanın içindeki saplantılı akıl yürütme biçimleri, eski ve yeni sofistler ve onların konuşma teknikleri, yazarın geniş ilgi alanları içinden - felsefe, politik felsefe, edebiyat, epistemoloji, müzik- geçerek burjuva toplumunda konuşma hallerinin anlatısına dönüşürler (31,45,49, 57, 71,73, 227, 255). Bu yazılar içinde "Sağır ve Dilsizler Okulu", okullarda ilk yardım öğretimi gibi bir şekle büründürülmüş öğrencileri dilsizleştiren konuşma eğitimi üzerinedir. Konuşma kapasitesinin körleştirilmesinin okullarda başladığını belirten yazar, konuşmanın ön koşullarını şöyle sıralamaktadır: "İnsanların birbiriyle konuşmalarının ön koşulları vardır: İletilmeye değer bir deneyim, ifade özgürlüğü ve kişilerin aynı anda hem bağımsız hem de ilişkili olması." Artık kapitalist sistemde konuşma formüllere indirgenmiştir. Konuyla ifade arasındaki bağlantı koparılmış, kavramlar madeni paralara dönüştürülmüştür. Her türlü konuşmayı besleyen vicdanın sesi, psikologlarca saptanmış yazgıyla karşılanmaktadır. "Konuşmanın üzerine korkunun gölgesi düşmüştür... Bütün büyük ve küçük siyasal sloganlara aşılanmış efsun, özel dünyanın görünüşte en yansız nesnelerinde tekrarlanmaktadır: toplumun *rigor mortis*'i (ölüm sertliği, ölüm kasılması) kendini güvende sanan samimiyet hücresine de yayılmaktadır sonunda. İnsanın başına çöreklenen bela sadece dışarıdan geliyor olamaz: Dilsizlik nesnel tindir." (Adorno, 1998: 141-143).

ve erken dönem Sovyet Sineması'nın etki ve esintilerini de içeren" kültür kuramcısı Walter Benjamin (Özbek, 2000a: 71), sözlü anlatım gelenekleri ve dil sorunu üzerine çalışmalarıyla modern kapitalist toplumlarda sözün nitelik değişiminin ve biçimlerinin öncü metinlerini oluşturmuştur. Martin Jay'e göre:

> Benjamin'in linguistik düşüncelerinin en önemli sayıltılarından biri, dilin kaynağının (kökeninin) doğa dünyasındaki mimetik deneyimde; insanın kendisi ile doğaya ait diğer şeyler arasındaki duyularla kavranamayan benzerlikleri yeniden üretme kapasitesinde yer aldığı idi (2001: 97).

İnsanın mimetik yeteneği, modern kapitalist dünyada, yani "söz ile şey arasındaki mimetik birliğin bulunduğu yanlışsızlık döneminden" uzaklaşılarak varılan dünyada, güç yitimine uğrar (2001: 98).[20] "Bu nedenle, Benjamin alegorinin insanın yitirdiği bu linguistik özelliğini ... kaydettiğini" (2001: 98) belirlemiştir; Benjamin'in filolojik yöntem-

---

[20] Meral Özbek, "Benjamin'deki tecrübe ve bunun ifadesi arasındaki diyalektiği mümkün kılan" şeyin, "mimesis anlayışı" olduğu şeklindeki yargıya yer verirken, bu yargıyı haklılaştırma biçimini aşağıda aktarılan dipnot aracılığı ile belirtir: "Benjamin 1933 yılında 'Mimetik Yetenek Üstüne' üzerine bir makale yazmıştır... Mimetik etkinlik, düşünce, davranış, dil ve hatta telepati gibi bilinçdışı süreçleri içerir. Kaynakları, daha ilk insanların doğayı taklit etmeye dayalı 'benzeşmeler' *(correşpondences)* yaratarak kendilerini ifade etmelerine dayanır" (Özbek, 2000b: 109). Ayrıca Özbek, aynı dipnotta Oskay'dan yaptığı alıntı aracılığıyla, Benjamin'in "düş görücünün algılama biçimlerinin mimetik algılama biçimi olması gerektiğini: ama tıpkı çocukluktaki gibi, kendisi dışında bulunduğu dünyayı kendisi ne göre yıkacak bir mimetik algılama olması gerektiğini" (Oskay, 1982b: 39; aktaran Özbek, 2000:109) savunduğunu belirtir. Kejanlıoğlu ise, Benjamin'in bu yazısından yola çıkarak, onun dil teorisine yön veren kavrayışını şöyle ifade etmektedir: " ...Benjamin, ilkel insanın doğayı etkileme ve denetleme yolu olarak onun hareketlerini taklide yöneldiğini, mimetik yeteneğin büyülerde ve dans ritüellerinde açığa çıktığı söyler. Takımyıldızları, taklitten öte, evrenle kurulan animistik bir ilişkiyi gösterdiği için, takımyıldızlarında doğanın dilini okumaya çalışma ve onun gizli anlamını bulma çabası -ki astroloji, daha ileri bir aşamadır: Büyü evresinden mit evresine geçilir. Mimesis, doğanın büyüsünün çözülmesinde rol oynar ve onu dile yaklaştırır. Uygarlığın gelişimi, mimetik yeteneğin zayıflamasını getirmiştir ama Benjamin bozulmuş haliyle de olsa, doğayla mimetik ilişkiyi yeniden kurmada dil yeteneğini, başka bir deyişle "duyusal olmayan benzeşmeler" arşivini, anahtar bir konumda görür. 'Dil rasyonelleşmiş mimesistir'. Dilde benzeşme öğesi, doğayla dolaysız ilişkiden sökülüp alınır ve ifade statüsüne yükseltilir. Dil, doğa ve evrenin mitik imgelerine son vermiştir, en yüksek mimetik davranış düzeyidir, en yüksek büyü bozma evresidir" (Kejanlıoğlu, 2005) (Kejanlıoğlu'nun bu metni kurgularken başvurduğu referansları, okuma kolaylığı sağlaması için metnin ilgili yerlerinden çıkardım. Referans ve dip notlar için 122-123).

bilimi anlayışını geliştirirken alegorik bakışını özel anlamlarıyla yorumladığının üzerinde durulmuştur.[21] Meral Özbek, "Walter Benjamin'i Okumak-II" (2000b) başlıklı makalesinde, onun Charles Baudelaire'in şiirini yorumlamak suretiyle geliştirdiği eleştirel okumada, yaratmayı amaçladığı filolojik yöntembilimin ana izleklerinin somutlandığı görüşündedir:

> ...Benjamin, Baudelaire'in hayal gücünü tarihsel ve toplumsal olgu dokusuyla cisimleştirmiş ve genişletmiş olduğu gibi, onun öznel ama temsil edici modernlik tecrübesini... dönemin başka tecrübeleriyle karşılaştırmaları içeren kendi yorumlamasının oluşturduğu saklı kurgu içinden içkin bir eleştirel okumaya tabi tutmuş olur ... Benjamin aynen bir dedektif gibi fizyonomik bir okuma yaparak tecrübe izlerinin peşine düşer ve tarihsel malzemesini oluşturur; alıntıladığı düş-imgelerinin diyalektik imgelere dönüştürülerek yorumlanmasında filolojik ve diyalektik-materyalist olmak üzere iki aşamalı bir yol izlemiş olur. (2000b: 105-106)

Benjamin bu yolla, XIX. yüzyıl kapitalizminin yarattığı meta fetişizminin ortaya koyduğu, hakikiliğini yitirmiş insani tecrübenin fenomenlerini yorumlarken, onların sentetik olarak üretilen biçimlerinde ve söylenişlerinde içkin olan "geçmişin mırıltılarını" yani bireyin bir topluluğa ait olmak suretiyle o topluluğun içinde kendisini üretmesi anlamında tecrübenin izini ortaya koymaya çalışmaktadır. "Sıla özleminin gözyaşları" -ki buradaki özlemi duyulan yurt, insani biraradalık tecrübesi parçalanmamış, şeyleşmemiş, fetişleşmemiş olan yurttur; bu yurdu kapitalizm öncesi toplumsal kolektiflik halleri diye de okumak mümkündür- darbeci bir özelliğe sahip olan dilin meydan okuyan güvenine sığınmış ve onun oyun geliştirme biçimi olan alegori ve benzeşme imgeleri içinde hapsolmuştur. Bu nedenle dilin dokusunun yeniden kurgulanmak üzere kullanımlarının çözümlenmesi, gerçekliğe başkaldırının ve düş gücünün açığa çıkartılmasına aracılık ettiği gibi devrimci bir estetiğin düşünülmesi için de yapı taşlarını oluşturur (2000b: 119). Beybin Kejanlıoğlu, Benjamin'in, *Alman Yas Oyunlarının Kökeni* 'nde (1928) trajedi ile yas oyunları arasındaki farklılığı ayrıştırma biçimini yorumlarken, iki tür arasındaki karşılaştırmada şu

[21] Benjamin'in anılan yöntemsel yeğlemesinin ilk örneği, *Alman Yas Oyunlarının Kökeni* (1928) başlıklı çalışmasıdır. Bu eser hem yas oyunlarının alegorik yapısını hem de yazarının alegorist bakışını serimler.

özellikleri öne çıkarır: "...Benjamin'e göre, tragedyanın nesnesi mit, Trauerspiel'inki ise tarihtir." Oyunlarda ele alınan ölümler, öldürmeler, matem, ağıt, felaketler birer tema olmaktan çok oyunun "artistik çekirdeğidir." Yas oyunları, "trajik kahramanı merkezine alan, kahramanca fedakârlıklarla kurulan bir türden çok uzakta, hem cellat hem de mazlum olabilen hükümran merkezinde kurulur ve sıradan, olağan, gündelik, cismani olanı kapsar. Dil açısından, tragedyalarda kahramanın sessizliğine karşıt biçimde" yas oyunlarının dili, "'saf biçimde dramatik' olan Sokratik diyalogdaki dildir. İzleme ve alımlama açısından bu oyunlar, gezici tiyatrolarda tekrar tekrar sahnelenirken seyirciden yas tutmasını bekler, seyirciyi talep eder, seyircinin gösterişçi keder oyununa katılmasını ister." (Kejanlıoğlu, 2005: 117-118). Yas oyunlarının alegorik yapısı, onun kendine modern dünyada yeni biçim ve yeni yaşam bulmasına engel olduğu için ancak ortaçağın "ciltli kitaplarını ve soluk renklerini resimleyebilmesine" imkân tanıyabildiği için bir alegoristin müdahalesine açık hale gelir: Onun içinde duran gizli bilginin anahtarı bir başka gizliliğin anahtarı haline dönüşür.[22]

Modern anlatı biçimlerinde saklı olanı ve dile gelmekte zorlananı keşfe yönelen Benjamin, eski toplumların kutsallıkla bitişmiş, yaradanın sözünün içinde yuvalanmış ve ortaklık tecrübelerine nüfuz etmiş dillerinin[23] anlatım biçimleri üzerine düşünmeye de yönelmiştir.

---

[22] Benjamin'in alegoriyi ve alegoristik yöntemi güzelleyen anlatım biçimindeki samimiyeti ile ünsiyet içinde olduğu Yahudi mistisizmi arasında bir yakınlık kurulmaktadır. Yahudi mistisizmi içinde düşünülen Kabala anlayışına göre dil kutsal gerçekliğin ta kendisi olarak kavranmaktadır. İnsan dili suretine bürünmüş sözcüklerin anlaşılabilmesi için onun kutsal dil ile bağlantılarını kurmak gerekir. Anlamak ve yorumlamak işi, insan dilinde saklı olan yaradan dilinin gizlerini çözme işidir. Alegorik yöntem, bu dinsel incelemenin yönünün değiştirilerek sekülerleştirilmesi, metnin dehlizlerinin, boşluklarının ve katlarının ortaya çıkarılmasıdır.

[23] Benjamin, 1916'da yazdığı "Genel Olarak Dil Üzerine ve İnsanların Dili Üzerine" ya da "Kendi Başına Dil ve İnsan Dili Üzerine" başlıklı yazısında, Bernd Witte'ye göre "dilin dört aşamasını ayırıyor; bu *aşamalara tüm tinsel varlığın kademelere ayrılması* karşılık düşüyor: Sözün şeyleri yarattığı ve adlarıyla tanıdığı yaratan dil; ad vererek arı bilgiye ulaşma dili olan Adem Dili; Benjamin'in yargılayan dil dediği, günümüz insanının dili; ve son olarak da şeylerin sessiz dili" -italik yazara aittir- (Witte, 2002: 33). Benjamin bu tür bir dil aşamalandırması ile toplumsal eleştirinin görevini açıklamaya yönelir. "Sözsüz olanın", "sessiz olanın" ve "dilsizliğin kıyısındaki" ussal bilgi tarafından insan diline dönüştürülmemiş olanın yani "ussal bilginin elinin altında bulunmayan

Eski Meksika Kültürü ve Dili (1915) üzerine ilgisi, *Orta Çağ Dil Felsefesi* (1920) üzerine sorgulamalarla devam edecek, dilin kökeni arayışlarında hakim olan matematiksel-doğa-bilimsel bir dizge yerine yeni bir dizge koyma çabaları, (Witte, 2002: 39) hem *Yas Oyunları*'nın hem de *Tek Yön*'ün ardı ardına yazılmasına yol açtığı gibi, gündelik yaşamdaki ilgileriyle de buluşacaktır. Benjamin'in, XIX. yüzyıl başında Almanya'nın kamusal mekânlarından biri olan okuma odalarında buluşma geleneğini farklılaştırmaya çalışarak, 1912-1913 yıllarında Özgür Üniversiteliler Hareketi'nin içindeyken *"Sprechsall"* (konuşma salonu) kurması, o dönemde yazdıklarını diyalog tekniğiyle yazması, 1929-1932 yılları arasında radyo için hazırladığı seksen beş programda geliştirilmiş diyalog tekniklerini kullanması,[24] aynı yıllarda Bertold

---

deneyimlerin kurtarılması" için yeni bir tarih felsefesi ve edebiyat eleştirisi gereklidir (33-34). Anılan yazı için ayrıca bakınız Benjamin (1993: 169-183).

[24] Beybin Kejanlıoğlu, Walter Benjamin'in radyodaki deneyimlerinin ayrıntılarını vererek, onun hem program içeriğini hem de biçimlerini farklılaştırma isteğinin altını çizmektedir. Bu programlar, gündelik yaşam durumlarından yola çıkarak, dinleyicilerin olup bitenler karşısında yargı geliştirmesine imkân tanıyarak, onları üreten konumuna geçirmek üzere hazırlanmışlardır. Programları uzun konuşma seansları şeklinde örgütleyen, konuşma metinlerinin yazılı metinlerden farklılığını ortaya koymak yani çağrışımsal olma özelliğini bozmamak için onları dikte ettirmek suretiyle hazırlayan Benjamin'in, çocuk ve gençlere yönelik programlarda öyküler anlatarak (Kejanlıoğlu, 2005: 105-126 ve 134-135) yeni iletişim modeli denemelerinin, günümüzde iletişimsel demokrasi için model oluşturma girişiminde bulunanlara ışık tuttuğu söylenebilir. Bu metnin son bölümünde iletişimsel demokrasi anlayışı aktarılmaya çalışırken, özellikle Iris Marion Young'un (1999), bu yaklaşımı benimseyen görüşlerin öykü anlatımına verdiği önemin altı çizilecektir. Ancak bu tarz görüşlerin oluşmasında ya da başka bir deyişle yeni demokrasi arayışlarında liberal demokrasiye yönelttiği eleştirilerle Hannah Arendt'in katkısını belirtmek gerekir. Kejanlıoğlu, Walter Benjamin'i okuyan Arendt'in onun kuramında öykü anlatıcılığı ve öykü yazımına tanıdığı başat konumdan etkilendiğini, Benjamin üzerine yazdığı metinde özellikle "Hikâye Anlatıcısı" ve "Tarih Üzerine Tezler"e ağırlık verdiğini belirtmekte, geleneğin bütünlüğünün yitirilmesi ile geçmişin sürekliliği düşüncesinin de yitirilmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Arendt'e göre öykülere dayalı yazma biçiminin hedefi, yenilenlerin ve ölülerin yasını tutmak değil, onların bakış açılarından yazmak ve böylece yokluklarını, görünmezliklerini göstermektir. İnsan hayatının parçalı doğasını temsil etmenin tek yolu olan öyküler, ödenen kefaret, kurtuluş yoludur. Arendt'e göre öykü anlatmanın amacı, insanların billurlaşan hayatlarını göstermek, onlara görünecekleri bir kamusal sahne hazırlamaktır. Benjamin'de değer yitiren deneyimle birlikte sönen hikâye anlatıcılığı ve onu yeniden canlandırma gereksinimi, Arendt'te politik bir amacın materyali haline gelir: Öyküler, karanlık zamanlarda

Brecht ile yaptıkları ortak çalışmalarda, tiyatro için konuşma teknikleri geliştirmesi (25, 105-106), yitirilmiş kolektif deneyiminin anlatımı olan sözlü geleneklerin, tekniğin özgürleştirici imkânlarıyla yeniden nasıl harekete geçirebileceğinin araştırılması ve deneyimlerin değer yitimini sonlayabilecek yeni imkânlar yaratma isteğinin tezahürleridir. Bu tezahürlerin şekillendirdiği, "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı" başlıklı yazısında Benjamin, fotoğraf ve sinemanın, sanatın politikleşmesi için sağladığı olanaklar için kapı aralar. Politikayı estetize eden faşizmi sorgulama biçimi, bütünlüklü bir geçmişin anılması ve kurulmakta olan bir geleceğin hatırlatılması ile son bulur:

> Homeros'ta, Olimpos Dağı'nda tanrıların gözünde bir tür sergi malzemesi olan insanlık, şimdi kendi kendisi için bir sergi malzemesi olup çıkmıştır. Kendine yabancılaşması, ona kendi yıkımını birinci sınıf bir estetik haz kaynağı niteliğiyle yaşatacak boyutlara varmıştır. Faşizmin politikayı estetize etme çabalarının vardığı nokta, işte budur. Komünizm, buna sanatın politize edilmesiyle yanıt verir (Benjamin, 1995: 70).

Geçmişin anılması ve hatırlanması yoluyla başka bir yaşam vaadinin diri tutulması girişiminin Benjamin'in düşüncesindeki merkeziliği, "Hikaye Anlatıcı, Nikolay Leskov'un Eserleri Üzerine Düşünceler" başlıklı yazısında -ki bu yazı "Tarih Üzerine Tezler" ile aynı tarihte 1936'da yazılmıştır- dile gelmektedir. Meta fetişizminin paramparça ettiği ortak insani deneyimin vazgeçilemezliğine yapılan güzellemenin çevresinde dönen yazı, anlatıcılık sanatının XX. yüzyılda sona erdiğinin tespitiyle başlar. "Çömlekçinin parmak izleri çanağa nasıl yapışıp kalırsa, anlatıcının da hikâyesinde öyle iz bıraktığı" bir dönem sona ermektedir. Yunan Ortodoks Kilisesi'ne bağlı, devlet bürokrasisiyle iyi geçinemediği için resmi görevlerde uzun süre kalamayan, bu nedenle de bütün Rusya'yı dolaşan, "dünyada yolunu, kendini dünyaya fazla kaptırmadan bulan", hayatın pratik meseleleriyle ilgilenen, "işçi sınıfı, alkol bağımlılığı, polis hekimler, işsiz kalmış satıcılar" hakkında da yazan, 1831-1895 yılları arasında yaşamış olan Nikolay Leskov, son hikâye anlatıcılarındandır. Tıpkı *Alman Yas Oyunları* 'nın kaderi gibi

---

tahrip edilen kamusal uzamın canlandırılmasına aracılık eder (Kejanlıoğlu, 2005 126-157).

bir kader onun hikâyelerini de beklemektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Benjamin'e göre "cepheden dönenler dilsizleşmişler", "başkalarıyla paylaşabilecekleri deneyimler bakımından" yoksullaşmalardır. Savaş kitapları da bu çeşit dilsizliği anlatır hale gelmiştir. "...(D)eneyim, hiçbir zaman, stratejik deneyimin siper savaşı, iktisadi deneyimin enflasyon, bedensel deneyimin mekanik savaş, ahlaki deneyimin iktidar sahipleri tarafından boşa çıkarıldığı bu dönemki kadar yalanlanmamıştı" (1993: 78).

Benjamin'e göre sözlü anlatı geleneklerinin takipçisi hikâye anlatıcıları -ki onlar, elleriyle iş gören, gördükleri işe ruh katmak için onu mükemmelleştirmeye çalışan, söz biriktirme ve işleme zanaatçıları, "ortaçağ zanaatkârlığının" uzantılarıdır- ağızdan ağıza anlatılan deneyimle beslenirler. Hikâyeleri yazıya geçirilenler ortak ağıza en sadık ve en adsız olanlardır. Adsız hikâye anlatıcıları, hep gitmek isteyen "yerleşik çiftçi" ile hep yerleşmek isteyen "gezgin denizci" grupları arasından çıkmıştır. Onlara daha sonra "yerleşik usta ile gezgin kalfa" da eklenmiş ve onlar uzakların ve geleneklerin deneyime dayalı bilgisini, akıl haline getirerek kıssadan hisselere dönüştürmüşler, bilgelik hikmetlerini, uzun ve tekrarlarla çoğalan, ritminde geleneğin sesi yankılanan hikâyenin içine yerleştirerek dinleme yeteneğine sahip, canı sıkılan, hikâyenin aklına gereksinim duyan dinleyiciye iletmişlerdir (1993: 78-79, 84-85, 99).

Hikâye anlatıcılığının gerilemesine yol açan sürecin ilk uğrağı, matbaanın icadının rüzgârını arkasına alan romanın belirmesidir. "Hayatın anlamını" arayan, "bir yabancının kaderini tüketmiş olan alevin verdiği sıcaklıkla okuru" kendine çeken, "yalnız yazarın ve yalnız okuyucunun" "tecrit edilmiş" bireyin romanı, cesaret ve yardımseverliğin hiç ihtiyaç duymadığı aklı kendisi için talep eden burjuvazinin romanı, "derin bir akılsızlığı" yazarken, sözlü geleneklerden uzaklaşmaya da işaret eder (1993: 80-81, 91-92).

"Burjuvazinin gelişmiş kapitalizmde matbaayı en önemli araçlarından biri kılarak egemenliğini tam kurmasıyla birlikte", hikâye anlatıcılığını tehdit eden ve onun eriyip gitmesine yarayan enformasyon, "geçmişin mucizevi bilgisine" kapalı, şimdinin içine gömülmüş olan, "kendinde ve kendisi için anlaşılabilirlik iddiası" ve "anında

doğrulanabilirlik iddiası" ile; her biri, bir ortak insani deneyimin anlatısı olan ayrıntıları yok sayarak, sadece makul olanı dayatarak, kesinlik taleplerine yanıt veriyormuş gibi gözükerek deneyimin hikâye anlatıcılığının anlatıyla buluşmasına engel olur. Bu yeni iletişim biçimi, deneyimin dilsizleşmesine katkı sağlayarak hikâye anlatımını yerinden etmiştir (1993: 81-82, 83).

Benjamin, enformasyonun hikâyeyi yerinden edişini anlatırken, sözlü anlatı geleneklerinin her bir biçiminin özelliklerini belirtmek suretiyle, geçmişin bilgi işleme sürekliliğini bir yandan parçalar diğer yandan her bir biçim aracılığıyla ortak insani deneyimin duygulanım çeşitliliğinin çokluğunu anlamlandırır. Nasıl *Tek Yön*'de (1998), konuşan dilin "gizli oyukları ve aralıkları" olarak nitelediği deyimleri, büyücü dualarını, gotik ayinleri, vecizeleri, bilici kadınların kehanetlerini ve rüya konuşmalarını[25] birer tema haline getirip yorumlamıyorsa, "Hikaye Anlatıcısı"nda destanı vakanüvis tarih yazımını, masalı, efsaneleri ve farsları da tematize etmez. Modern yaşamın oluşmasıyla parçalanan destanlar ile hatırlama ve anımsamanın hatıra içindeki beraberliğinin yok oluşu, binlerce mısrayı biraraya getirerek destanı ayakta tutan hafızanın, bir olayı kuşaktan kuşağa aktaran gelenek zincirini oluşturan hatırlamadaki işlevinin yok oluşunu gösterir. İlk gerçek hikâye anlatıcı olarak nitelediği masal anlatıcısı ile birlikte, "insanoğlunun, mitosun yüreğine saldığı kabustan kurtulmak" için "kurnazlık ve neşe"nin "özgürleştirici büyüsü" olan masalın özgürleşme yolundaki insanla "suç ortaklığı"na girişimi anlatılır. Efsaneler, farslar, dolandırıcılara ve madrabazlara duyulan geleneksel sempatinin ardında yatan insafsız tutkularla baş etme anlatıları olarak hikâye anlatıcısının konuşma eylemi içindeki yerlerini alırlar.

Hikâye Anlatıcısı'nda kurulan deneyimin yitirilmesinin deneyimlenmesi, şimdinin kesinliğinden beslenen enformasyonun makul olanı görsel biçimlere indirgeme isteği, sadece enformasyonu ileten kültürün insanların politik biraradalıklarını ancak dilsizleştirmek su-

[25] Walter Benjamin, *Tek Yön*'de, sözlü geleneklerinin aktarıcılarının konumlarını anlatırken, yazma teknikleri ve yazılı-basılı ürünleri de irdelemektedir bakınız Benjamin (1998: 22, 24, 26, 26, 31, 32, 33, 38, 39,40, 43,47, 75).

retiyle yoklukla karşılaması gibi uğraklarla kurulan toplumsal eleştiri, kapitalist toplumsal örgütlenme içinde sözün nitelik değişimine anlatım kazandırmıştır. Sözün geçirdiği bu nitelik değişiminin farkında olan XX. yüzyılın yeni politik özneleri, söz ile bütünleştirdikleri eylemleri ile, kapitalizm kültürü eleştirisinde birleştiler. Birinci bölümde kurulmaya çalışılan politik pratikler içindeki sözün niteliksel değişimi bu görüşle bütünleştirilmeye çalışılmıştı. İkinci bölümde, sözün XX. yüzyılın başından itibaren anlamını arayışı ve anlaşmak için konuşmanın aklının irdelenmesi aktarılmaya çalışırken, yine benzer bir izlek takip edilecek, bir yandan daha ziyade akademik metinler aracılığıyla dile getirilen anlam arayışları kalın çizgilerle de olsa anlatılmaya çalışılacak, diğer yandan politik pratikler içinde bu anlam arayışlarının izleri sürülmeye çalışılacaktır.

II
Sözün Anlamını Arayışı

Bu bölüm içinde sözün anlamını arama çabaları başlığı altında dil felsefeleri ve dilbilim çalışmalarının estirdiği rüzgârı arkasına alan anlam arayışları ana hatlarıyla ele alınmaya çalışıldı. Söz ve sözlü kültür üzerine yeni bilgilerin oluşmasına, anlamın ve ortaklığın yeniden keşfedilmesi çabalarına ve onların yorumlanmasına bu kavrayışlar öncülük etmişlerdir. Sözün anlamlılığı üzerine dolaşan bilgilerin kaba çizgilerle bir araya getirilmesinin nedeni, bir yandan anlaşılabilir olmanın koşulları üzerinde düşünme çeşitliliğini diğer yandan söyleme biçimlerinde ortak anlamlar arayışının retorik zenginliğini gösterebilmektir. Sözün anlamını arama çabalarının akademik biçimleri bilgi dünyası içinde kök salarken özellikle Batı'da politik yaşam içinde kendine yeni söz ve eylem olanakları yaratanların akademik yaşama müdahale ederek sözün anlamlılığının katlarını oluşturmadaki katkısı dikkat çekici bulunarak bu bölümün bir parçasını oluşturmuştur. Anti-pozitivist bir duruş aracılığı ile politik hareketlerle bitişen eleştirel görüşlerin akademik alanda yaygınlaştırılmasını merkeze alan bir yaklaşımla, dilsel dönüşümün yaşandığı XX. yüzyılda, politik hareketlerin sözün anlam arayışını besleme biçimleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Dilsel Dönüş ve Dil Felsefeleri

XX. yüzyılı nitelemek için kullanılan isimlerin arasında en çok yinelenenlerden biri onun dilsel dönüş çağı olduğudur. Bir önceki yüzyıldan, özellikle dilbilimcilerin ve felsefecilerin çalışmalarından devralı-

nan miras, yüzyılın başında modernizmin yenilikçiliği ve analitik felsefenin katkılarıyla birleşerek neredeyse bütün beşeri ve sosyal bilimlerin üretiminin, "üretimi olanaklı kılan (dil) ile üretilenlerin kendilerinin (metin) irdelenmesine" imkân vermiştir. Bu imkânla, yüzyılın düşüncesinin, dilsel dönüş momenti ön plana çıkarılmıştır. Felsefe Sözlüğü, XX. yüzyıl düşüncesini belirlemek için sık kullanılan dilsel dönüş deyimini açıklarken, onun "birbirinden oldukça farklı birçok müstakil akım, düşünce ve filozofu birleştiren bir tavrın ...genel ifadesi" olarak kabul gördüğüne, bu birbirinden çok farklı akımların, "dili temel alma"ları ve "söylemi ve dilsel temsili bilgi ve hakikat arayışında felsefenin ulaşabileceği en yüksek nokta" olarak görmeleri ve bu deyimin yerleşiklik kazandığına işaret etmektedir (Cevizci, 2002: 287). Bu yüzyılın düşüncesinde, dil üzerine düşünmenin aşamalarını irdelerken Henri Lefebvre, dilin artık kendi kendinin göndergesi haline dönüştüğünü, bu tür bir girişimin eş zamanlı olarak edebiyatta da görüldüğünü vurgulayarak, önce edebiyatın geçirdiği evrimi, sonra paralel biçimde gelişen dil ve felsefenin evrimini şu şekilde anlatır:

> Bu eğilim (kendi kendisinin göndergesi olma eğilimi), çok erken bir dönemde, XIX. yüzyılın hemen ortasında (devrimin başarısızlığa uğradığı, kapitalizmin sağlamlaştırıldığı, meta dünyasının ve paranın iktidarının yaygınlaştığı bir dönemde) kendisini edebiyatın içinde duyurmaya başladı. Bu evrimi üç evreye bölebiliriz: a) Kelamın simyası (şairin sözü ve zincirlerinden kurtulmuş söylemi, gündelik hayatı değiştirmeye, gerçeği ihlal etmeye ve başka biçimlerde göstermeye yeterlidir: Baudelaire'den Joyce'a kadar); b) öteki gerçeklik olarak dil (maddi ve toplumsal olan bir doğanın üstüne binen bir başka doğa olarak şiir, 'sıcak lirizm', gerçeküstü ve gerçeküstücülük, ayrıca dışavurumculuk, fütürizm, kübizm vs); c) gerçeklik olarak saf biçim (saf durumda yazı, dünyanın soğuk ve kesin düzyazısı, örneğin 'yeni roman', aynı zamanda genel olarak yeni biçimcilik, yapısalcı olma iddiasındaki edebiyat vs). Felsefe de birbirine bağlı bu evrelerden geçer: a) Felsefi Logos üzerine düşünme: Mutlak Aklın, bir içerikle varolan en üstün konunun, bu içeriğin (nesnel ve metafizik) biçiminin ifadesi olarak kabul edilen dil; b) felsefi dil üzerine düşünme: felsefecilerin mirası ve bağışı olan, felsefenin özü olarak kabul edilen sözcük dağarcığı üzerine düşünme; sözcük dağarcığının, anlambilimin, felsefi terimlerin ön plana çıkartılması; c) mantıksal pozitivizm ve Heidegger'in temel ontolojisi tarafından iki farklı biçimde ele alınan felsefe olarak dil. Son olarak felsefenin dışında fakat onunla bağlantılı olan, bilimsel bilgi içindeki evreler söz konusudur: a) XIX. yüzyılının ortalarından bu yana, uzmanlaşmış ve ayrışmış bilim dillerinin ortaya konulması; b) dille-

rin genel bir üstbilimi (pozitif bilimcilik), bölünmüş (uzmanlaşmış) bilimlerin üst dilini araması, bu diller üzerine düşünme; c) dilin biliminin, her bilimin ve her bilginin prototipine dönüşmesi (1998:126-127).

Dil, edebiyat, felsefe ve bilimin bu evrelerinin belirlemesi ile söylenmek istenen, dilsel dönüşümün XX. yüzyıl için kapsayıcı olduğudur.

Felsefe ve bilimlerde yeni bir uyanış olarak dilsel dönüşü konu alan farklı düşünce ve akımlar, Ludwig Wittgenstein isminde birleşmektedir. Wittgenstein'in 1921'de Viyana'da yayınlanan ve "Dünya olup biten her şeydir" cümlesiyle başlayan, "Üzerinde konuşulmayan konusunda susmalı" cümlesiyle biten, kısaca *Tractacus* diye adlandırılan *Tractacus Logica Philosophicus* başlıklı eseri, dilin olanaklılığı üzerine yazılmış en etkileyici metinlerden biri olarak kabul edilmektedir. 1920'lerin Viyana'sında, Marksizm ile pozitivizmi birbirine bağlayarak Alman felsefe geleneğine içkin olan romantik metafizik diye nitelenen anlatımlarla baş edilmesi gerekliliğine inanan (Magee, 1985: 131-vd) bir çevrenin -ki mantıkçı pozitivistler olarak da adlandırılmaktadırlar- kıyısında duran ve bu çevrenin iddialarını da dile karşı ilgilerini de büyük ölçüde etkileyen *Tractacus*, anlamın resim kuramını irdelerken, dili olgular dünyasının bir resmi olarak niteler:

> [D]eğişik düzeylerde ortaya çıkan bu resimler düşünmeyi mümkün kılan düşünce nesneleridir. Dünya, tek tek yalın olgulara indirgenebilecek bir yapıdadır. Bu yapı olguların değişik kombinezonlarının bir araya gelmesiyle oluşur. Dolayısıyla dil, ancak olgular dünyasını oldukları şekilde yansıttığı zaman işlevini yerini getirir (Demir, 1997: 45).

Bu doğrultudaki görüşlerini geride bırakarak yazdığı *Felsefi Soruşturmalar* kitabı, Wittgenstein'in geç dönemi diye adlandırılmaktadır. Bu geç dönem yazılarında Wittgenstein:

> [D]ilin özsel işlevinin gerçekliği resmetmek olduğunu, anlamlı bir cümle modelinin dünyadaki şeyler hakkında doğru veya yanlış bir önerme olduğunu, dilin katı kurallara göre işleyen mantıksal bir calculus olduğunu, değer veya metafizik ile ilgili önermelerin anlamsız olduklarını ve felsefenin görevinin bizim kirli, özensiz ve olağan/sıradan konuşma biçimlerimizi düzeltmek olduğunu reddetmektedir (Pitkin, 1972: 30).

Bu bağlamda, felsefenin görevi, olağan/sıradan konuşmaların niçinlerinde yatan anlamı ortaya koymaktır. Dil amaçlı bir yapıp etmedir ama uylaşımsal ve değişken kuralların belirlediği öğelerle yöne-

tilir. Uylaşımsal ve değişken kurallar dil oyunlarının içinde gizlidir. İnsanlar bir şeyler söylediklerinde, içinde bulundukları durumları, koşulları ve duygu ya da düşünce göndermelerine ilişkin ayrıntıları içeren davranışlar ya da kullanımlar, söylenenler kadar önemlidir. Ya da başka bir deyişle diller, onları üreten yaşam tarzlarının içinde/birlikte anlam kazanır. Yaşam tarzlarının kurucu unsurları olan dilsel oyunlar ve dil ailesi benzerlikleri dilin anlamlı kullanımı için kurucu öğelerdir (Pitkin, 1972; Magee, 1985). Geç dönem Wittgenstein düşünsel etkisinin üç eğilimi güçlendirdiği iddia edilmektedir: Bunlardan ilki, dilin kullanım biçimlerini öne çıkaran söz edimi kuramlarının davranışçı felsefe eğilimlerini, örneğin pragmatizmi güçlendirmesidir. Bir diğer eğilim, kültürel göreceliği destekleyici etkilerde görünür; dillerin herkese açık bir toplumsal gerçeklik olarak kabulünün ardına eklenen her tür dilsel yapıp etmelerin kabulü, her tür yaşam biçimini eşitlemekte ve yaşam biçimlerinin hiyerarşik dizimini reddetmektedir: "Ona göre bütün yaşam biçimleri eşitti; bir toplumu ya da bir toplumun parçasını, bir özelliği ya da bazı kişiler arası davranış kurallarıyla bir araya gelmiş topluluğu, o topluluğun içine girmedikçe anlayamazsınız." Magee, 1985: 124). Üçüncüsü ise Wittgenstein'ın eylem kuramının bir sonucu olarak beliren doğa bilimleri yöntemleri ile insan ve toplum bilimlerinin yöntemleri arasında temel bir fark olması gerektiği yolundaki eğilimdir; yorumcu yaklaşımlarla bu eğilim buluşmaktadır (123-vd).

Wittgenstein'in *Felsefî Soruşturmalar*'da (2000) öne çıkarılan ve Magee'nin onun düşüncesinden beslenen tüm akımları ve eğilimleri etkilediğini belirttiği görüşün dil oyunları kavramlaştırmasından türetildiği söylenebilir:

> Dilin farklı kurallarla yönetilen ve farklı yaşam tarzlarına bağlı bir çokluk olduğunu işaret etmek için geliştirilen dil oyunları kavramı, kullanımda olan dildeki anlamın, onu kullanıma sokanların kurallarda uzlaşmaları ile belirdiğini vurgulamak ve dilin görcliliğini kaydetmek için araçsallaştırılmaktadır: Dili kullanma ile oyun oynama arasında bir analoji kuran Wittgenstein, bizim davranışımızı her ikisinde de bir dizi kural ve uzlaşımın yönettiğini dile getirmiştir... (D)il oyunları farklı kural ve uzlaşımlarla yönetilen dilsel pratiklerdir. Bu pratikler, dilin öykü anlatma, bilim ve felsefe benzeri özgül kullanım türlerinde ve özgül toplumsal bağlamlarda gerçekleşir (Cevizci, 2002: 286-287).

Dolayısıyla dilin anlamı, insanlar bir şey söylediklerinde belirir, onların içinde bulundukları yaşam tarzları ve söyleme davranışlarının hesaba katılmasıyla ifadelendirilir. Anlam bütün ifade ediş biçimlerinin yani mümkün kullanışların toplamıdır (Cevizci, 2002: 1097). Wittgenstein'ın "kullanımsal bir anlam teorisi"ni geliştirmesi, kullanımdaki söze ve dil oyunundaki süreçte söze ilgiyi çoğaltmış, söz edimleri kuramı, söz aktarımını mümkün kılan anlamlılık dizgelerini irdelemiştir.

Söz Edimi Kuramı

Dilbilimi ile dil felsefeleri arasında köprü kuran, pragmatik[1] dilbilimi diye de adlandırılan söz edimi kuramı (*speech-act theory*), her ne ka-

---

[1] Pragmatizm, "somut deneyimler ve dil üzerine kurulu değişen hakikatlerin çoğulluğunu öne süren ve hakikatin geçerliğini işlemsel sonuçlarına bakarak değerlendiren yaklaşım" olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999: 600). Bugün pragmatizm -klasik pragmatizmin kurucuları ABD kaynaklı olduğu için daha çok Amerikan Pragmatizmi olarak da adlandırılmaktadır- pek çok farklı okuldan gelen düşünürü şemsiyesi altına aldığı için farklı görüşleri bir araya toplamıştır. Örneğin Richard Rorty, kendini, dili dünyanın temsiline araç olarak tanımlamadığı için pragmatist olarak nitelemektedir. Burada söz edimi kuramcılarına pragmatik denmesine imkân tanıyan, onların gündelik dil kullanımlarına ağırlık vermeleridir. Söz edimi kuramının temellerini atan İngiliz düşünür John Austin de tıpkı Rorty gibi analitik felsefeciler kuşağı içinde yer almaktadır. Ancak Rorty, "Dayanışma Olarak Bilim" başlıklı makalesinde, hem kendisinin hem de söz edimi kuramcılarının analitik felsefeci olmaktan çok pragmatist olarak belirlenmelerine imkân tanıyan Amerikan pragmatizminin temel iddialarına yakın duruşlarının altını çizmektedir (2002: 39-vd). Bu nedenle burada bir felsefi yaklaşım olarak Amerikan pragmatizmi kısaca anılacaktır: XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde özgül eserlerini ortaya koyan C.S. Peirce, William James ve John Dewey, Yunanca iş ve eylem anlamına gelen pragma teriminin kullanım alanını genişlettiler. Peirce, kavramların anlamlarını açıklığa kavuşturmak için bir anlam teorisini; James, doğruluk teorisini ve Dewey de bu anlam ve doğruluk teorilerini toplum ve siyaset felsefelerine tercüme etme girişimini üstlenerek pragmatizmi geliştirdi. Böylelikle inanç, anlam, eylem ve araştırmayı birbirine bağlayan bir yaklaşım sunulmuş oldu: Kavramın etkisi ve sonucu dikkate alınmaksızın anlamanın mümkün olamayacağı görüşünde olan pragmatistler, anlamın özgül kullanımlarının kavrayış bütünlüğü sağladığını ileri sürdüler. Kavrayış bütünlüğünü ortaya koyan bilim adamları ve kadınlarının yapıp etmeleri, araştırmaları, işleridir. Bu cemaatçi bir bakıştır; yani anlamı yaratanların ya da kavramları kullananların pratiklerinde geliştirdikleri işbirliğinde ortaya çıkan bilgi öbeğinin bilimsel bilgi şeklinde nitelenmesidir. Nitekim Dewey'e göre; bilimin rakipleri olan diğer bilgilere göre daha iyi bir bilgi üreticisi olduğunu, bilimsel bilginin daha yoğun bir biçimde kullanıl-

dar onu geliştirenler tarafından dilbilim içinde telakki edilmese de,[2] kendilerini izleyenler -özellikle dilbilimciler- tarafından bu başlık altında da değerlendirilmiştir.[3] Wittgenstein'ın kullanım halindeki dil

---

dığı için ve eleştiriyi kurumsallaştırabildiği için yüksek bir öndeyi gücüne sahiptir. Bilimsel bilgi, kesinliğin hükmettiği, güvenilir ve değişmez bir bilgi öbeği değil; bir etkinlik ve ilişkileri keşfetme sürecidir. Peirce, teorilerin yalın bir biçimde ampirik genellemeler olarak görülebileceği, bilim adamlarının ve kadınlarının ancak ve ancak hipotezlerini doğruladıklarında kabul edilebileceği görüşüne karşı çıkarak "yanılabilirlik" terimi aracılığı ile bilimsel bilginin temellerini tanımlamış. Dewey de pratik olarak karşımıza çıkan problemleri çözmek için bilimsel bilginin araç olduğunu ve gerçeğin sorgulanmasının bireysel ve toplumsal sorunların çözümü girişimi olmasının altını çizer. Amerikan pragmatizminin bu doğrultudaki görüşleri uylaşımsal bilgi kuramlarının gelişiminin arka planını oluşturduğu gibi sorun odaklı araştırmaların yaygınlaşmasına destek sağlamıştır (Moore ve Bruder, 1999: 187-189; Magee, 2002: 291).

[2] Söz edimi kuramının ilk isimlerinden biri olan John Searle, hem *Yeni Düşün Adamları*'nda hem de *Söz Edimleri* isimli kitabının girişinde, dil felsefeleri, dilci felsefe ve dilbilim arasında ayrımlar yapmış ve kitabının "dilci felsefe sınırları içinde bir deneme olmadığı" gibi dilbilim alanında bir deneme de olmadığını vurgulamıştır. Searle'ün adı geçen kitabının Türkçe baskısına sunuş yazan Levent Aysever'in ifadesiyle Searle'ün duruşu şu şekildedir: "Dilci felsefe, konuştuğumuz dilde yer alan sözcüklerin günlük kullanımlarını ve bu sözcüklerin arasındaki mantıksal ilişkileri çözümleyerek felsefe sorunlarını çözmeye çalışır. Dilci filozof, söz konusu çözümlemeleri belirlenimcilik, kuşkuculuk ve nedensellik gibi geleneksel felsefe sorunlarını çözmek amacıyla yapabileceği gibi herhangi bir geleneksel sorunu dikkate almadan bir kavramı soruşturmak ya da sınıflandırmak ve betimlemek için de yapabilir. Dil felsefesi ise dilin anlam, gönderme, doğruluk, doğrulama, söz edimleri gibi temel yanlarını çözmeye çalışır. Dilci felsefe, felsefede bir yöntemin, dil felsefesi ise bir alanın adıdır. ... Dilbilim ile dil felsefesi arasındaki ayrıma gelince, bunların ikisi de bir alanın adıdır; ancak biri bilimde, öteki felsefede bir alanın. Dolayısıyla aralarındaki temel fark, bilimle felsefe arasındaki farktır: Bilimin her dalı gibi dilbilim de 'Neden?' diye sorarken, felsefenin her dalı gibi dil felsefesi de 'Nedir?' diye sorar... Ne var ki, dilbilim ile dil felsefesi arasındaki tek fark bu değildir. İkisinin konuları birbirinden farklıdır. Dilbilim varolan doğal dilleri konu edinir, dil felsefesi dilin kendisini... Kısaca söylemek gerekirse, dilbilim ... olgusal; dil felsefesi ise, ... kavramsal bir etkinliktir" (2000: 8-9).

[3] Bu saptama, Mehmet Rifat'ın derlediği *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Gösterge Kuramları* isimli çalışmadan yararlanarak yapılmaktadır (2000a: 122-127). Oysa *Söz Edimleri* kitabına yazdığı sunuşta Levent Aysever, söz edimleri kuramını dil felsefesi içine yerleştirir. Frege-Russell, bunu geç dönem Wittgenstein çizgisine yani dilsel davranışın nasıl bir davranış olduğu sorusuna yanıt arayan ve dilsel davranışı yöneten kuralları ortaya çıkararak anlam sorununu çözmeye çalışan çizgisinin devamına taşır (Aysever, 2000: 12). Ancak söz edimi kuramcılarının pragmatik dilbilimi sınırları içinde kabul edilmesine olanak tanıyan belirlemeler, Charles Peirce'in dile dair görüşlerinde mevcuttur. Peirce'in dünyanın derin anlam yapısının bireyin bilincinde değil; bir topluluk içinde or-

anlayışından hareket eden John Langshaw Austin[4] tarafından temelleri atılan söz edimi kuramı:

> ... ortada biri konuşan öteki dinleyen olmak üzere iki kişinin bulunduğu (ya da bulunduğunun varsayıldığı), konuşan kişinin ne söylüyorsa onu anlatmaya çalıştığı (bir şey söyleyip başka bir şey anlatmaya çalışmadığı) şaka yapmadığı, yalan söylemediği, eğretilemelere başvurmadığı, ciddi ve olağan bir iletişim ortamını dikkate alarak konuşan kişinin dilsel davranışım çözümler (Aysever, 2000: 12-13).

Gündelik dil kullanımlarının ve konuşma eylemlerinin doğasını ve içsel mantığını irdeleyen Austin, dilin betimlemek ve bildirmenin yanı sıra sözü kullanıma sokmak ya da söz ediminde bulunma işlevi olduğunu belirtir. Yani "bir iletişim ortamında kendisini dinleyen kişiye bir tümce sözceleyen[5] kişi bildirmekten daha fazlasını yapar: Söz verir, bahse girer, miras bırakır. Aslolan bu cümlelerin doğruluğu yanlışlığı değil, yerinde olup olmadıklarıdır. Cümlelerin yerindelik koşullarının

---

taya çıkacağını söylemesi, dilin toplumdan kaynaklandığına ve toplumun kelimeleri kullanmak sorumluluğuyla var olduğuna, dili ve bireyi saran yorumlayıcı topluluklar olmaksızın anlamın ortaya konulamayacağına dair görüşleri (Türer, 2003: 147-148; Shook, 2003), yukarıda Rorty'nin (1995) altını çizdiği söz edimi kuramcılarını besleyen kaynağın Amerikan pragmatizmi de olduğuna işaret eder.

[4] J. Austin, "felsefi bulmacaları çözmenin biricik yolunun gündelik dile, dilsel analize dönmek olduğu"nu vurgulamakta, "insanı çevreleyen dünya ile ilgili kabullerimizi açığa çıkaran" ve "karmaşık ve incelikli" gündelik dilin analizine formel mantığın dilinin yetmediğini belirtmekte, "uzun bir zaman dilimi boyunca oluşturulan" bu dilin, "içerdiği farklı sözcükler ve diğer ifade türleri'nin "rastlantısal olmayıp belli amaçlara hizmet etmekte" olduğunu, "bundan dolayı da sözcüklerin farklı kullanımlarının farklı mantıksal ayrımlara" işaret ettiğini belirtmektedir (Cevizci, 2002: 109). Benzeri gerekçeler nedeniyle Austin'in kuramı "gündelik dil felsefesi" olarak da nitelenmektedir (Altınörs, 2000: 75). Bu bağlamda söz edimi kuramcılarının görüşleri, iletişim biçimlerinin taşıdığı mantıkların ve anlam dizgelerinin irdelenmesine yöneldiği için iletişim çalışmaları için özel bir önem taşımaktadır.

[5] Söz edimi kuramının özgün terimleri için bir kılavuz niteliği taşıyan Aysever'in metni, bu terimler için açıklayıcı bilgi vermektedir: "Söz edimleri kuramı, iletişim ortamlarında konuşan kişilerin, kendisini dinleyen kişilere bir iletide bulunmak için ürettiği, ağzından çıkardığı (ya da kâğıda döktüğü) tümceleri dikkate alır. 'Bir tümce sözcelemek (*to utter a sentence*) terimi işte bunu anlatır: Konuşan kişi olarak bir tümceyi belli bir iletişim ortamında dinleyen kişiye bir iletide bulunmak amacıyla üretmek. Sözcelem (*utterance*) terimi ise iki anlamda kullanılır: 1) Bir tümcenin konuşan kişi tarafından iletişim amacıyla üretilmesi 2) iletişim amacıyla üretilen tümce." (Aysever, 2000: 14). Atakan Altınörs ise sözcelem'i, "iletişim etkinliği içinde belirli bir dilsel iletide bulunmak için kullanılan tümce" olarak tanımlamaktadır (Altınörs, 2000: 74).

ana ekseni uzlaşımsal ve/veya uylaşımsal olmalarıdır. Uylaşım, sözü kullanıma sokan her işlem için, her işlemin her aşaması için belirleyici koşuldur. Söz edimsel eylemlerin yaratacağı sonuç olan anlaşmanın kurulabilmesi ve anlamın ortaya çıkabilmesi için konuşmanın içsel bir uzlaşmaya ya da uylaşıma dayanması gereklidir" (Aysever, 2000: 14-vd).

Austin söz edimlerini üçe ayırır: Düzsöz edimi, edimsöz edimi, etkisöz edimi. Düzsöz edimi, "seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma edimlerinden oluşan üç katlı bir edimdir" (Aysever, 2000: 18). Edimsöz edimi ise düzsöz ediminde bulunan kişinin bu edimde bulunurken yerine getirdiği edimdir. Konuşan'ın dinleyene sözünü aktarırken yaptığı işlemlerdir: Bildirme, soru sorma, buyurma, uyarma, bilgi verme, rica etme, söz verme gibi edimlerdir. Etkisöz edimi, düzsöz ediminde bulunup belli bir edimsöz edimini yerine getiren kişinin, isteyerek ya da istemeyerek kendisini dinleyen kişinin duyguları, düşünceleri, eylemleri üzerinde birtakım sonuçlar yaratma edimidir. Bu edimler inandırma, ikna etme, eğlendirme ve sinirlendirme gibi etkileri yüklenirler. Jürgen Habermas, Austin'in ayrımını şöyle nitelemektedir: "Bir şey söylemek, bir şeyler söylemiş olmakla eylemde bulunmak, bir şey söylemiş olmakla eylemde bulunmak yoluyla bir şeye etki etmek" (Habermas, 2001: 308). Söz edimlerinin kurucu edimi edimsözlerdir.[6] Zira edimsözler güce sahiptir: "Austin'e göre, bir şey söylenirken yerine getirilen edimler (söz verme, bildirme, uyarma vb), yani belli bir iletişim ortamında üretilen tümcelerin edim söz güçleridir" (Searle, 2000: 20).

Austin'in kuramını geliştiren John Searle, öncelikle bir dili konuşmayı kurallara bağlı son derece karmaşık (konuşmacının yönelimleri, konuştuğu dilin kuralları, konuşurken içinde bulunulan koşullar, bunların birbirleriyle ilişkileri) bir davranış girişimi olarak niteler. Konuşulan dilin kurallılığını ve konuşmada anlamın bu kurallardan üretildiğini vurgularken, Saussurecü terimlerle, söz edimlerinin '*parole*' (söz)

[6] Altınörs, edimsöz edimini şöyle açıklamaktadır: "Austin'in 'bir şey söyleme ediminin tersine, bir şey söylerken gerçekleştirilmiş olan edim biçiminde tanımladığı söz edimi'. Örneğin 'yağmur yağacağına dair seninle bahse girerim' diyerek bahse girme edimi gerçekleşmektedir" (Altınörs, 2002: 28).

soruşturması olarak görülebileceğini; ancak bu soruşturmanın, olağan ya da standart konuşmanın kurallı dizgelere sahip olması ile temellendirildiğinde bir '*langue* soruşturması' olarak görüleceğini belirtir (85). Kuralları söz ediminin içine akmış konuşulan dil, anlamların oluşmasına imkân tanır. Anlam, dilsel iletişim içinde konuşan ve dinleyen kişilerin birtakım anlatımlar sözceleyerek yerine getirdikleri söz edimleridir. Dolayısıyla dilsel iletişimin birimi, simge, sözcük, tümce değil; söz ediminde bulunurken simge, sözcük ya da tümce üretme ya da kâğıda dökme eylemidir (83). Dilsel iletişim, dil, anlatmak istenenlerle ilgili sınırlı sayıda sözcük ve dizimsel yapı verse de her şeyin dile getirilebileceği ilkesine dayanır (87-vd). Konuşan kişinin istediğini tam olarak söyleyemediği durumlar (dolaylılık, belirsizlik ve bulanıklık) kuramsal bakımdan dilsel iletişim için esas teşkil etmez. Searle, "Dile getirebilirlik ilkesiyle birlikte ele alındığında, söz ediminin temel iletişim birimi varsayımı, konuşan kişinin anlatmak istediği şey, sözcelenen tümcenin (ya da başka bir dilsel öğenin) taşıdığı anlam, konuşan kişinin yönelimleri, dinleyen kişinin anladığı şey ve dilsel öğeleri yöneten kurallar ile söz edimleri kavramı arasında" çözümleyici bağlar olduğu iddiasını ortaya koyar (88-89).

Austin'in düzsöz-edimsöz ayrımını eleştiren ve düzsözler ile edimsözlerin aynı olduğunu ileri sürer. Searle, konuşma eylemlerinin anlamını kavramak için dil kullanımının yönelimlerini, konuşmacının yönelimlerini, kurallarla yönetilen amaçlı davranışlarını, dilin dünyaya nasıl bağlandığını açıklarken hem edimsözlerin bileşenlerini ayırırken hem de edimsöz edimlerini sınıflandırırken, içtenlik, yüklenilen karşılıklı sorumluluk, edimsözün ereğini açıkça ortaya koyma kriterlerini oluşturur. Konuşanın belirli bir zihin durumunu ve psikolojik durumunu dışa vurması olarak nitelenen yönelmişlik (*intentionality*), edimsözü oluşturmada ve sınıflandırmada ayırıcı olan bu kriterlerle ya da özelliklerle bütünleşerek kusurlu olmayan; yani başarılı olan edimsöz edimlerinin insanlar arasında dolaşımını sağlar. Searle'e göre edimsöz edimlerinde çifte yönelmişlik vardır. Her şeyden önce yönelimli bir durum, bir zihin durumunu dışavurur, ikinci olarak edimin yerine getirilme yönelimini. Söz gelişi, yağmur yağdığı yolunda bir bildirimde bulunduğumda, hem yağmurun yağdığı inan-

cımı dışa vururum hem de yağmur yağdığına dair bir bildirimde bulunma yönelimini (Aysever, 2000: 58-59).

Searle, olağan gerçek dünya konuşmalarını, dil oyunlarında ve diğer kurmaca biçimlerinde ortaya çıkan, kendisinin asalak söylem diye adlandırdığı asalak konuşmalardan ayırır. Searle'ün, "Dilsel öğelerin anlam uylaşımlarının en az bir bölümünün, tümceleri dünyaya bağlayan dikey uzlaşımlar olduğunu düşünürsek, kurmaca söylemin ortak uylaşımlarının da deyim yerindeyse, söylemi dünyadan uzaklaştıran yan doğrultulu ya da yatay uylaşımlar olduğunu düşünmek"le (2000: 159) başlayan ayrıştırma girişimi, Jürgen Habermas tarafından geliştirilerek iletişimsel söz edimleri ayrımına dönüştürülür:

> Bu sınıftaki söz edimleri sorular ve yanıtlar, hitaplar, itirazlar, itiraflar vb konuşmanın örgütlenmesine, konulara bölünmesine, konuşma rollerinin dağıtılmasına, konuşma sırasının düzeltilmesine yarayan düzenleyici söz edimlerinin bir alt sınıfı olarak anlaşılabilir. Ancak iletişim söz eylemlerini bağımsız bir sınıf olarak ele almak ve iletişim süreciyle düşünsemeli ilişkiler üzerinden tanımlamak daha uygundur (2001: 344).

Söz edimleri kuramı ile ilgili olarak yukarıdaki açıklamaların bir nedeni de bu kuramın politik konuşmalar üzerine geliştirilen kavrayışlarla ilgili oluşudur. Tartışmaya ya da müzakereye dayalı demokrasi kuramlarının geliştirilmesinde, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ve bu kuramdan türetilen müzakereci demokrasi anlayışı öncelikli bir yer tutar. Habermas, iletişimsel eylem kuramını geliştirirken gündelik ve olağan dilde anlaşma ve rasyonel konuşabilirlik üzerine görüşlerini söz edimi kuramlarıyla besler. Modern kapitalizmin, XIX. yüzyılda geçirdiği dönüşüme eşlik eden rasyonelleşme süreçlerini irdeleyen Habermas, toplumsal yaşamın yeniden üretilmesini mümkün kılan emek (çalışma ve iş biçimindeki tezahürleriyle birlikte) örgütlenmesinin, egemen iktidar ilişkileri aracılığıyla tasarlanan araçsal-rasyonel eylem biçimleriyle kontrol ve denetime yönelik bir ortam yarattığı görüşündedir. Oysa toplumsal birlikteliğin sürekliliğini sağlayan bir diğer insani eylem türü ki bu eylem iletişimsel eylem olarak adlandırılır, etkileşim halindeki öznelerin birbirini anlama niyetlerine dayalı olarak gelişen ve özgürleşme istemini içinde barındıran bir insani etkinlik türüdür. Bir başka ifade ile:

> Emek, öznenin kendisini bir şeye ve etrafındaki nesneleri şeyliğe dönüştüren bir etkinliktir, etkileşimse dilin kullanımıyla iletişim olarak sonuçlanan ve dilin destekleyip sürdürdüğü kültürel bir gelenek olarak işlemekte ve toplumsal hayatın bir parçası olarak bireylerin dönüştürücü eylemlerini dolayımlamaktadır (Çiğdem, 1992: 75).

Kapitalizmin tahmin edilen ve diğer araçsal rasyonel eylemlerle planlanan ekonomik ve politik alanlarının dışında kalan, eyleyen insanların denetim altına alınamaz ve kontrol edilemez eylemlerinden oluşan yaşam dünyasında insani anlamanın temini, özgürleşim taleplerinin çoğalmasını ve bu taleplerle yükselen eleştirel kuramların istemini oluşturacaktır.

Habermas, kapitalist sistemin yeniden üretilebilirliğini kuran araçsal ya da stratejik eylemlerin dışında kalan toplumsal eylemleri tanımlarken, gündelik uzlaşımlarla ortaya konulan söz edimlerine öncelik verir. Bu önceleme içinde söz edimi kuramcılarının metinlerine döner ve onların gündelik hayatta dilsel iletişim biçimlerinin kurallı dizgelerini irdelemelerine, iletişimsel eylemin dayandığı anlama, anlaşma ve anlamlandırma ilişkilerinin görünür kılınmasının önemine işaret eder. Gündelik iletişim pratiklerinde, bir uzlaşma sürecinde, dil ve eylem yeteneğine sahip özneler arasında anlaşmanın rasyonel temelinin kurulabileceğinden yola çıkan Habermas, konuşma ve anlaşma kavramlarının birbirini beslediğini ve karşılıklı olarak birbirlerini yorumladıklarını öne sürer (2001: 306-307).

Konuşma sürecine sinmiş, açıklık-gizlilik ilişkisini iletişimsel eylemleri tanımlamakta belirleyici unsur olarak gören Habermas, etkisöz edimlerinin hedefinin etki yaratmak olduğu için araçsal rasyonelliği kuran stratejik eylemlerle iç içe geçtiğini ve gizlemeyi içselleştirdiğini belirtir. Amaçlanmadığı halde edimsözel eylemlemlerde de ortaya çıkan etkileme biçimleriyle karşılaşılabileceğinin; ancak konuşanın açıklamalar yapmasının, tekziplerde bulunmasının ya da özür dilemesinin mümkün olmadığının altını çizer ve bu açıkça ifadeye yönelmişliğin sadece edimsöz edimlerinin belirleyicisi olduğunu vurgular. Bu nedenle iletişim eylemlerini, konuşmaya katılan tarafların sadece edimsöz edimlerinin hedeflerini güttükleri etkileşimler olarak niteler (2001: 313).

Habermas, doğruluk, uygunluk ve içtenlik koşullarını göz önüne alarak, Austin ve Searle'ün yaptığı sözedimi tasniflerini[7] sadeleştirmeye çalışır. Sözedimleri, a) Konuşan, emirlerle nesnel dünyada istenilen bir duruma gönderme yapar. Emirler yalnızca istenilen eylemin yapılabilirliği açısından eleştirilebilir. Emirlerin reddedilmesi güç iddiasının reddedilmesi anlamına gelir; ama bu reddetme eleştiriye dayanmaz, başka bir istek dile getirilir; b) Konuşan, betimleyici söz edimleriyle nesnel dünyadaki bir şeye gönderme yaparak bir nesne durumunu aktarmak ister. Betimleyici söz edimleri, doğru olup olmadıkları belirlenerek reddedilir ya da kabul edilir; c) Konuşan, düzenleyici söz eylemleriyle ortak sosyal dünyadaki bir şeye gönderme yapar. Bunlar meşru düzene uygun olup olmadığının sorgulanması yoluyla kabul edilir ya da reddedilir; d) Konuşan, anlatımcı söz edimleriyle kendi öznel dünyasında bir şeye gönderme yapar, deneyimlediği yaşamı dinleyene aktarır. Aktarılan tümcelere

---

[7] Austin, söz edimlerini şöyle sınıflar: a) Karar belirticiler: Bir karar bildirilirken sözcelenen tümcelerin örneğin bir jürinin, bir yargıcın, bir hakemin kararını bildirirken kullandığı tümcelerin edimsöz güçlerini içerir; b) Yaptırıcılar: Bir güç kullanılırken sözcelenen tümcelerin taşıdığı edimsöz güçlerini içerir. Atama, oyunu belirtme, emretme, üsteleme, önerme, uyarma birer yaptırıcıdır; c) Yükleyiciler: Söz verme gibi konuşan kişiyi bir şey yapmakla yükümlü kılan sorumluluklar altına girilirken sözcelenen tümceler; d) Davranış belirticiler: Tutum ve davranışlarla ilgili sözcelemeleri içeren tümceler, özür dileme, taziye, saygı sunma, kutlama, meydan okuma, beddua etme; e) Serimleyiciler: Rasyonelleştirme ile ilgili sözcelenen tümceler; yanıtlama, kabul etme, varsayma, açıklama gibi (Aysever, 2000:21). Searle ise söz edimlerini beş başlık altında toplar: a) Kesinleyiciler: Konuşan kişiyi yükümlülük altına sokan ve dünyaya uygunluğu sorgulanan sözcelemelerin tümceleridir. İleri sürmek, iddia etmek, bildirmek, yadsımak, savunmak, yemin etmek, itiraf etmek gibi; b) Yönelticiler: Dinleyen kişiye bir şey yaptırmayı hedefleyen ve uygunluğu sorgulanabilen sözcelemelerdir. Sormak, emretmek, buyurmak, rica etmek vb; c) Yükleyiciler: Konuşan kişiyi yükümlülük altına sokan ve uygunluğunun geçerliliği sorgulanabilen tümcelerdir. Söz vermek, tehdit etmek, teklif etmek, güvence vermek gibi; d) Dışavurucular: Konuşanın ruhsal durumunu dışarıya vurduğu sözcelemelerdir. Teşekkür etmek, özür dilemek, esef etmek gibi. Bu tür söz edimlerinin uygunluğundan söz edilemez. Bunların doğruluğu içtenlikle kabul edilir ya da edilmez; e) Bildirgeler: Konuşanın tümceyi sözcelemesi ile önerme içeriğinin gösterdiği olgu ya da durum gerçeklik kazanır. Örneğin istifa etmek, işten kovmak, atamak edimleri gibi. Tümce, dil dışı ilişkiler ağının içine müdahale ettiği anda, eylemi gerçekleştirerek yani bir değişiklik meydana getirerek konuşma dışındaki dünyaya dahil olur (Aysever, 2000: 49-50).

karşı çıkmak konuşanın içtenliğinden kuşku duyulması ile mümkün olur.[8]

Anlaşmaya yönelmiş dil kullanımının saf tipleri olarak nitelenen bu ayrımlar üzerinde duran Habermas, gündelik yaşam pratiklerinin içine yerleşmiş anlaşma ve uzlaşıma varma yollarını sorgulayarak olağan ya da standart konuşma biçimlerinin anlamları üretmedeki kurallı dizgeleri aracılığıyla onları besleyen yaşam alanlarını çözümlemeye çalışmıştır. Tahrip edilmemiş bir iletişimin olanaklılığı sorununu kuramının merkezine yerleştiren düşünür, ortak anlama ve anlaşmayı rasyonel bir uzlaşım olarak mümkün kılacak ideal bir konuşma durumunun söz edimleri ve iletişimsel eylemler dolayımıyla kurulabileceğini belirler.

> Tahrif edilmemiş iletişim, konuşmacıların tüm geçerlilik iddialarını savunabilecekleri bir dil kullanımıdır ki bu dil kullanımında söylenilen şey, anlamlı, doğru, doğrulanmış ve samimidir. Habermas, dört geçerlilik iddiasından yalnızca ikinci ve üçüncüsünün, gerçekte, söylediği şeye sözel olarak mükellef olan konuşmacı tarafından söylemde savunulabileceğini ileri sürer. Konuşmanın anlamlılığı, gerçekte bir konuşmanın anlaşılır olduğu gösterilerek yalnızca konuşmacı tarafından doğrulanabilir- ki bu, genellikle konuşmanın farklı bir yolla ifade edilmesi yoluyla yapılır. Bir konuşmacı, samimi olduğunu (sözlerini yerine getirerek, vaatlerine saygı göstererek ve benzeri yollarla) eylemde gösterebilir. Ancak, doğru ve doğrulama söylemsel olarak yerine getirilebilir: Konuşmacı verili bir iddianın doğru ya da normatif olarak doğrulanmış olduğuna mükellef olabilir: ... Konuşmacı 'doğruluk' ve bununla ilişkili kavramlara yalnızca söz konusu iddianın başka bir kimse tarafından sorgulandığı zamanlarda başvurur. Başka bir ifade ile 'doğruluk' olgusal tartışma ya da münakaşalarda başvurulan bir terimdir ve doğruluk kavramı argümantasyon süreçleriyle ilişki içinde tam olarak anlaşılabilir (Giddens, 1997:166-167).

Dolayısıyla doğruluk, bir ittifak ya da uzlaşım olduğu için geçerliliği birlikte kabullenilen doğru "rasyonel bir uzlaşımın öncülüdür".

---

[8] Habermas söz edimleri tasnifine iki ayrım daha eklemektedir. Bunlardan birincisi yukarıda anılan iletişimsel söz eylemleridir. Diğeri ise işlemsel söz eylemleri olarak adlandırılmaktadır ki bunlar sonuç çıkarmak, hesaplamak, sınıflandırmak, saymak, tahminde bulunmak gibi sözcelenen tümcelerdir. Bu söz edimlerinin, doğası gereği iletişimsel olmayan anlamları olduğunu belirten yazar, bu söz edimlerinin, kurallara uygun simgesel anlatımlarla betimlemeye yönelik tümceleri oluşturduğunu belirler (2001: 344).

Söz edimi kuramcıları olağan, açık ve içtenlikli konuşmaları irdelemişlerdir. Konuşmanın şaka, yalan ve eğretilemelerle bezeli hallerini de; konuşan kişinin anlatmak istediğini tam olarak söyleyemediği bulanık, belirsizlik durumlarını da; konuşmayı kendine yönlendiren ve dış dünyadan uzaklaştıran asalak konuşmaları artıran oyun dillerini de; dil oyunlarını ve dil bozukluklarını da irdelemenin dışında bırakmışlardır. Her ne kadar Searle, gündelik yaşamın pratik işleyişinin anlamlandırma isteminin her konuşmaya bir arka plan bilgisi kazandırdığını belirtse de konuşmanın tarafları açık ve içten olduklarında gündelik yaşamın pratik işleyişinin zorunlu olarak dile kazandırdığı standartlaşmış sözcelerin tek anlamı dayatma girişimini göreli ve değiştirilebilir olarak nitelemiştir. Dilin bir tahakküm aracı olmasına rağmen içinde taşıdığı evrensel olarak geçerli bir iletişim olanağına sahipliğini vurgulayan (Çiğdem, 1992: 21-22) Habermas ise bilgiyi antrolopoloji[9] ile ilişkilendirmiş, toplum-dilbilimsel, etnodilbilimsel ve ruhdilbilimsel incelemelere dayanarak konuşan ve dinleyenlerin tümceleri anlamlandırmalarında, gündelik yaşamın arka plan ve bağlam bilgisinin konuşmaya gereğinden fazla müdahale etmesine, standartlaştırılmış sözcelerin dayattığı tek anlamlılığın konuşmayı tahrip etme

[9] Sosyal bilimlerin dilbilimsel temellere oturtulması doğrultusunda uğraş veren Habermas'ın çağdaşı Karl Otto-Apel'in bu bağlamda anılması yararlı olacaktır. Kantçı bir çizgiyi izleyerek anlama yeteneğinin evrensel koşullarının yeniden tartışılmasını savunan Apel, insanlığın anlaşabilmesini mümkün kılabilecek; yani onların mutabakata varmalarına imkân verecek koşulların yeniden belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun mümkün kılınması için "çağdaş felsefelerden pragmatizmi, dil felsefesini ve varoluşsal ontolojiyi bir araya getirerek felsefede bir dönüşüm sağlanması"na çalışılmalıdır (Aktay vd, 1996: 61). Apel'e göre "İnsanlar bir konuda birtakım doğru sonuçlara ulaşabilmek amacıyla birbirleriyle tartışma, ortak bir araştırma içine girdikleri zaman sırasıyla; 1) söylenenin anlamlı olduğu; 2) söylenenin doğru olduğu; 3) söylenenin dürüst ve içtenlikli olduğu; 4) söylenenin normatif bakımdan uygun ve doğru bir çerçeve içinde iletildiği iddiasında bulunurlar... Apel'in söz konusu dört ön kabulü, onları reddetmek kişinin kendi kendisiyle çelişmesi anlamına geldiği için vazgeçilmez ve zorunlu ön kabullerdir" (Cevizci, 2002: 78). Apel'in ön kabulleri arasında yer alan evrensellik ve doğruluk iddialarının Habermas tarafından sürdürüldüğü ve iletişimsel eylem kuramından söylem etiğine doğru yöneliminde Apel'in Habermas üzerindeki etkisi açıktır. Apel, felsefede aşkın pragmatik arayışını söylem etiğiyle temellendirmiştir. Habermas benzeri bir söylem etiği içinden söylemin kurallarını saptarken, Apel'in düşüncesine sık sık başvurur. Söylem etiği için bakınız Habermas (1983: 93-vd ; 1991: 9-31, 119-226).

etkisine dikkat çekmiştir.[10] Bilim ve hukuk alanları gibi kapitalizme özgü rasyonelleştirme mekanizmalarını içselleştiren alanlarda yoğunlaşan olağan konuşmaların[11] dışında, özellikle kültürel alanda bu olağan konuşma biçimlerinde anlam üretimi etkisizleşmekte ve gündelik yaşamın iletişimsel eylemlerinin ortaya koyduğu sözün toplumsallığının yeniden okunması gerekliliği kendisini hissettirmektedir. Nitekim eleştirel bir bakış açısıyla yapılan çalışmalar, tam da söz edimi kuramcılarının inceleme dışı bıraktıkları bağlamsal söze ve toplumsal konuşma hallerine yönelmiş ve konuşanın niyetini aşan bulanık ve dolaylı sözün toplumsallığı, eğretilemelerin, benzet-melerin, ses yinelemelerin, örtmecelerin ve ironilerin toplumsal-lığının arka plan bilgisi, konuşanın ve dinleyenin kimlikleri ve söz ediminin mekânsal/zamansal tasarımıyla dolayımlanarak anlamın çok katılığını ve anlamaya yönelik konuşmanın çok biçimliliğini ortaya koymuştur. Dilsel çelişkilerin, yanlış iletişimlerin ve gündelik dilin gizlediği egemenlik ilişkilerinin maskesinin düşürülmesine (Brown. 2002a: 270) yönelik çalışmalarla eleştirel aklın retoriği ortaya konulmak istenmiştir. Egemenlik ilişkilerinin yuvalandığı konuşma eylemlerinin evrelerinin önemi de vurgulanmış, konuşmada söz alma, diğerinin sözünün kesilmesi, konuşmayı sona erdirme, kendini takdim etme ve konuşmayı sona erdirme biçimlerinin toplumsal güç kullanımlarıyla ilişkisi gözden geçirilmiştir (Van Dijk, 2003: 76). Böylelikle, dile gelmemiş ya da suskunlukla geçiştirilmiş olanın söylem içine çekilmesi yoluyla dilsel yanlış bilinçliliğinin çözümlenmesine çalışılmıştır.

---

[10] Bu bağlamda konuşma hali için ele alınan bir örnek, psikanaliz konuşmalarıdır. Ayrıca Jürgen Habermas, *Bilgi ve İnsansal İlgiler* başlıklı çalışmasında yorumsamacı yaklaşımlarla dile gelen görüşleri irdelerken, dilbilimsel anlatımların farklı yorum dizgelerini yanyana getirir ve dilbilimsel anlatımların kendi içeriklerini, iletişim durumundan ayırıp, zaman ve kişi unsurlarından arıtıp, dilin mantıksal dokusuna sızarak onu kirletmiş öğelerden arındırma işlevine kendilerini adadıklarını, dilin diyalojik kullanımını anlatının monolojik karakterine feda ettiklerini vurgular (1997a: 200).

[11] Magee ile Searle'ün "konuşma"sında hukukun söz edimi kuramından yararlanış biçimi örneklenir ve söz edimi kuramının hukuk felsefesine olan katkısının ve etkisinin altı çizilir (Magee, 1985: 228).

Dilbilim Çalışmaları ve Söylem

Söylem ve dil kullanımlarını besleyen çalışmaların bir ayağını dil felsefeleri oluşturuyorsa diğer ayağını da dilbilim çalışmaları oluşturmaktadır. Dilbilim çalışmalarının sözlü kültür incelemeleri için oluşturduğu kaynak elbette sadece kullanım içindeki sözün ve söylemin konumlanışına vurguyu artırmış olması değildir. Dilbilim çalışmaları özellikle XX. yüzyılda geçirdikleri değişimle birlikte, dilin kendisi ve dilin oluşturduğu metinlerin kendisine bakmak konusunda yeni bir bilgi odağı haline gelmişlerdir. Her ne kadar dil üzerine düşünmenin tarihi, düşünce tarihi kadar eski olsa da XX. yüzyıldaki gelişme dil üzerine düşünmenin eski biçimlerinden kopuşu ifade eder. Emile Benveniste ([1966]1995), Batı dilbiliminin tarihçesini irdelerken üç ayrı çağın bu tarihçeyi belirlediğine işaret etmektedir: Eski Yunan filozoflarının dil üstüne mantık ve felsefeye dayalı kurgusal düşünceleri ile başlayan ve XVIII. yüzyıla kadar devam eden dil felsefeleri çağını, XIX. yüzyılda Sanskritçenin bulunmasıyla başlayan dilsel biçimlerin incelendiği tarihsel dilbilim çağı izler. XX. yüzyılda ise dilin felsefesiyle ve dilsel biçimlerin evrimiyle ilgilenmek yerine dili oluşturan öğeleri ve bu öğeler arasındaki ilişkileri çözümlemeyi hedefleyen yapısal dilbilim anlayışı doğar. Bu bilim anlayışı, hem dilsel dizgeleri araştırmakta hem de dilsel dizgelerin nasıl yeniden kurulacağını çözümlemekte ve betimlemektedir. Bu yeni dilbilimin kurucu babalarından Ferdinand de Saussure, dilbilimin "tek ve gerçek" konusunu tayin eder: "Kendisi içinde ve kendisi için ele alınan dildir". Dil üzerine düşünmenin aşırı yoğunlaşmasının nedenlerinden biri, "...on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan, düşünsel özgüvendeki büyük gerilemeyle ve ussallığa olan inancın yitmeye başlamasıyla" (Magee, 1985: 217) ilişkilidir. Bu ilişkiyi Henri Lefebvre şöyle yorumlamaktadır:

> ...1905-1910 yıllarında, çeşitli baskılar (bilimler, teknoloji, toplumsal dönüşümler) nedeniyle, göndergeler birbiri ardı sıra yok olmaya başladılar. 'Sağduyu'nun ve 'aklın' birliği sallandı ve çöktü. Gerçeğin 'sağduyu' nezdindeki mutlak niteliği yok oldu. İyi bilgilendirilmiş (ya da bu iddiada olan) algının bu gerçeğin yerini bir başka gerçek, duyumsanır bir başka dünya aldı veya eski dünyanın üstüne ekledi. İşlevsel ve teknik olan (ya da öyle sunulan) nesneler geleneksel nesnelerin yerine geçtiler. ...Söz konusu olan sadece

duyuların ve onlar tarafından getirilen bilginin karmaşıklaşması değil, aynı zamanda görsel algıları işitim yoluyla ve işitsel duyguları görme yoluyla yorumlama kapasitesinin artmasıdır. Duyular birer 'teorisyen' oldular; duyular doğrudanlıktan sıyrılarak birer dolayım oluşturdular, soyutlama işi doğrudanlık ile birleşerek bir somutluk yarattı. Bu durumda nesneler göstergeler haline ve göstergeler nesneler haline geldiler (1998:114).

Bu bağlamda dilin dünyadaki anlam haritalarını yansıtan, dünyayı olduğu gibi görmeyi sağlayan bir araç olmadığı bu yüzyılın başındaki ortak akademik yargıdır. Bertnard Russell'ın ifadesiyle dil artık saydam bir olgu değildir.[12] Kendisi bir sorundur. Kendisinin sorun oldu-

[12] Russell'ı anarak insan ve toplum bilimlerinde dilbilim felsefelerinin dışında analitik ve mantıkçı pozitivist akımların "kullanımdaki dil" sorunu üzerine düşündüklerine kısa ve anahatları itibariyle bir değinide bulunmak istenmiştir. Zira dil sorunu üzerine düşüncelerin gelişiminde Frege-Russell ekseninin önemi vurgulanmakta, analitik kuramın bu iki kurucu ismi çoğu kez birlikte anılmakta ve matematiksel mantık kuramları, dil sorunu aracılığıyla insani bilimlere bağlanmaktadır. Modern mantığın kurucusu Gottlob Frege'nin kuramı doğrultusunda çalışan Russell, arkadaşları ve meslektaşları Alfred Whitehead ve G.E. Moore ile birlikte matematiğin temel ilkelerinden çıkardıkları bir metodu felsefenin diğer alanlarına uygulayabilecekleri iddiasıyla hareket ettiler. Bütün felsefi anlam kargaşasına ve Gilbert Ryle'ın ifadesiyle "dilsel karışıklara" son vermek, psikolojik ve metafizik açıklamalardan dili (anlamı ve felsefeyi) kurtarmak amacıyla, matematiksel önermelerin mantığına dayalı analitik teknikleri geliştirdiler. Her türlü kesinlik iddiasını içeren matematiksel bir dil üretimini de içeren çalışmalar, aslında doğal kabul edilen dillerin anlamsızlık üreten zayıflığını gidermek üzere tasarlanmıştır. Doğal dillerin zayıflığının nedeni metafizik ve anlamsız cümleleri gereğinden fazla içermesi idi. Tüm doğa ve insani bilimleri içine alabilecek bilimin bu dile dayanması mümkün görülmediği için mantığın temellendirildiği bir dilin üretimi ya da dilin içerdiği mantıksal formların keşfi bilimsel bilgi için hayati önem taşıyordu. Dolayısıyla Frege-Russell ekseninde geliştirilen analitik felsefe, dil ile kurulan ve onun aracılığıyla varolan felsefenin amacının bu dili düzeltmek olduğunu ileri sürmektedir ki zamanımızın, özellikle ABD'de çalışmalarını sürdüren analitik felsefecileri, kullanılan gündelik dile ve konuşma analizlerine yönelmişler, anlamlı ve anlaşılır cümleler aracılığıyla birbirine bağlanan konuşmaları irdeleyerek anlamlı önermeler aracılığıyla kurulan konuşmaların haritasını çıkarmaya kalkışmışlardır. Bu çaba, mantıksal hatalardan ve dilsel karışıklıklardan arınmış mükemmel bir dil kurabilmek için gündelik dil kullanımının nasıl temizleneceğini göstermeyi hedefleyen ilk dönem analitik felsefenin iddialarına kısmi bir karşı çıkışı içermektedir. Geç dönem Wittgenstein'ı izleyen Willard Quine, Alfred Tarski, Donald Davidson, Hillary Putnam ve Gilbert Ryle'ın çalışmalarının yol açtığı patikada olağan dil kullanımları ve konuşma edimleri üzerine sürdürülen irdelemelerde, öncelikli vurgu, ortak duyuda yerleşen kullanımların anlamlılığının tartışma götürmez olmasıdır. Değer yargılarının, konuşmaya katılan tarafların kabullerinin ve niyetlerinin, geçmişten gelen sözün kullanım biçimlerinin örgütlendiği ortak duyunun ihlaline yönelik keyfi bir dil

ğu ilan edilen dilin anlam ve doğruluk arasındaki ilişkileri nasıl kurduğu ve farklı dil kullanım biçimlerinin nasıl sürdürülebildiği sorunsallaştırılmıştır.

Bu sorunsallaştırma girişimi ile dillerin çeşitliliği, dilsel dalgaların yayılması, dil aileleri ve türleri benzeri konular üzerinde yoğunlaşan XIX. yüzyıl dilbilim çalışmalarının izleği devam ettirilmemiş, dil ile söz ayrımı, dil dizgelerinin oluşumu, evrensel dilbilgisi, sesbilim ilkeleri, kuralcı dilbilgisi ilkeleri, dil dizgeleriyle değişik yazı dizgelerinin gösterilmesi öne çıkartılmış, yeni bir dilbilim ve onun Avrupa ve Amerika'da örgütlenen[13] ekolleri, dil ile ilgili kavrayışı de-

---

yaratımı ya da ayıklaması, anlam dizgelerinin yerinden edilmesine yol açacağı için mantıksal bir dil kurumu yerine gündelik ya da olağan dil kullanımı içindeki anlam tarzlarını irdelemek felsefenin görevi olmalıdır. Bu ilkeden hareket eden analitik felsefeciler, bir yandan deneyim, dil ve dünya ilişkilerini diğer yandan zihnin doğasını incelediler. Dile ilişkin tüm temsil kuramlarını reddederek, dilden ve zihinden bağımsız gerçekliğe dokunma adına gündelik hayatın pratikleri içinde biçimlenen anlam adalarını ortaya koyan fenomenleri inceleme birimi olarak kabul ettiler. Bunun yanı sıra insan davranışlarının ve bilinçliliğinin doğası üzerine geliştirilen bilgileri gözden geçirdiler. İnsani varoluşun beden ve ruhtan oluştuğuna ilişkin görüşleri yadsıdılar ve "etkileşimci dualizm" anlayışını geliştirdiler. Bu anlayış doğrultusunda; inançlar, arzular, korkular, şüpheler, umutlar, öncelikler, niyetler, idealler gibi zihinsel durumların yeni kavramsal açıklamalarının yapılmasına cevaz verdiler. Analitik felsefenin bu yönelimini; yani felsefi davranışçılık yönelimini kabul ederek analitik teknikleri uygulayan psikologların, nörologların, bilgisayar bilimcilerin, dilbilimcilerinin bir küme oluşturduğu da görülmektedir. Bu dipnot için bakınız Brooke Noel Moore ve Kenneth Bruder (1999: 184-vd) ve Bryan Magee, *Yeni Düşün Adamları* (1985: 193-vd; 265-vd) ve ayrıca Bryran Magee, *Büyük Filozoflar* (2002: 311-vd); Gerald L. Burns, "İnsan Bilimlerinde Dilin Zayıflığı" (2002: 28-130).

[13] ABD'de dilbilim çalışmalarının gelişim süreci için bakınız Zeynel Kıran, (2002: 147-171); Rifat, (2000a: 55-87). ABD'de dilbilim çalışmaları anıldığında, Noam Chomsky'nin katkısını belirlemek yerinde olacaktır. Zira "dilin içine, konuşan bireyin yaratıcılığını yerleştiren Chomsky" (Kıran, 2002:155), insan dilinin olağan kullanımlarına yönelerek, dilbilimin bu kullanımların yeni ilkelerini bulması gerekliliği üzerinde durur. "Dil kullanımlarının yaratıcı yanı" dediği kavramlaştırmanın üç gözleme dayandığını belirten yazar, bu gözlemleri şu biçimde ifade eder: "Birincisi, olağan dil kullanımı sırasında söylediğimiz birçok şeyin bütünüyle yeni olduğu, daha önce duyduğumuz hiçbir şeyin yinelenmesi olmadığı.... olağan dil kullanımının yeni olduğu düşüncesidir. ...(B)ir kimsenin anadilinde, hiçbir güçlük ve aykırılık duymadan hemen anlayabileceği tümcelerin sayısı sayılamayacak kadar çoktur; olağan dil kullanımlarımızın temelinde bulunan ve dilimizde anlamlı ve kolayca anlaşılabilecek tümcelere karşılık olan yapıların sayısı da bir insanın yaşamındaki saniyelerin sayısından daha büyük sayılara

ğiştirmişlerdir. Bu kaba değerlendirme düzeyinde önce dil ve söz ayrımını merkeze taşıyan görüşlere kısaca değinmek suretiyle, sözün toplumsal olandan nasıl uzaklaştırıldığı kısaca ele alınacak. toplum-dilbilimi çalışmaları yaygınlaşıncaya kadar dilin yazılı ve metinsel olan ile bitiştirilişinin ömeklerine genel hatlarıyla yer verilecektir. Bunun amacı, sözlü kültürün temeli olan konuşma halleri üzerine biriktirilen kuramsal görüşlerin varlığına değinmektir. Bu değinme, metinlerin tartışılması ve iddiaların sorgulanması gibi hedefleri içermemektedir. Aktarımlar sadece konuşma eylemliliği üzerine düşünmenin boyutlarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'ndeki ([1916] 1985) temel ayrımlarından biri dil/söz (*langue/parole*) ayrımıdır:

> Dil, tek tek bireyleri değil, tüm toplumu ilgilendiren bir olgudur, bireyüstü bir dizgedir, bir soyutlamadır. Ancak bu dizgenin varolmasıyla insanlar arasında bir bildirişim kurulur. Buna karşılık söz, dil dizgesinin özel ve değişken gerçekleşme biçimidir; daha doğrusu dilin somut kullanımıdır. Dil toplumsaldır (bellek olgusu), söz bireyseldir (yaratma olgusu) (Rifat, 2000a: 27).

---

ulaşır. Olağan dil kullanımı bu anlamda yenilikçidir. (İkincisi) Olağan dil kullanımı yalnızca yenilikçi ve kapsam bakımından gücül olarak sınırsız değildir. dış ve iç her türlü belirlenebilir uyaranın denetimden de bağımsızdır. Uyarandan bu bağımsızlığı sayesinde, dil, yalnızca olağanüstü ve becerikli kimseler için değil, aslında her olağan kişi için düşünce ve kişisel anlatımın bir aracıdır. ... (O)lağan dil kullanımının üçüncü bir özelliği tutarlılık ve duruma uygunluk özelliği"dir (Chomsky, 2001: 29-30). Bu özellik olağan dilin kullanımını mümkün kılan, onu deli saçması konuşmadan ve bilgisayar çıktısı metinden ayıran temel özelliktir. Dil felsefelerinde etkin olan Descartesçı çizginin karşısına ki zamanının davranış bilimleri bu geleneği devam ettirmektedirler, ruh biliminden destek alan yapısal bir dilbilim arayışını koyan Chomsky, dilsel edincin irdelenmesini kuramının merkezine yerleştirir. Dilsel edinci formülleştiren Kıran, dilsel sezgilerle beslenen dilin gücünün kullanım ve uygulamada işlemesiyle belirlenen (Edinç = yetenek+kullanım = uygulama) bu kavram vasıtasıyla Chomsky'nin dil yetisinin insana özgülüğünü, diğer insana özgü evrensel kavrayış biçimleriyle -sezme, anlama ve üretme yeteneğini taşıma, dikkat ve belleği- bitiştirdiğini, bu kavrayış biçimlerinin Chomsky'nin dil evrenselleri olarak nitelediği dilsel dizgelerin de temelini oluşturduğunu belirtmektedir (Kıran, 2002: 158). Konuşma edimlerinin incelenmesini ruhbilime ve toplum dilbilimine bırakan Chomsky, konuşma eylemlerini etkileyen çeşitli unsurların varlığına işaret eder. Chomsky'in dilbilimine katkısı için ayrıca bakınız (Rifat, 2000a: 77-87).

Jameson, Saussure'ün özgünlüğünü, onun dil/sözü birbirinden ayırırken, sözün dille ilişkisini kesmek suretiyle dili yöntemsel açıdan incelebilir kılmasıyla açıklar: "Konuşmacının konuşmasını onu anlayan kişinin dilinden ayıran Saussure'e göre ... söz (etken), dil ise edilgen boyutudur konuşmanın ... onun için de dil konuşma gücü olmaktan çok konuşmayı anlama gücüdür" (Jameson, 2003: 32). "Dilin yapısı bireysel konuşma eyleminde harekete geçtiği" için birey sadece toplumsal kodun kullanıcısı olarak anlaşılmıştır. Bu anlaşılma sonucu "anlamın farklılıklar sisteminden üretimi anlayışı terkedilmiş ve anlam sadece bireyin 'ne söylemek istediği'"ne indirgenerek dilin maddiliği aşındırılmıştır (Coward ve Ellis, 1985: 15). *Genel Dilbilim Dersleri*'nde kurulan karşıtlık sadece dil/söz arasında değildir; artzaman/ eşzaman, dizimsel/dizisel gibi karşıtlıklarla da dil/söz arasındaki karşıtlık kuvvetlendirilir. Bu karşıtlıklar aracılığıyla dizgeye bağlanan dil, her türlü tarihsel ilişkiden kopar, dilbilimcinin kendi düşünme kalıbı olarak bir yöntem haline gelir (Jameson, 2003: 42).

Sesbilimin kurucuları arasında sayılan ve Prag Dilbilim Okulu üyesi kabul edilen -ki bu okul dilbilimde işlevci yaklaşımı temsil etmektedir- Roman Jakobson, *Genel Dilbilim Denemeleri*'nde, konuşma eylemi ile birlikte iki işlemin yapıldığını belirler: Konuşan kişi dilsel birimler arasında hem bir seçme hem de seçtiği birimleri birbirlerine bağlayarak bir birleştirme işlemi yapar. Dilsel bozuklukların bu seçme ya da birleştirme işlemleri sürecinde ortaya çıktığını, seçme işlemlerindeki bozuklukların eğretileme yapmayı engellediğini, birleştirme ilişkilerinde görülebilecek bozuklukların düzdeğişmece yapmayı engellediğini belirtir (Rifat, 2000: 42-43). Özne olarak konuşan kişi üzerinde duran Jakobson'un dilin ikili işlem yapabilme yeteneği ile ilgili bulguları daha sonra anlambilim ve göstergebilim tarafından geliştirilerek, dilin düz ve yan anlamları kurması ile eğretileme yapması, toplumsal ve ideolojik tasarım içinde ele alınmıştır.

Jakobson, 1915 yılında Moskova Dilbilim Çevresi'ni kurarken gündelik dil, şiir dili ve geleneksel sözlü anlatılarda dil sorunlarına değinmiştir (Kıran, 2002: 132). Halk masallarında anonimliliğin onların ayırt edici özelliği olduğunu belirleyen Jakobson, "ağızdan ağıza dola-

şan sözcüğe bağımlı olmasına karşın, onu unutmayan ve başkasına aktaran dinleyicilerce kabul edildiği ana kadar bir halk masalı"ndan söz edemeyeceğimiz, halk masalı için önemli anın, "söz anı, buluş, yaratılış anı değil, dil anı" olduğu saptamasından yola çıkarak, halk masalının kolektif bir ürün olma sürecine yoğunlaşmıştır (Jameson, 2003: 34). Jakobson gibi masalları dilbilim çalışmaları içinde değerlendiren, Rus biçimciliğinin temsil eden Vladimir Propp, *Masalın Biçimbilimi* (1928) başlıklı eserinde, "yüzeydeki çeşitlilik, çok renklilik altında, binlerce masala ortak olabilecek 'işlevsel' birimleri ortaya çıkarmak, bir başka deyişle, halk masalının yapısını düzenleyen değişmez yasaları belirleme" amacını taşır (Propp, 2001: 10). "Propp masalları belli kategorilere veya temalara göre sınıflamaya girişmemiş", "içerik düzleminden (temalar vb) biçim ve yapı (karakterlerin işlevi) düzlemine kaymış" ve "bir karakterin, olayların akışı içindeki önem düzeyine göre tanımlanan eylemleri olarak tanımladığı otuz bir farklı işlev" aracılığıyla masalları çözümlemiştir (Berger, 2001: 38). "(U)zaklaşma; yasaklama; yasağı çiğneme; soruşturma; bilgi toplama; aldatma; suça katılma; kötülük; aracılık; karşıt eylemlerin başlangıcı; gidiş; bağışçının ilk işlevi; kahramanın tepkisi; büyülü nesnenin alınması; iki krallık arasındaki yolculuk; çatışma; zafer; giderme; geri dönüş; izleme; yardım; kimliğini gizleyerek gelme; asılsız savlar; güç iş; güç işi yerine getirme; tanı(n)ma; ortaya çıkarma; biçim değiştirme; cezalandırma; evlenme" olarak belirlediği bu işlevlerle masalların sürekli varolan öğelerini sabitleyen Propp, yedi karakterin eylem alanı içinde dağılımını gösterir: "Saldırganın eylem alanı; bağışçının eylem alanı; yardımcının eylem alanı; prensesin (aranan kişi) ve babasının eylem alanı; görevlendirilenin eylem alanı; kahramanın eylem alanı; düzmece kahramanın eylem alanı" (Propp, 2001: 11-12). Propp'un masallarıyla modern popüler kültür ürünleri arasında bir koşutluk kurmayı amaçlayan Berger, karakterlerin temel eylemlerindeki ikilikleri, kahramanlarla kötü adamlar arasındaki eylem farklılıklarının ikiliklerini yan yana getirmek suretiyle; masallarda içkin anlatım özelliğinin, bu ikilikler yoluyla iyilik ve kötülük gibi kavramların birbiriyle ilişkileri içinde anlam kazandığını belirtmektedir (43). Onun, masal anlatımının ayrılmaz bir parçası olan

kıssadan hissesi ile masalları günümüz masallarını birlikte okuma girişimini şöyle bitirebiliriz:

> Buradan çıkartacağımız ders, kahramanın hiçbir zaman kendi başına etkili olamayacağıdır. ... (K)ahraman genelde başkalarına gereksinim duyar,... (d)iğer yandan kötü adamlar ... sevilmeyen ve cinselliklerini bastıran ve sapkınca davranarak bu eksikliklerini iktidar ve egemen olma isteğine dönüştüren kişilerdir. ... (B)azen zenginlikleri ve iktidarları ile gözleri boyansa ve zehirlenmiş olsalar da, kadınlar (en azından normal kadınlar) onları sevmezler (Berger, 2001: 44).

Dilbilim çalışmaları içinde kullanım halindeki sözün incelenmeye başlanması, Saussure'ün etkisinin azalmaya başladığı 1960'lı yıllara rastlar. Dil/söz arasındaki karşıtlığın giderilmesi doğrultusunda ya da başka bir ifade ile "belli bir zamanda, belli bir yerde ve belli koşullarda gerçekleşen" sözün incelenmesi önem kazanmaya başlamıştır (Kıran, 2002: 176). Bu bağlamda ilk çalışmalardan biri, "bireyin belli bir bağlam ve durum içinde bir sözce üretme edimi" ya da "dilin birey tarafından kullanımının somut sonucu" olan sözcelemi merkeze alan yaklaşımıyla Emile Benveniste'e aittir. Dilin işleyiş sorunlarını ve dilde öznellik sorunlarını tartışan yazar, *Genel Dilbilim Sorunları* ([1966] 1995) başlıklı çalışmasında, dilin kullanım koşullarını belirlemeyi amaçlayarak, bireysel kullanım edimiyle dilin harekete geçirilmesini bir sözce üretme edimi ve süreci olarak tanımlayarak, sözcelem kavramını genişletmeye çalışır. Yani sözcelem, "konuşucunun dil aracılığıyla gerçekleştirdiği bir işlemler bütünü, bir edim"dir. "Sözcelemden önce dil, dilin yalnız bir olanağıdır. Sözcelemden sonra, dil bir konuşucuya bağlı olan, alıcıya ses aracılığıyla ulaşan ve karşılık olarak başka bir sözcelem olarak geriye dönen bir söylem durumu biçiminde gerçekleşir." (Kıran, 2002: 179). Ona göre "konuşucu, dili bir araç olarak alır ve onu söyleme dönüştürür. Bir sözcelem işleminin değişmeyen öğeleri, sözcelemin kaynağı olan özne yani konuşucu ve söylemin gerçekleştiği bağlamdır" (179). Sözcelemin biçimsel dizgesini oluşturan dilsel öğeleri, kişi adılları (ben/sen); zaman (şimdi, dün, yarın) ve uzam (burada, orada vb) belirteçleri olmak üzere üç grupta toplayan yazar, analitik dil felsefesi, pragmatik felsefe ile dilin göstergebilimi çalışmaları arasında bir köprü oluşturmaktadır (Rifat, 2000: 103).

Zeynel Kıran, Benveniste'in anlatı ile söylem arasında herkesçe kabul edilen bir ayrımı önerdiğini belirtmektedir. Bu ayrıma göre:

> ...anlatıda sözcelem gizlidir, 'hiç kimse konuşmaz, olaylar sanki kendiliğinden anlatılıyormuş gibi görünür'. Özellikle tarihsel anlatı bütün ben-öyküsel dilsel biçimleri bir kenara bırakır, üçüncü kişi adılına, yani 'kişi olmayan' 'O'ya ayrıcalık tanır, zaman olarak, öncelikle geçmiş zamanı kullanır... İkinci bir sözcelem olan söylemde bir alıcının varlığı gereklidir. Metin artık 'nesnellik'le, 'kesinlik'likle yaratılamaz; metin köklerini konuşucunun güncelliği içinde bulur (Kıran, 2002: 185).

Söylem[14] öznel olanın anlatım biçimidir. Dilbilimleri içinde söyleme ve sözcelemeye yapılan bu vurgu, konuşan öznenin işlevsel dizgelerin ve yapısal kuruluşların içine gömülmüş duran sorumluğunun harekete geçirilmesi ile ilgilidir.

Çocuk ve gençlik dilinin dizgeleri, anadil ve ulusal dil, lehçe, argo, jargon gibi dil kullanımları, kişilerin dilsel davranışlarının yönlendirilmesi, dil planlaması, dilin toplumsal kimliklerle kurduğu ilişki gibi konuları tematize eden toplum dilbiliminde yapılan çalışmalar, toplumsal ilişkiler içindeki dil kullanımlarının işleyiş biçimleri inceleyen çalışmalarla (örneğin ırkların, cinsiyetlerin, sınıfların ve kentlilerin,

---

[14] Söylem kelimesinin etimolojik karşılıklarına yer vermek gerekirse, kelime Latince "*discurre*" kökünden gelmektedir "Oraya buraya koşuşturma, gidiş gelişler" olarak karşılanabilecek bu adlandırma, yine Latince, "uzaklaşma, eritme, yayılma" anlamına gelen "*discursus*" kelimesiyle birleşip, "uzun uzadıya konuşma" "bir şey hakkında iletişim" anlamını kazanmıştır (Sözen, 1999: 19). Tülin Akşit, "Söylem Üstüne Soylem'lere Dair" başlıklı yazısında, söylem kelimesinin İngilizce karşılığı olan *discourse*'un *Oxford Dictionary of Current English*'te bir isim işlevi olarak şöyle tanımlandığını belirlemektedir: "Sözlü veya yazılı ders (*lecture*), vaaz (*sermon*), veya sürekliliği olan başka türden açıklamalar; yani belli bir kişiye veya topluluğa hitap eden konuşma (*talk*), veya iki ya da daha çok kişi arasında düşüncelerin belli bir dil yapısı içinde sözcükler aracılığı ile anlatımı (*conversation*). Fiil işlevi söylem söylemek (*utter*) ise şöyle betimleniyor: Bir konu üzerine, içinden, hakkında kişilerin görüşlerini 'sözlü' veya 'yazılı' olarak açıklaması, geliştirmesi, yorumlaması, ileri sürmesi." (Akşit, 1999: 9). Akşit, ileri sürmek deyimi etrafında kurduğu söylemin anlamsal karşılığının, bir gerçeklik iddiası taşımaktan çok; farkında olmaksızın ya da bile bile diğerine iletilmekle sorumluluğu üstlenilen ifadede yoğunlaştığına işaret etmektedir. Edibe Sözen, söylemin "Ortaçağ Latincesinde *discursus*, 'hararetli tartışma' ve 'bir yörünge etrafında dönen' 'karşılıklı iletişim' ve 'görüşme' anlamına geldiği"ni Barthes'a ve Wodak'a atfen verirken, kavramın felsefede ilk kullanıcısının Aquinalı Thomas olduğunu, Thomas'ın terimi "saf sezgi"ye karşı "zihni çıkarım" anlamında kullandığını belirlemektedir (Sözen, 1999: 19).

bölgesel kimliklerin dil kullanımları, sözcük dağarcıkları, özgün dilsel uylaşımlarının akışı) iki dilliliğin, çokdilliliğin, ortak dilliliğin betimlenmesine ve açıklanmasına yöneldi. "(D)il olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu tür iki olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen" (Vardar'dan aktaran İmer, 1990: 15) toplum dilbilimi, dilin toplumsal kullanımlarının boyutlarını ele almakta ve çokdillilik durumunu yaratan alanları ve kullanım sıklıklarını irdelemektedir. Örneğin J. Fishman, kullanımın farklı boyutlarını şöyle ayrıştırmaktadır: Bir gruba aitlik, etkileşim durumu, konuşanlar arası ilişkiler, konuşmanın konusu, etkileşim alanı, iletişim aracı, etkileşimde rol ve anlama, durum, baskın çıkma sorunları (aktaran Achard, 1994: 23). Bu boyutlarda kullanıma sokulan sözcelerin analizi ile kullanımın kurallarının çıkarılması, konuşma analizlerine yönelmede dayanak oluşturmuştur. Özelikle alt toplumsal katmanların dil davranışları üzerine geliştirilen araştırmalar, orta ve üst sınıflara üye konuşucularla aynı toplumsal dil kullanımına sahip olmamalarını "eksiklik kuramları" ve "ayrılık kuramları" çerçevesinde ele almışlar, sınıflar ya da katmanlar arasında kurdukları hiyerarşik ilişkinin bir benzerini de halk dili-kurallı dil ayrımına taşıyarak, bu dillere özgü kodların çözülmesi yoluna gitmişlerdir[15] (İmer, 1990: 21-vd).

Toplum dilbiliminde yapılan çalışmalarla, etno-metodologlardan yola çıkılarak geliştirilen *conversational analysis*'den etkilenerek ve sözedimi kuramının katkıları ile konuşma analizleri yaygınlaştırılmış (Helbig, 1990: 229), söylem analizi, konuşma analizi, diyalogun dilbi-

[15] Kamile İmer'in 1978 yılında Ankara'nın çeşitli semtlerinde ilkokul beşinci sınıf öğrencilerinin Türkçe kullanımları üzerine yaptığı araştırma, toplum-dilbiliminde yapılan ampirik araştırmalara bir örnek teşkil eder. Bu araştırmasında İmer, "gerek sesbilim gerekse dilbilgisi açısından alt katman çocuklarında genel bir yetersizlik" görüldüğünü tespit etmektedir. İmer ayrıca "Orta katman çocuklarında çevre özelliklerinin Türkçe kullanımına etkisi belirgin olarak gözlenmekte olup bu özelliklere göre değişmekle birlikte, üst katman çocuklarının genel olarak ölçünlü Türkçeye en yakın kullanıma sahip oldukları"nı saptamakta; ayrıca "yurt içinde kırsal alanlardan büyük kentlere olan göçün, hemen her alanda bölgesel türlerin ölçünlü Türkçeye sızmalarına neden olduğunu" da belirtmektedir (1990: 135 ve 176).

limi gibi benzeri adlandırmalarla (228) farklılaştırılan bu analizler, toplum-dilbilimi içerisinde yapılan (örneğin ırkların farklı sözceleme biçimlerini ortaya koyucu çalışmalar) farklı grupların konuşma özelliklerini betimleyen bir dizi çalışmanın etkisinin güçlenmesine sebep olmuştur (238). Konuşma analizlerinde söz, cümle, metin ve edimler, dilbilimsel incelemenin merkezine yerleştirilmez, diyalog içinde gelişen konuşmanın iletişimsel süreci irdelenir. En az iki kişinin sürdürebildiği ancak bir birlik veya birliktelik türü olarak kabul edilen konuşmalarda, konuşmacı-dinleyici olarak beliren konumların, iletişim süreci içinde değişimi ya da başka bir deyişle konuşma konularının belirlenmesi ve kabul edilmesine yönelik değişen ilişkilerin irdelenmesi, bu analizlerin temel ortak yönelimidir (Have, 1999; Svennevig, 1999; McHoul ve Rapley, 2001).

Yazılı dilin oluşturduğu metinlere bağlı çözümleme yöntemlerine bağlı olmayan, özellikle ABD'de, yeni bir ampirik alan oluşturma ve onun bilgisini ifade etme aracı haline dönüşen konuşma analizleri, konuşmaya başlama ve onu sona erdirme süreci üzerinde yoğunlaşmaktadır. "Selamlaşma, başlangıç konuşmalarında bulunma, temas oluşturma, katılımcıları belirleme, konuşmanın niyetini anlama, iletişim şemaları ve davranış planları" üzerinde yoğunlaşan analizler, "konuşmanın adımlarını, konuşmaya katılımı (*turn*), konuşmada konuşmacının değişimini (*turn-taking*), konuşmanın sırası ve aşamalarını (sekansları), konuşmanın yönlendirilmesini, sözü düzenleyen işaretleri" ayrıştırırken, kendiliğinden oluşan konuşmalarla tepkisel konuşmaları ya da her konuşmanın kendiliğinden oluşan sekansları ile tepkisel sekanslarını da ayrıştırarak konuşmaya katılım düzeyini ve konuşma ediminin akışını öngörmeyi amaçlar (Helbig, 1990: 231). Konuşmanın aşamalarında, suçlama, özür dileme, onurlandırma, enformasyon aktarımında bulunma, onaylama ve karşı çıkmanın, sözce biçimlerinin dilsel kullanımlarının değişimi ya da mübadelesi konu edilmektedir. Konuşma alanlarının farklılığını veri alarak her konuşma alanında, özellikle de gündelik konuşma alanlarında konuşma eylemliliğinin örgütleniş biçimini irdeleyen araştırmalar, toplumsal pratikler içinde konuşabilirlik hallerinin dökümünü çıkarmaya yönelmişlerdir (Sözen, 1999: 113).

Kişisel konuşmalarda, kutlama konuşmalarında, alışveriş konuşmalarında, konferanslarda, görüşmelerde, ders konuşmalarında, danışma konuşmalarında kendiliğindenlik, yaratımsallık, kamusallık derecesi, sosyal ilişkiler, tanınmışlık derecesi, konuşma partnerinin konuşmaya hazırlanma derecesi gibi kategoriler aracılığıyla pragmatik iletişimsel süreçlerin konuşma tipleri oluşturulmuştur (Helbig, 1990: 232).

Pragmatik dilbilim incelemeleri içinden geçen bilgilerle dolayımlanan konuşma analizlerinin yanı sıra yapısalcılık[16] ve yapısalcı dilbilim incelemeleri içinden geçen bilgilerle dolayımlanan ve 1970'lere kadar konuşma analizlerine benzer bir tür oluşturan söylem analizleri de sadece dilbilim çalışmalarından değil, toplumbilim çalışmalarından beslenerek gelişimlerini sürdürürler. İdeoloji analizleri ile buluşmadan önce söylem analizleri, konuşma analizlerinde olduğu gibi bir iletişim süreci olarak kavranan konuşabilirlik hali üzerinde yoğunlaşmıştır. Konuşma ve dinleyicinin birlikteliğinde yapılan iletişim süreci, bir mübadele süreci olarak işaretlenir. Sözün mübadeleye girme biçiminin aşamalarının -ki konuşma analizlerindeki aşamalarla benzerlik gösterir- çözümlenmesi ile ifadelerin ve anlatımların toplumsal pratiklerdeki karşılıklarının anlamının kavranabileceği görüşüne dayanan bu analizler, "söyleme katılanların anlam mübadelesini başarma tarzları ve kullanma yeterlilikleri" üzerine yoğunlaşır (Sözen, 1999: 116). Sözene göre iki analiz türü arasındaki temel fark, "dikkatin; söylem analizinde, etkileşim sürecindeki ifade, beyan, güç ve bilginin mübadelesine ve özellikle bağlama, konuşma analizlerinde ise etkileşimin bileşenlerine verilmesidir" (116).

İdeoloji üzerine biriktirilen bilgideki sıçrama ile birlikte özellikle konuşmanın yazılı hali olan metinlere dönüldüğünde; yani metinbilim çalışmalarına ad konulduğunda, söylem analizleri de hem yöntemsel yörünge hem de biçim değiştirir. Zaten 1960'lardan itibaren söylem

[16] Yapısalcılığın, semiyoloji ve dilbilim arasında işleyen bir entelektüel gelenek olduğuna işaret ettikten sonra, Sözen, yapısalcı anlayışın, dilin ardında her zaman bir yapı olduğunu belirleyen Saussurecü yönelimler ile Claude Levi Strauss'un antropolojik kavrayışının buluşmasıyla ileri sürdüğü ikili karşıtların konuşma-yazı karşıtlığını kapsayacak şekilde genişlediğini belirterek, yapısalcılığın ilgisinin Strauss'un tecrübeyi belirleyen bütüncül yaban düşüncenin karşılığı olarak konumlanan konuşmaya yöneldiğini vurgular. Bu nedenle söylem çalışmaları yapısalcı yaklaşımlardan güç almaktadır (1999: 44-49).

kavramının ele alınışı farklılaşmakta, söylem ve ideoloji arasındaki kavramsal ilişkiler üzerinde yoğunlaşılmakta, söylemin konuşmaya bağlı kullanımlarında beliren konuşma tipleri üzerindeki ilgi, toplumsal taraflara ait farklı söylemlerin mübadelesine ve söylemsel gücün ortaya çıkış biçimlerine doğru evrilmektedir. Söylemsel farklılıkların sorunlaştırılması ve ideolojik pratiklerin söylemsel gücü üzerindeki vurgu, söylem analizlerinin sosyal bilimlere bağlanma noktasını oluşturmaktadır.

Diyalojik Söylemler

Bu bağlanma noktasında, edebiyat eleştirisi alanından gelen bir katkıyı belirlemek ve bu katkıyı sağlayan Mihail Bakhtin'in görüşlerine değinmek gerekecektir. Sovyet edebiyat eleştirmeni ve kuramcısı olarak tanınan Mikhail Bakhtin, sadece çok sesli ve çok katmanlı bir dil perspektifinin temel öğesi olan ideolojik söylemlerin edebi biçimlenişi üzerine düşünceleriyle değil; temel ilgi alanlarından biri olarak gözüken sözlü sanatı ve estetiğini kuşatan geleneksel sözlü anlatımlara içkin olan toplumsallık halleri üzerine düşünceleri ile de sözlü kültür incelemeleri için önemli bir kaynak kişidir. Wayne Booth, Bakhtin'in, 1929'da yazmaya başladığı ve 1963'de yayımlanan *Dostoyevski' nin Poetikasının Sorunları* başlıklı eserine yazdığı önsözde, kurmaca'yı "insan hayatının temel indirgenemez çok merkezliliğinin veya çok sesliğinin hakkını verecek tek kavramsal araç" (Bakhtin, 2004: 16) olarak tanımlamasıyla başlayan ilgisinin, dilbilim, dil felsefeleri ve biçimbilim alanlarında varolan ideolojik yaklaşımlarla biçimsel yaklaşımları kutuplaştırma yoluyla ayırarak kavramak yerine, onlar arasındaki ilişkiyi sorunlaştırmaya yöneldiğini ve dili de bu ilişkilerin karşılıklılığını belirlemek için kuramsallaştırdığını belirtmektedir. "Birçok sesin nüfuz etmiş olduğu bir dille-toplumsal dille konuşarak bilinç sahibi oluruz. Daha baştan çok dilliyiz" saptaması ile dil üzerine düşüncelerini geliştiren Bakhtin'e göre:

> ...insan varoluşu, birçok dil içinde yaratılmış olduğundan iki kutupsal eğilimi yansıtır. Bir yanda, bizi daha da büyük bir sesler çeşitliliğine, dışa doğru iten bir 'merkezkaç' kuvveti vardır; dışarıya, bir kaos gibi görünen şeye doğru,

herhalde yalnızca bir Tanrı'nın kuşatabileceği bir kaosa doğru iter bu merkezkaç kuvvet bizi. Bir yanda da muhtelif 'merkezcil' kuvvetler vardır; bunlar bizi boğucu bir akışkanlıktan ve çeşitlilikten korurlar. Bir tür tutarlılık -yani biçimsel birlik- içeren sanat yapıları yaratma dürtüsü açıkça 'merkezcil' bir kuvvettir (2004: 17).

Dildeki yayılma/toplanma ilişkisi onu "sadece dilsel lehçeler olarak değil toplumsal-ideolojik diller halinde de" (Bakhtin, 2001: 47) katmanlaştırarak çok sesliliğin ve ayrıdilliliğin oluşmasına imkân tanır. "Ayrıdillilik (*heteroglossia*) toplumsal konumların içerdiği farklılıkların sonucu olduğu kadar, toplumsal kontrolün tekbiçimcilik (*homogenization*) yönünde işlemesine karşı bir direnci de gösterir" (Fiske'den aktaran İnal, 1996: 51). "Ayrıdillilik, bağlamın metin üzerindeki önceliğini temin eder... tüm ifadeler elle tutulmayacak, bu nedenle çözümlenmeyecek kadar karmaşık güçlerin oluşturduğu bir matriksin fonksiyonu oldukları için ayrıdillidir" (Bakhtin'den aktaran İnal, 1996: 51).

Bakhtin; dil felsefesi, dilbilim ve biçembilim çalışmalarındaki farklı ekollerin, konuşan ile onun tekil dili arasında dolayımsız bir ilişki kurarak bir sistem ya da bir dizge olarak anladıkları üniter bir dil ile bu dilde konuşan bireyi iki kutup haline getirdiklerini, böylelikle ideolojik söylemi dışladıklarını; oysa dilin, toplumsal yaşamın tüm alanlarında karşılıklı anlaşma sağlayan bir dünya görüşü olarak da kavranabileceğini ileri sürmektedir (Bakhtin, 2001: 45-47). Dil üzerine görüşlerini konuşma edimi üzerine odaklanarak ileten (İnal, 1996: 51) Bakhtin'e göre; "(c)anlı, toplumsal-ideolojik somut bir şey olarak, hetereglot bir kanı olarak dil", sözcüklerin ve sözcelerin başkalarına ait kılınmasına aracılık eder. "Dilde sözcük yarı yarıya bir başkasının sözcüğüdür". "Konuşucu sözcüğü kendi anlamsal ve anlatımsal niyetine uyarlayarak temellük ettiğinde" sözcük şahsileşir. Başka insanların ağızlarında, başka bağlamlarda anlam kazanan sözcük, kişi onu yeniden dillendirdiğinde belli bir direnç gösterir. Bu kişisel gasp süreci, kişinin sözcüğü mülkiyetine geçirmesi yani "kendi amaçlarına ve vurgularına boyun eğmeye zorlaması zor ve karmaşık bir süreçtir" (Bakhtin, 2001: 71). Bu süreç zor ve karmaşıktır; zira "iki konuşucu birbirini tamamen anlamamalıdır ve zaten anlamazlar da; birbirlerinin yanıtlarından kısmen tatmin olmalıdırlar" (Bakhtin, 2004: 31) ki diya-

log devam etsin. Bu zor ve karmaşık süreci kolaylaştırmak için ya da "hayatın bünyevi çok sesliliğine hakkını verebilmek" (18) için edebi diller ve biçimler aracılık ederler. Çünkü bu edebi diller ve biçimler, insan hayatının karşılıklı konuşmaya dayalı (diyalojik) niteliğini temsile yönelerek, insanlara bu karşılaşmalar içinde sürdürdükleri anlam mübadelesinin kavranmasında aracılık ederler. İnsan hayatının çok sesliliğini, çok katmanlılığını ve karşılıklılık içinde kurulmasının hakkını veren ve "toplumsal söz çeşitliliğini ve bireysel sesler çeşitliliğini" (Bakhtin, 2001: 37) sanatsal olarak düzenleyen en büyük edebi biçim roman olduğu için ve romanı "çok sesli bir özgürlük ortamı" (11) olarak kavrayanın Dostoyevski olduğunu iddia ettiği için Bakhtin, romandaki söylem biçimlerini ve Dostoyevski'nin bu söylemleri dile getiriş biçimini irdelemektedir.

Bakhtin, romanın biçimsel farklılığını belirleyebilmek için diğer edebi biçimleri gözden geçirirken, romansal türün üç temel kökünü vurgular: Epik, retorik ve karnaval (başka tür bir adlandırma ile karnavallaştırılmış edebiyat). Bu türler; çift sesliliğe, çok sesliliğe ve ayrıdilliliğe açtıkları biçimleriyle yani farklılıklara ilişkin sözün metne dönüşmesine katkıda bulundukları için romanı öncelerler (Bakhtin, 2004: 168). Bu türlerin yanı sıra "Dostoyevski'yi doğurmuş olan" sanatsal düzyazının ortaya çıkmasını mümkün kılan karnavallaşmış edebiyatın da içinde dolaştığı "yarı ciddi-yarı komik"in alanına ait iki türün belirleyici öneminin altını çizer. Sokratik diyalog ve Menippos yergisinin ayrıntılarıyla ele alındığı satırlarda Bakhtin, Sokratik diyaloğu bir retorik tür olarak görmez: İnsanlığın söz ile dolayımsız bir ilişki kurduğu ve karnavala özgü dünya anlayışının egemen olduğu bir tarihsel dönemin ürünüdür Sokratik diyaloglar (168).

Sokratik diyalogların özel önem taşıyan yönlerini belirleyen Bakhtin, bu yönleri beş madde olarak sıralamaktadır:[17] 1) Bakhtin, bu türün temelinde, hakikatin ve hakikate dair insan düşüncesinin diyalojik bir doğası olduğu görüşünün yattığını belirlemektedir. Kendisini hakikati doğurtma işini üstlenen ebe olarak tanımlayan

[17] Sokratik diyalog bu çalışmada özellikle üçüncü bölümde, modern dünyada politik katılımın geliştirilmesi için sunulan görüşler açısından kilit bir terim olduğundan, Bakhtin'in Sokratik diyaloğu okuma biçimine ayrıntılarla yer verilmiştir.

Sokrates, hakikatin tek kişinin zihninde olmadığını düşünür; hakikat onu arayan insanlar arasında, onların diyaloga girmesiyle sağlanabilecek bir girişim ve bir arayış sürecidir. Bakhtin, Sokratik diyalogların bu düşünceyi biçimsel olarak karşıladıklarını ancak diyalogların içeriğinin özellikle Platon tarafından yazılmış Sokratik diyalogların "türün biçimleyici fikriyle çeliştiğini", "öğretmen" Sokrates'in diyaloglarının monolojik bir karakter taşıdığını, yüzyıllar içinde bu biçimin çeşitli felsefe okulları ve dini öğretilerin dilinde "çürütülemez bir hakikati açıklamak için sorular ile yanıtları ardı ardına getirme biçimine" dönüştürüldüğünü belirtir; 2) Bakhtin, Sokratik diyalogların ikinci özelliğini şöyle tanımlar:

> Sokratik diyalogun iki temel aracı sinkirisis ve anakrisis'ti. Sinkirisis, belli bir konuya ilişkin çeşitli bakış açılarının yan yana getirilmesiydi.... Anakrisis ise kişinin muhatabının sözlerini meydana çıkarıp kışkırtmaya, onu düşüncesini uzun uzadıya ifade etmeye zorlamaya yönelik bir araçtı. Sokrates büyük bir anakrisis ustasıydı: İnsanları konuşmaya, budalaca ama direngen ön yargılı kanılarını söylem içine sokmaya, onları konuşarak aydınlatmaya ve bu sayede yanlışlarını veya eksikliklerini ortaya çıkarmaya nasıl zorlayacağını biliyordu: mevcut hakikatleri gün ışığına çıkartmayı biliyordu... Sinkiris ve anakrisis düşünceyi diyalojikleştirir, açığa çıkarır, bir karşılığa dönüştürür, insanlar arasındaki diyalojik bir etkileşime sokar (Bakhtin, 2004: 170).

3) Bakhtin'e göre Sokratik diyalogların kahramanları birer ideologdur. Sokratik diyalogda gerçekleşen olayın kendisi de; yani hakikatin aranması ve sınanması işlemi de ideolojiktir; 4) Sokratik diyalogun olay örgüsü de olay durumu da kışkırtma üzerine kuruludur. Bu kışkırtıcılık kendini olağanüstü durumlarda görüşlerin ifade edilmesi üzerine kurar. "Eşikteki" insanın derin bir sözü kışkırtma özgürlüğü diyalogları belirler; 5) Sokratik diyaloglar "bir fikrin embriyonik imgesi" üzerine kuruludur. Söz ile sözü söyleyen arasındaki dolayımsızlık, fikrin diyalojik sınanmasına eşanlı olarak fikri temsil edenin sınanması anlamına geleceği için başkalarının fikirleri üzerine kurulu bir anlatım biçemi diyaloglara içkindir (170-171).

Bakhtin'in, Sokratik diyalogların içinde barındırdığı diyalojik söyleme dayalı oluşunu, Dostoyevski'nin diyalojik roman kavrayışını açığa çıkarmak için sürekli hatırlayarak ilerlettiği metni, "dünyanın karnaval olarak duyumsanışının başlıca taşıyıcılarından ve kanallarından biri" olarak işaretlediği ve Sokratik diyalogla genetik olarak bağlantılı,

fantastik hikâyeler, taşlama, kendi kendine konuşma, tanrıların ve kahramanların mucizevi eylemlerini konu alan aretolojik türler gibi Menippos yergilerinin[18] de komik, fantastik, serüvenci, "kenar mahalle doğalcılığında"[19], cüretkâr, uzamsız, deneysel, çılgınlık hallerini dillendiren dünyasının, dünyanın diyalojik biçimlenişi için önemli bir kaynak oluşturduğu iddiasını taşır.

Sokratik diyaloglar gibi Avrupa dilbiliminin ve biçimbilimin eksik bir sanat türü olarak nitelediği retorik de Bakhtin tarafından, içinde taşıdığı çokdilliliğini temsil edici karakteri nedeniyle önemsenir. "Retorik biçimlere yaslanmanın anlamı kolaylaştırıcı ve bulgulayıcı" değerini vurgulayan yazar, retorik söylemlerin dilsel çeşitliliği -ki onların bu çeşitliliği toplumsal ve ideolojik olan ile karşılanmaktadır- ortaya koyduğunu belirlemektedir (Bakhtin, 2001: 44 ve 57). Monolojik olan tüm retorik biçimlerin bile dinleyici ve onun vereceği "açık, pervasız ve somut" yanıta odaklandığını kaydederek, bu yanıta yönelmişliğin, aynı zamanda dinleyicinin özgül dünyasına bir yönelim olduğunu, birçok farklı bakış açısının, muhtelif kavramsal ufukların, anlatımsal vurguların birbiriyle etkileşim içine girmesinin retoriksel söylemler içine yerleştiğini belirleyen Bakhtin, retorik sanatların karşısına diyalojik söylemleri koyar: "Retorikte koşulsuz haklılık ve suçluluk vardır; tam bir zafer ve hasımın yok edilmesi vardır. Diyalogda hasmın yok edilmesi aynı zamanda söylemin yaşadığı diyalojik alanı da yok eder. ... Bu alan çok kırılgandır ve kolaylıkla yok edilebilir" (Bakhtin, 2004: 37).

---

[18] Menippos yergileri hakkında Bakhtin şu bilgileri aktarmaktadır: Felsefeci Gadaralı Menippos tarafından İÖ III. yüzyılda klasik biçimine sokulan bu yergi türünün ilk temsilcisi, Sokrates'in öğrencisi Antisthenes'dir. İÖ I. yüzyılda yazan Romalı Varro'nun yergileriyle Senaca'ya ulaşan tür, eski Hıristiyan ve Bizans edebiyatlarını etkilemiştir. Klasik sonrası dönemde, Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde izleri görülmüştür; modern dünyada ayrı bir tür olduğunun farkında olmadan gelişimini sürdürmektedir (Bakhtin, 2004: 172-vd).

[19] Kenar mahalle doğalcılığı ile kastedilen bu yergilerin olay durumunun her yer ile ilişkilenmesidir. Hakikatin serüvenleri, yollarda, genelevlerde, batakhanelerde, meyhanelerde, pazar yerlerinde, hapishanelerde, gizli tarikatların yuvasında gerçekleşmekte, yerginin fikirleri sefahatle, bayağılıkla, ahlaksızlıkla, alçaklıkla karşı karşıya bulunmaktadır (Bakhtin, 2004: 175).

Bakhtin, Dostoyevski romanının özgüllüğünü vurgulamak için başvurduğu diyalojik söylemlerinin köklerini arama girişimini çoğaltarak karnavallaştırılmış edebi biçimlerin ideolojik konumunu açığa çıkarma girişiminde bulunur. "Dil ile dil dışının" temas noktası olarak karnavallar, "resmi kültüre karşıt olarak konumlanan bir halk kültürünün, kahkahayı, doğanın ve kolektif yaşamın ritimlerini, bedenin direncini ve işlevleri, dile ve edebiyata" (Bakhtin, 2001: 23) taşıyan yazarları aracılığıyla toplumsal çeşitliliğin edebi biçimi biçimlendirdiği görüşünün dile getirilmesine olanak tanırlar.

Son olarak, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* kitabına önsöz yazan Carly Emerson, Bakhtin'in "okunmaktan çok, bir tür yazıya dökülmüş konuşmada kulak misafiri olunmak" üzere kaleme alınmış yazılarını, onun "sürmekte olan sohbeti" ve "diyalog hakkındaki diyalogu" olarak nitelemiş, onları, insanın benzersiz "konuşma enerjisi"ne sahip oluşun hazzını arayan ve "yüksek sesle okunabilen" bir yazarın, sadece sözlü iletişim formlarının izin verdiği bir konuşan olma isteklilği ile ilişkilendirmiştir (Bakhtin, 2004: 29, 31, 42).

Sonsuza Giden Dil

Nasıl edebiyat eleştirisinin içinden Bakhtin söylemsel olanı kuşatan toplumsal ve ideolojik anlamlılığın biçimini örmüş ise, Michel Foucault da, hem *Sonsuza Giden Dil*'in, *Kelimeler ve Şeyler*'in hem de *Söylemin Düzeni*'nin yazarı olarak dil üzerindeki incelemeleri ile söylemin yeniden kurulmasına imkân vermiştir.

Foucault, *Sonsuza Giden Dil*'de, "konuşmayı ölmemek için" verilmiş "eski bir görev" ya da "söylemin bir ok uçuşunu, zaman aralığı içinde, kendisine uygun bir uzamda durdurma gücü" olarak betimler; "konuşmanın sonsuz verimi"ni, "tanrılar tarafından felaketlerden söz edebilsinler diye" insanlara verilenin, onlar tarafından, bu felaketler ya da talihsizlikler "hiçbir zaman gerçekleşmesin diye sözcüklerin mesafesiyle engellensin" diye, "doğanın olumsuzlanmasıyla yatıştığı yerde önlensin" diye Homeros ile simgelenen zamanda söze fiili bir uzam yaratma gücüne bağlar (Foucault, 1991: 53). İnsanlığın "dilin bir gün gelip görülebilir ve kalıcı işaretlerle kendine bir beden almaya karar

vermesi"; yani alfabeyi kullanır olması da kendi kendini temsil ve tekrarın oluşturduğu fiili bir uzama aitliği katmanlaştırmıştır:

> Dilin ölüm aynasında yansıması ve bu yansımadan, konuşmanın kendi imgesinin sınırsız verimini keşfedip, kendisini sonsuza kadar kendi ötesinde zaten varmış, kendi ötesinde zaten etkinmiş gibi sunabildiği fiili bir uzam inşa etmesidir bu. Bir dil yapıtını mümkün kılan ilk katlanma, bu ikizlenmedir. Bu anlamda ölüm kuşkusuz, dilin arazlarının en asli olanıdır. İnsanın ölümü kavrayıp hapsetmek için ölüme doğru ve ölüme karşı konuşmaya başladığı gün bir şey doğdu: Kendisini sonsuza kadar yineleyen, yeniden kaydeden, yeniden teksir eden bir mırıldanma... Bugün dilimizin içine yerleştiği ve gizlendiği yer, tekinsizce güçlenip yoğunlaşan bu mırıldanmadır (Foucault, 1991: 54).

Kelimeler ve Şeyler, tekinsizce güçlenip yoğunlaşan bu mırıldanmaların bir tarihsel bağlam içindeki öyküsünü dile getirir. Zira geleneksel tarih yazıcıları, dilsel biçim ve düzenlere ilişkin "bilgilerin birbirini nasıl döllediğini, fikirlerin nasıl dönüştürüldüğünü, birbirine etki etmeyi nasıl sürdürdüklerini" göz ardı ettikleri için dil ya da modern episteme üzerine arkeolojik bir kazının gerekliliğini ileri süren Foucault (1994: 21), XVI. yüzyıldan itibaren "dilin artık dünyanın figürlerinden biri haline geldiği"ni (91); XVII. yüzyılda "dilin konuştuğuna inanıldığı"nı (167); göstergenin yapısında güçlü bir değişimin başladığını, artık karşıtlıklara dayalı ikili bir sistemin yerleştiğini ve dilin "genel gramer, doğal tarih ve zenginlikler çözümlemesi" içinden geçerek, kendine yeni bilimler yaratarak (biyoloji, siyasal iktisat ve dilbilimi) XIX. yüzyıla ulaştığını kaydeder. Foucault, bu tarihsel dönemler içinde dil ve söylemin yer değişimini irdeler. Dil ve söylem "birbirlerine tamamen zıttırlar: Dilde, 'anlamın yönü' tümüyle içe yöneliktir; çünkü dil kendisini dünya olarak görür; söylemde ise tümüyle dışa yöneliktir; çünkü söylem kendisini yalnızca dünyayı temsil eden bir şey olarak görür" (Megill, 1998: 314). XVII. yüzyılda dil söyleme dönüşür; XIX. yüzyılda ise dil geri döner, "temsilin önceliği kaybolur" ve söylem çözülür. "Klasik söylem çözümlemesi, bir temsil teorisiyle artık süreklilik içinde olmadığı andan itibaren kendini iki parçaya ayrılmış olarak bulmuştur: bir yandan gramatical biçimlerin ampirik bilgisine dahil edilmiş; öte yandan sonluluğun analitiği haline gelmiştir" (438).

XIX. yüzyılda, dil kendi içine kapanmaya başlamış, kendine özgü bir kalınlığa kavuşmuş (diller hakkında geliştirilen akrabalık teorileri, türeme teorileri, eklemleşme teorilerinin yanı sıra dilin iç çözümlemeleri de bu kalınlığın sağlanmasına aracılık etmiştir), yasalarını ve yalnızca kendine ait olan nesnelliğini sergilemiştir (Foucault, 1994: 387). Düşünce alanına doğrudan ve kendi için bu yüzyılda giren (397) dilin, tamamen nesne statüsüne indirgenmesinin telafisine üç yolla gidilmiştir: 1) Kendini dışa vurmak isteyen her bilimsel bilgi için gerekli aracı olma ve gramerlerin, kelime haznelerinin, kelimelerin sentetik biçimlerinin bağımsız mantığını bulmaya yönelme (388); 2) Dil incelemelerine bir eleştirel değer atfetme ve yorum tekniklerinin canlandırılması (389-390); 3) Dilbilime meydan okuyan edebiyatın ortaya çıkması (392). Nesne statüsüne indirgenen bu dil, "bütün sözcüklerin üzerinde, onları yeniden elde eden, onların öyküsünü anlatan ve gerçekte onların doğuşundan sorumlu olan zorlu ve egemen bir dildi" (Foucault, 1991: 62). XIX. yüzyılın bu egemen dili, geçmişin, Antik dünyanın dilsel biçiminden örneğin retorikten tamamen farklıdır:

> Retorik, bir dilin yasalarını ya da biçimlerini anlatmıyordu; konuşmanın iki biçimi arasındaki ilişkiyi saptıyordu. Bunlardan birincisi dilsiz, deşifre edilemez, tümüyle kendisine dönük ve mutlaktı; öbürü geveze, ancak bu birinci konuşmaya, bu ilk ve işitilmez metne mesafe koymasını sağlayan biçimler, fiiller ve bağlaçlarla seslenilen bir dildi. Sonlu yaratıklar ve ölümlü insanlar için Retorik, sonu asla gelmeyecek olan sonsuzun konuşmasını kesintisiz yineliyordu. Retoriğin her figürü, onun kendi uzamı içindeki bir mesafeye ihanet ediyordu, ama birinci konuşmaya işaret ettiği için de ikincisine bir vahyin geçici yoğunluğunu veriyordu: Çünkü gösteriyordu (Foucault, 1991: 62).

Foucault'nun retoriğe ilgisi, kişinin kendine özen göstermesini sorunlaştırırken kurduğu retoriğe yeni bir katkı getiren Sokrates aracılığıyla yinelenir. Zira retorik, "benliğin unutulmasını, kişinin kendini unutmasını teşvik ediyorsa" Sokrates'in müdahalesi, doğruyu söyleme pratiğinin kişinin kim olduğunu ortaya çıkarma yoludur (Nehamas, 2002: 302). Foucault, Sokrates'in *parrhesia*'sının önemini vurgularken, sofistik geleneğin başkalaşımına işaret etmektedir: "Harfiyen her şeyi söyleme anlamına gelen *parrhesia* geleneksel olarak, şehre ve hükümdara hitap eden ve onları güç hakikatlerle yüzleştiren belirli birey-

lerin etkinliğini tanımlamak için kullanılıyordu. Foucault'ya göre, parrhesia kavramını ve pratiğini, aralarından birinin -hakikat tellalı- genellikle diğerlerine kıyasla daha alt tabakadan olduğu bireyler arası iletişime ilk getiren kişi Sokrates'ti. Bireylerin bu hesaplaşması yeni, farklı söyleme tarzlarına eşlik eder: Politikayla değil; ama felsefe olarak bildiğimiz şeyle ilişkilendirilen doğru söyleme biçimidir. Sokrates'in kişiliğinde felsefe, bir bireyin diğer bir bireyi önemli ama ekseriyetle hoşa gitmeyen hakikatle yüzleştirme etkinliği olarak ortaya çıktı" (Nehamas, 2002: 297).

"Sokrates öncesi zamanın karanlık sisleri içinde gizli kalan ideal geçmişe" yüzünü dönen Foucault'nun, Sokrates ve Nietzsche aracılığıyla bir "gelecek mitosu" ve "ideal bir gelecek" keşfetmeye çalıştığını söyleyen Megill, onun bu keşif serüveninin "düzene duyduğu muazzam düşmanlıktan" kaynaklandığını belirtmektedir. Tarihi yeniden sorunsallaştırırken Foucault, "en büyük işkencelere, köşeye sıkıştırmaya, kepaze edilmeye, sürgün edilmeye, karantinaya alınmaya, toplum dışı bırakılmaya ve aforoz edilmeye maruz kalmış dokunaklı insanların dili"nin egemen söylemlerce görünmez kılınmasına şerh koyar ve "fakirler, genç suçlular, hapishanelerdeki mahkumlar, cinsel bakımdan sapkınlar, fabrika işçileri, hatta on dokuzcu yüzyılın katı kurallı okullarında okuyan çocuklara" duyduğu "derin sevgi"nin (Nehamas, 2002: 314-315) söylemsel güce dönüşmesinin olanaklı kılınması için bir patika açar. Her ne kadar modern kapitalizmin iktidar ilişkileri içinde herhangi bir düzeltmenin söz konusu edilemeyeceğine inansa da modern iktidar stratejilerinin görünür kılınmasına aracılık eden bir dizi çalışmayı -*Deliliğin Tarihi; Cinselliğin Tarihi; Kliniğin Doğuşu; Hapishane'nin Doğuşu; Annemi, Kız Kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Riviere* - gün ışığına çıkardı. Tüm bu tarih yazımlarında, "verili bir özneyi tarihselleştirmek yani tarih içine aldığı biçimlerin analizlerini yapmak değil, öznenin ta kendisinin belli tarihsel söylemler ve pratikler yoluyla kurulduğu sürecin analizi"ni (Keskin, 1999: 16) yapma amacını ortaya koyan Foucault, öznel deneyimi bir özne felsefesi yoluyla anlama girişimlerinin tümünü reddettiği gibi (Keskin, 1999: 16) yapısalcı olduğuna ilişkin görüşlere de karşı çıkar (Megill, 1998: 288). Ayrıca bu çalışmalarda, XVII. yüzyı-

lın ikinci yarısından itibaren, içinde hikmet ve kehanet barındıran konuşmalarıyla akıl ile diyalog halinde olan deliliğin ve suçluluğun, yeni çalışma ahlakına ve emek değişimi temelli bir toplum idealizasyonuna kurban edilerek kapatılması, tarihin katmanlarına inilerek irdelenir. Kendisini besleyen delilikten mahrum kalmış Aydınlanma'nın aklının, mutlak hakikatin tekliğini ilan ederek, kapatılma ve gözetim altında tutmayı politikleştiren burjuva toplumunun iktidarı bir ağ haline getirerek, her yere yayarak doğruluk rejiminin düzenini nasıl sağladığı sorunsallaştırılır. Modern tıp bilimlerinin, diğer bilme ve bilgi pratikleri ile birlikte iktidarın yayılma ve güçlenmesindeki ve hatta bilgi ile iktidar arasındaki eşitlenmenin sağlanmasındaki ayrıcalıklı konumu tarihi öykülerle çeşitlendirilerek anlatılır.

Ferda Keskin'e göre Foucault deneyimleri sorunsallaştırmanın tarihlerini yazarken, sorunsallaştırmanın üç ana ekseni olduğunu da belirlemektedir: Bilgi, iktidar ve etik.

> Sorunsallaştırma sonucunda ortaya çıkan her deneyim, belli kavramlar ve kuramlar içeren ve ürettiği doğruluklarla ifade bulan bir bilgi alanı (söylemsel pratikler), belli normlar ve kurallar üzerinden işleyen bir iktidar alanı (söylemsel olmayan pratikler) ve bu bilgi ve iktidar alanları bağlamında bireyin kendisiyle kurduğu belli bir ilişki biçiminin bir araya getirilmesidir (Keskin, 1999: 16).

Böyle bir anlamlandırmayla, söylemsel pratiklerin analizi ile bilgi alanlarının ürettiği doğruluk anlayışlarının, söylemsel olmayan pratiklerin analizi ile politik iktidar stratejilerinin denetim ve sınırlama etkinliklerinin analizi ve etik alanın analizi, bireylerin kendilerini tarihsel bir deneyimin özneleri olarak kurma, tanıma kabul etme ya da reddetme pratiklerinin analizini beraberinde getirmektedir (17). Söylemsel pratiklerin analizi, öncelikle bir mücadeleyi ortaya çıkarmaya koyulur. Zira "birbirinden ayrı bir mevkiler ağının yayıldığı mekan" (18) ya da "yalnızca kavgaları veya baskı sistem-lerini açıklayan şey değil; onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erk" (Foucault, 1992: 10) olarak söylemler, söylemler arasında ve söylemler yoluyla sürdürülen bir mücadelenin varlığında oluşur. Bu mücadele sürecinde söylemin gücü özerk olarak tanımlanmamaktadır. Söylemler güçlerini, söylemsel olmayan pratiklerden aktardıkları ilişkilerle sağlarlar ve söylemin üretimi, "her toplumda, görevleri onun gücü-

nü ve tehlikelerini önlemek, belirsiz olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan birtakım yollarla, hem denetlenmiş hem ayıklanmış hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır" (10). Egemen olan söylemler, XVI. yüzyılda doğruluk istencinin örgütlenmesiyle başlayan ve bir doğruluk rejimi oluşturan güç mücadelesini, XIX. yüzyılda hukuku, sosyal bilimleri ve tıp bilimlerini arkasına alarak üretilen doğruluk söylemlerini, diğer söylemlerin üretimine yasaklar koyarak, paylaşarak, doğru-yanlış karşıtlığı içine yerleştirmek suretiyle dışlayarak pekiştirirler ya da meşruiyetlerini derinleştirirler (Foucault, 1992: 11-13). Foucault, modern kapitalist toplumun iktidar ilişkilerinin, dışlama, bastırma, sansür etme, tecrit etme, maskeleme, gizleme tekniklerini üretmekle kalmayıp, gerçekliği, doğruluğu, hakikat ritüellerini de ürettiğinin altını çizerken (Megill, 1998: 356), aynı zamanda söylemsel olan ve olmayan pratiklerin etkileşimine ağırlık verir.

Foucault'ya göre söylem üretimleri, dışlama dışında başka denetim ve sınırlama usullerine dayanır. Daha çok sınıflama, düzenleme, paylaştırma ilkeleri kimliğiyle devreye giren içsel sınırlama usulleri içinde yorum ve eleştiri şeklindeki söylemsel biçimlerin önemli bir yeri vardır. İlk metin ile ikinci metin arasındaki konum değişimi ile beraber gelen yorum, söylem gücünün kapsadığı alanı genişletir. Söylemin üretiminde diğer "bir denetim ilkesi" olan disiplin, diğer söylemlerin ortaya çıkmasını sınırlar. "Söylem cemaatleri"nin artması, buna paralel olarak da konuşan öznelerin seyrekleştirilmesi ve ayinsel törenlerin artırılması söylem üretimini belirler (Foucault, 1992: 15-27). Foucault, *Söylemin Düzeni*'nde (1992), bütün doğruluk iddialarının geçiciliğini hatırlatarak, evetleme erkini kullanan entelektüellerin mevcut doğruluk iddialarının ötesine bakma ödevlerini vurgular; bütün söylemsel sınırlamalarının ve dışlamaların ötesini işaret eder.

Söylem mücadelesinin altının güçlü biçimde çizilmesi ile iktidar ilişkilerinin modern bilgi ve düşünce tarihi içinde yayılımına, dağılımına ve süreksizliğine yapılan bu vurgu, kimin konuşma gücünü yaratarak nasıl kullanıma soktuğu sorusunu ana eksenine yerleştiren eleştirel söylem analizlerinin 1980'lerde, Foucault'dan aldıkları esinle yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ancak bu yaygın-

laşmada tek etken Foucault'ya dayalı söylem kavrayışı değildir. Yapısalcı dilbilim çalışmalarından türeyen göstergebilim çalışmaları ve özellikle sosyal semiyotik çalışmalar, eleştirel söylem analizleri ile diyalog içindedir. Ancak eleştirel söylem analizleri asıl olarak Althusser'in ideoloji kuramı ile Gramsci'nin hegemonya kavramından beslenir (Fairclough, 2003: 155). Söz ve yazı arasındaki karşıtlığı yok etmek üzere geliştirilen, kayıt altına alınan her türlü sözün karşılığı olan metin kavrayışı ile disiplinlerarası çalışmalardaki -özellikle hukuk ve tarih (sözlü) alanındaki incelemeler- söylemsel kuruluşların ve yapıların analizi yapılmaktadır (Van Dijk, 1985). Bu çalışmalarda söz kullanımları ve biçem figürleri olarak retoriğin irdelenmesine de yer verilir. İdeolojik söylemin retoriği incelemesi, biçem figürlerinin hangi ideolojik göndermelere sahip olduğunu öğrenmek ve yapılandırdıkları anlamları çözümleyebilme amacını taşır (Van Dijk, 2003: 74-75).

Anti-Pozitivist Duruş ve Retorik Çalışmaları

Sosyal bilimlerde dil, söz ve konuşma üzerine düşünme, 1970'lerle birlikte sosyal bilim üretiminin kendisini de kapsayacak şekilde genişledi. Sosyal bilimlerin kendi üzerine düşünümü, toplumsal bilgiyi üretenlerin kendi aralarındaki uzlaşma ve uylaşım biçimlerinin hakikat olarak sunulmasına ilişkin temel anlayışların kökten değişimi anlamına gelmekteydi. Bu değişimin akademik alana sızan yeni toplumsal hareketlerin müdahalesi ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Sosyal bilimlerde bilginin pozitif olmaktan ziyade negatif ya da eleştirel bir duruş içermesi isteği, yöntem tartışmalarının niyeti olarak belirir. Bilgi ile iktidar arasında kurulan ilişkinin niteliğinin sorgulanması, güçsüzleştirilmiş toplumsal tarafların kendi bilme ve anlama tarzlarını oluşturma istekliliği, akademik bilgi örgütlenmesi içine sızar. Bu bağlamda sosyal bilimlerde anti-pozitivist duruş başlığı altında hem yeni toplumsal hareketlerin akademik niyeti hem de yeni bilgi söylemleri oluşturma çabası üzerinde durulacaktır. Anti-pozitivist duruşu temsil eden yaklaşımlar oldukça geniş bir payda içinde yer almaktadır. Bunlardan ilki olan etnometodolojik yöntem ve teknikler sadece bir araştırma kılavuzu olmakla kalmaz sözün hem akademik ilginin merkezine yerleşme-

sine katkıda bulunması hem de sözlü kültürlerin bilgisine ulaşmada aracılık etmesi açısından önem taşır.

Etnometodologlar, 1960'larda dönemlerine hakim olan akademik akıl yürütme biçiminin dışına çıkarlar. Ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş katılımcı gözlem raporlarıyla toplumsal aktörlerin akıllarını nasıl işlettiklerini ortaya çıkarırlar. Toplumsal rasyonalite, söyleme dayalı bir etkileşim süreci içinde kurulmaktadır[20] ve kurulan bu ortak anlamlandırma tarzı şeklinde ortaya çıkan akıl, gündelik yaşamda "karşılaşılan" sorunlara anlatım kazandırmakla kendini meşrulaştırmaktadır. Harold Garfinkel, "Jüri Üyelerinin Saygı Gösterdikleri Doğru Kararlarla İlgili Bazı Kurallar" başlıklı yazısında, konuşmanın, pazarlık yapmanın, jüri tartışmalarında başını dertten kurtarmanın ve kuralların bu sürece kılavuzluk etmekten çok bu süreçten doğduklarının ayrıntılı bir tasvirini yapar: "...Garfinkel, bize rasyonalitenin bizi hem hangi eylemin yapılacağı konusunda bilgilendirmediğini hem de eylem ya da sosyal sistemin doğasında içkin/mündemiç bir özellik olmadığını gösterir" (Giddens, 2000a: 245). Etnometodologlar, bir yaşam biçimini incelemek için o yaşam biçimini ifade eden gündelik konuşma tarzlarına başvurma yoluyla konuşmaya dolayımlanarak ortaya çıkan eylemin,[21] zamansal ve bağlamsal yerlerini açığa çıkararak onu anlamayı hedeflemektedirler.

---

[20] Richard Harvey Brown, "Retorik Akıl Olarak Akıl" başlıklı makalesinde, dünyayı şekillendiren ya da enforme eden aşkın bir yaratıcılığı içeren, sosyal bir yaratıcılığa ve örgütlenmeye dayalı aklın izlerini sürerken, iki geleneğe işaret eder -ki bunlardan ilki etnometodolojidir. Aklı pratik bir form ve icra diyalektiği olarak tanımlayan yazar, bu şekilde tanımlanan akla retorik akıl da demektedir ve Frankfurt Okulu düşünürleriyle birlikte etnometodologların dilin pragmatik boyutuna yani ahlaki, politik, pratik ve bir komünal konuşma faaaliyeti olma boyutuna ağırlık verdiklerini belirtir (2002b: 222-230).

[21] Gündelik yaşam içindeki konuşma pratikleri etnometodologlar tarafından ele alındığı gibi sosyolog Erving Goffman'ın çalışmalarına da konu olmuştur. "Toplumsal yaşamı tiyatro metaforuyla, insanların rollerini nasıl oynadıkları ve farklı ortamlarda birbirlerinde farklı hangi izlenimleri bıraktıklarıyla" anlatan Goffman, ritüellerin özellikle de konuşmanın gündelik yaşamdaki işlevlerine duyduğu ilgi ile bireyin yaşantı alanlarında (bekleme odaları, otobüs, asansörler gibi mekanlarda) bir diğeriyle kurduğu etkileşimi göz önünde bulundurarak bireylerin kendileri hakkındaki görüşleri doğrulatmak üzere konuşmada hangi "dramaturjik model" içinde hareket ettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. "Uygar bir kayıtsızlık" içindeyken, başkalarıyla girilen "odaklanmamış iletişim"

Örneğin, bir konuşma sırasında, konuşmaya katılanların konuşmayı tipik olan, 'söylenmiş olan'ın ne olduğunu belirlemek için düşünümsel bir biçimde kullandıklarını ve 'söylenmekte olan'ın ne olduğunu belirlemek için de konuşmanın ileriki seyrini tahmin ettiklerine işaret edilir (Giddens, 2000a: 246).

Her ne kadar Antony Giddens, etnometodologların ampirik araştırma raporları olan konuşma raporlarının "tuhaf bir biçimde boş" olduğu tespitinde bulunsa da[22] bu metinlerin, etkileşim içinde olan aklın ve bu aklı ifade eden konuşmaların akademik alana kabul edilmesine aracılık ettikleri söylenebilir.

Etnometodolojinin temel ilgisi olan toplumsal eylem ve onun biricikliğinin vurgulanması, gündelik yaşam bilgisinin üzerine yeniden düşünülmesini kolaylaştırmıştır. "Garfinkel'e göre, etno-metodolojik çalışma dikkatini gündelik hayatın son derece sıradan etkinliklerine yöneltir ve pratik sosyolojik akıl yürütmeyle, pratik etkinlik ve koşullar üzerinde durur" (Sözen, 1999: 111). Gündelik hayatın dokusuna işlemiş ortak duyusal akıl ya da başka deyişle sağduyunun kaydedilmesi, toplumsal anlam üretiminin çoğulluğuna ve bu çoğulluğu bastırmak üzere inşa edilen mutlakçı anlam örüntülerinin yerinden edilmesine aracılık ettiği gibi özellikle sosyal bilimlerde yaygın paradigmanın belirlediği araştırmacı-araştıran arasındaki ilişkiyi de yerinden edecektir. Zira etnometodolog, özel yeteneklerle donanmış olarak yani toplumsal gerçekliğin açıklamasını bilme ayrıcalığına sahip kişi olarak araştıracağı alana yönelmemektedir. O sadece bir kaydeden olarak, halkın anlama biçimlerini açığa çıkaran, ortak duyusal aklı, düzeni yaratan sürekli konuşmalarda beliren aklı anlamlandıran değil bu anlamlandırma sürecinde, o anlama sürecine "Ne demek istiyorsun?" sorusu ile müdahale edebilendir (Heritage'den aktaran Sözen, 1999). Günde-

---

sürecinde yaşadığı karşılaşmalarda (ayaküstü sohbetler, seminer tartışmaları, garsonlarla veya tezgâhtarla girişilen küçük sohbetlerde) anlaşabilme kurallarını ortaya koyan sözcükleri ve jestlerin anlamını araştıran Goffman, mikro sosyolojinin kurucu isimleri arasında sayılmaktadır (Marshall, 1999: 272-273, Giddens, 2000b: 73-91, Sözen, 1999: 112-113).

[22] Giddens, bu tespitini şöyle gerekçelendirmektedir: Etnometodolojik çalışmalarda, konuşmacıların hedefleri ya da güdüleriyle konuşmalar bağlantılandırılamadığından ve maddi pratiklerle ilişkilendirilemediğinden, bu konuşmalar, cismani boyutu olmayan birer sözel mübadele olarak kalırlar (2000a: 252).

lik yaşam pratikleri içinde kurulmuş anlamlarla, anlam yaratan bilimsel bilgi dizgelerinin eşitlenmesi, etnometodologların eleştirilmesine neden olmuşsa da gündelik yaşam pratikleri içinden bilgi ürettikleri iddiasını taşıyan yeni toplumsal hareketlere mensup çevreler, etnometo-dologların bu itirazlarını politik şiar haline getirdiler.

Yeni toplumsal hareketler, onlar için bilgi üretmek politikanın bir parçası olarak tayin edildiği için 70'li yıllarda akademik alanı değiştirmek iddiasıyla üniversite çatıları altında bilgi üretimine geçtiler. Onların kazandırdıkları ivmeyle eleştirel yaklaşımla Batı'daki pek çok üniversitede kurumsal ilişkiler içinde yerlerini ve isimlerini belirledi. Politik bir misyonu üstlenen kadın çalışmalarının ve Marksist yaklaşımların en fazla müdahale edebildikleri yer, araştırma yöntemleri olarak işaretlenebilir. Özellikle feminist bilgi kuramları arayışının bilimsel pratikler üzerinden sürdürülmesi ile bilimsel etkinliklerin erkek egemen toplum örgütlenmede kurucu rolü oynadığının tespitinin ardından bilim politikalarının eleştirisi tekçi ve mutlakçı hakikat arayışına dayalı pozitivist bilimsel yaklaşımlara ciddi bir meydan okumayı içerdi.[23]

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki akademik çevrelerde, sosyal bilimlerde yaygınlaşan pozitivist-ampiririst araştırma teknikleri,[24] gözlem ve deney yapmaya, buradan genellemelere ulaş-

---

[23] Feminist bilgi kuramları, akademik bir disiplin olarak kadın çalışmalarının üniversite içinde konumlanışından başlayarak, özgül bir metodoloji arayışına kadar uzanmakta ve farklı araştırma tekniklerinin keşfini de beraberinde getirmektedir. Kadınların bilim tarihi içindeki çalışmalarını gün ışığına çıkarmak suretiyle bir tarih yaratmak, disiplinlerarası diyaloğa dayalı bir sosyal teori içinde yer almak, eleştirel bir metodolojinin kuramsal öncüllerine sahip çıkmak, problem merkezli bakış açısının önceliklerini ortaya koymak gibi hedeflerle sürdürülen çalışmalar öncelikle bilim adamlarının kendiliğinden oluştuğu iddia edilen geleneksel politikalarının erilliğini görünür kılmıştır. Bu görünür kılma hali nesnel ve tarafsızlık esasında işletilen bilimsel yöntemlerin eleştirisine temel oluşturmuştur. Ayrıca Türkçe bir çalışma için bakınız Çakır ve Akgökçe (der.), *Kadın Çalışmalarında Yöntem*, (1996).

[24] Pozitivist-amprist araştırma tekniklerinin hegemonyası İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlasa da pozitivizmin bilgiye ulaşma yolunun tarihi hayli eskidir. Köklerini "Aydınlanma düşüncesindeki 'rasyonel' bir toplum düzeninin kurulabileceği inancının devamı sayılabilecek Auguste Comte'un düşüncesinde bulan pozitivizmin bilimsel olanı bilimsel olmayan bilgi türlerinden ayırmak konusundaki ilgisi, bilimsel bilginin diğer bilgi türlerine göre (teolojik-metafizik) üstünlüğünü ortayı koymayı amaçlar (Köker, L.,

maya, genellemelerin yardımıyla varsayımlar üretmeye, varsayımları gözlem ve deneyle ispatlamaya, sonuçlandırılan, doğrulanan ya da yanlışlanan varsayımlardan yasa türetmeye olanak sağladı. Gözlem ve deney için ise belge toplamak, istatistiksel veri değerlendirmelerinde bulunmak gerekiyordu; bu büyük ölçekli anketlerle sınamayı mümkün kılıyor ve metinler üzerinde geliştirilen içerik çözümlemelerinin varsayımlarının doğrulanmasını kolaylaştırıyordu. Bir başka ifade ile bilimsel bilgiye ulaşmak için araştırmacı önce problemini tayin ediyor, problemin çözümü için varsayım setleri hazırlıyor, bu varsayımları gözlem ve deney yoluyla yanlışlıyor ya da doğruluyor ve nihayet yasalarını ya da rasyonalist tercihini belirliyordu. Bilginin geçerliliğini, sorgulanmayı sayısal ölçümlerle bağlayarak doğrulama ya da yanlışlama girişimi verilerin güvenirliği sorunlarını da tercih edilen ya da ulaşılan yasaların açıklama yeteneklerinin sorgulanmasını da ikinci plana itmişti.

Ekonomik toplumda giderek önemsenen, piyasa ya da pazar için tüketici araştırmalarından etkilenen bu tür sosyal bilim araştırmalarında, araştırma evreninin ölçekleri binlerle ifade edilince, bu tekniklerin çalıştırılabilmesi bir araştırmacı ekibin örgütlenmesini gerektirdi. Onlarca kişinin bir arada çalışabilmesi için örgütlenmede araştırmacıların hiyerarşisi de kuruluyor, mevcut akademik statüler bu çalışma-

1998: 20). Pozitivizm XX. yüzyılda aynı ilgiyi Viyana Okulu'na mensup mantıkçı pozitivist düşünürlerince sürdürmüş, doğa bilimlerine benzer bir tasarıma sahip, matematiksel bir dil içeren bilgi türü arayışına girmiştir. Pozitivist anlayışın "temel ön kabullerine göre bilginin bilimselliğinin en temel ölçütü, bilgiyi dile getiren önermenin olgusal olarak sınanabilirliğidir. Bir başka deyişle, bilimsel bilgi, olgusal içeriği bulunan önermelerle dile getirilirken, bilimsel olmayan bilgiyi ifade eden önermeler, olgusal içerikten yoksun oldukları için sınanmaları mümkün değildir. Viyana Çevresi'nin temsil ettiği yeni pozitivizmin terimleriyle söylenecek olursa, bilimselliğin ölçütü, bir önermenin anlamlı olup olmamasında yatmaktadır. Önermenin anlamlı olup olmaması ise olgusal bir içeriğinin bulunup bulunmamasına göre belirlenmektedir" (Köker, L., 1998: 22). İkinci Dünya Savaşı sonrasında pozitivizmi güçlendiren, Giddens'ın deyimiyle Ortodoks mutabakatı ortaya çıkaran eğilim, sosyal bilimlerde fonksiyonalizm ve modernleşme kuramlarıyla yapılan işbirliğidir. Üç unsurun yani pozitivizmin, fonksiyonalizmin ve modernleşmeci yaklaşımların bir araya gelmesiyle ulaşılan Ortodoks mutabakat, toplum hakkında bir doğa bilimi üretebilmek için ve endüstriyel bir toplum tasarımına ulaşabilmek için savaş sonrası bir topluma bakma biçimi -sonsuz fırsatlar, iyileşme umutları, çözümlerin her an gerçekleşeceği vaatleri- yaratmıştı (Giddens, 2002: 23-24).

larla yenilenebiliyordu. Bu yenilenen hiyerarşi içinde araştırılanlar, en alttakileri temsil ettiğinden laboratuvarların nesneleştirilmiş şeyleri haline dönüşüyorlardı. "Denek"lerle yapılan soruşturmaların sonuçlarına dayanarak toplumsal olgular genellenebiliyor ve yasa düzeyine çıkartılmış açıklayıcı modellerle sorunlar betimleniyordu. Ancak "ampirik yeterliliğin açıklayıcı kavrama gücünün, kantitatif kesinliğinin, ampirik kapsayıcılığının, mantıksal tutarlılığının, kavramsal ekonomisinin estetik cazibesi, pratik yeterliliği ve moral kabul edilebilirliği içeren epistemik standartların" çeşitlenmesi (Seidman, 2002: 83) bile pozitivist bilimcilik mantığının sürdürülmesine izin vermedi.

1970'lerin başlarından itibaren eleştirel yaklaşımların akademik müdahalesi[25] ile araştırma tasarımı ve tekniklerinden başlayarak yöntem sorunları yeniden gözden geçirildi: Sosyal bilim araştırmacısının toplumsal olguları açıklamak ve anlatmak için tarafsız ve değerlerinden arınmış bir konumda olamayacağı görüşünü dile getiren araştırmacılar, kendilerine akademik çevrede yer açan politik geçmişlerini arkalarına alarak, bilgi oluşturma işlemlerinin, "kim, kimin için ve ne amaçla üretiliyor, nasıl ve ne için işe yarayacak" sorularıyla birlikte ele alınması gerektiğinde ısrar ettiler. Sosyal bilimcinin yaşadığı toplumsal ilişkiler içinde, olguları incelemede laboratuvar şartlarında çalışan doğa bilimci kadar değerlerinden bağımsız hareket edemeyeceğini ileri süren görüşleri paylaştılar. Doğa bilimlerinden farklı bir sosyal bilim anlayışı geliştirilmesinde ısrar ettiler. Bu yaklaşımların bilgi

[25] Eleştirel yaklaşımların müdahaleleri 1970'lerin başından itibaren kurumsallaşmaya başlamıştır. Ancak bu müdahalenin kuramsal hazırlanışını yüzyılın başına kadar uzatmak mümkündür. Yalnız bu noktada eleştirel müdahalenin eleştirel teori ile aynı anlamda kullanılmadığına dikkat çekmek isterim. Daha çok Frankfurt Okulu düşünürlerinin görüşlerini karşılayan Eleştirel Teori'den farklı olarak eleştirel müdahale ile kastedilmek istenen Kartezyen ve saf pozitivist geleneklere karşı sürdürülen çabalara verilen ortak addır. Bu bağlamda eleştirel müdahale, Frankfurt Okulu düşünürlerini kapsadığı gibi yorumsamacı geleneği de, Marksist ve postyapısalcı geleneği de, feminist yaklaşımları da kapsamaktadır. Magee, Kartezyen geleneğe karşı başkaldırının XX. yüzyıl felsefelerinin en belirleyici özeliklerinden biri olarak ortaya çıktığını belirtir ve Amerikan pragmatikleri, Frege, Heidegger, Wittgenstein'ın ikinci dönemi ve bütün bu düşünürleri izleyen ardıllarının birleştikleri noktayı Kartezyen geleneğe başkaldırı olarak niteler (Magee, 1985: 305).

kuramlarına ilişkin temel önermeleri şu şekilde sıralanabilir: 1) Doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasında bilgiye ulaşma yolu açısından mutlaka bir benzerlik bulmak söz konusu değildir; 2) Sosyal bilimlerde ne yasa arayışı ne de nedensel dizgeler arama, anlamlı bir etkinlik değildir; anlamlı etkinlik insani eylemlerin kurallarla bağlantısını sağlamaya çalışmaktır; 3) Sosyal bilimlerde insani eylemlerin kurallılıklarını sağlama çabası kendi geçmişlerinin farkında olma ya da başka bir deyişle etkili bir tarih bilincini icat etme yoluyla mümkün olabilir; 4) Etkili bir tarih bilinci icadı, insan eylemliliklerinin tekrar ve tekrar; yani "yeniden tecrübe" edilmelerine izin veren hayat tarzlarının incelenmesi yoluyla ortaya çıkarılabilir. Böylelikle gündelik yaşamın olağan dili ile sosyal bilimin icat edilen dili arasında kurulan bağ bilgiyi oluşturur.

Bilim felsefelerinin ve bilgi sosyolojilerinin son yüzyılını belirleyen doğa bilimlerine benzer, doğa bilimlerindeki açıklayıcı modele dayanan sosyal bilim inşasından vazgeçilmesi, sosyal bilimin adı üzerinde bile değişikliklere gidilmesine neden oldu. Sosyal bilimlerin alt ayrıştırmalarını ve sınırlarını belirleyen teknik dilleriyle koşut alarak ortaya çıkmış olan özgün terminolojilere sahip disiplinler olarak belirlenmelerine karşı çıkmak üzere, disiplinlerarası bir işbirliğini zorunlu kılan sosyal teori ve/ya kültür bilimleri, tinsel bilimler, insani bilimler, tarihsel-toplumsal bilimler, tarihsel yorumlamacı bilimler adlandırılmalarına gidildi. Sosyal teorinin ya da Eleştirel Teori'nin toplumsal olan üzerine kendi eylemliliği hakkında dizge oluşturmak isteği, bilimsel araştırmayı yürütenler ve onların dilleri üzerine yoğunlaşmıştı. Araştırmacıların içinde yaşadıkları topluma, zamana ve mekâna bağlılıklarının araştırılanı belirlediği ve araştırmacının bağlılıklarına ve bağımlılıklarına karşı bir öz bilinçlilik geliştirmesi gerektiği iddialarını paylaşan birçok araştırmacı, toplumsal olguların açıklanması düzeyinde bilgi üretmenin ideolojik yetersizliğini konu edip araştırmanın kendisinin olgu/değer, özne/ nesne, araştıran/araştırılan gibi sabit konumlar yaratan ikilikleri yerinden etmesi gerekliliğini ileri sürdüler. Böylelikle üretilen bilginin, gündelik hayat içinde karşılaşılan sorunların anlaşılmasında ve anlamlandırılmasında bir yer edinebileceğini ve üretilen bilgi ne kadar tartışmalı ve kamusal kılınabiliyorsa o kadar geçerli-

lik kazanacağını iddia ettiler. Bu ve benzer iddialara sahip olmaları nedeniyle araştırma süreci bir kamusallaşma süreci veya bir diyalog süreci olarak tayin edildi. Sosyal bilimlerde çalışanlar, gündelik dil ve dil kullanımlarının içerdiği hayat tarzları içinden insani eylemliliği anlamaya ve yorumlamaya çalışma hedefini önlerine koydular. Hayat tarzlarının irdelenmesi gündelik dilin akademik dil ya da dillerle sürekli yeniden üretebilecek bir ilişki içinde yeniden keşfedilmesi esasına dayandığı için sosyal bilimin bilgisini ortaya koyabilecek araştırmalar, toplumsal olguların nedensellik dizgelerini açıklamak ve buradan yasalara ulaşmak yerine, insanların anlamlı eylemlerini, içinde yaşanılan tarihsellik için bir yeniden keşfetme çabası olarak tanımlandı.

Araştırmacıların yerinde gözlem imkânı veren katılımcı gözlem teknikleriyle çalışıyor olmasının tarihi eski olmakla birlikte, bu tür teknikleri merkeze alan araştırma tasarımları yetmişli yıllarda hızla yaygınlaştı. Katılımcı gözlem ve etnometodolojik gözlem tekniklerine dayalı bilgi toplama girişimi, bilginin toplanması sürecinde, sadece araştırmacılarla sorunu yaşayanlar arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmakla kalmıyor, aynı zamanda araştırmacının önermelerinin doğrulanmasını tartışmaya açıyor ve bunları kamusal kılmayı hedefliyordu. Üretilen bilginin güvenilirliği, açıklamanın kapsamının nicel büyüklüğü ile değil; katılımcıların iddialara karşı çıkma, onaylama, uzlaşmaya varma biçimleriyle ortaya konuyor ve niteliğin belirlenmesinde görüşlerin karşı karşıya gelmesi esas alınıyordu. Araştırmacının öndeyilerini, çok sayıda insana doğrulatma işini gören ve en sık ifade edilen görüşün tekrarlanma sıklığına bakılarak açıklamanın, sadece en sık tekrar edilenin belirlenmesine imkân tanıyan sormaca tekniğinin yol açtığı sığlığı gidermek üzere, katılımcıların görüş ve düşüncelerinin araştırmaya biçim vermesine izin veren görüşme teknikleri geliştirildi. Derin ve etkileşimci görüşmelerle bilgi toplanması, akademik konuşmanın tekniğinin geliştirilmesini mümkün kılarken aynı zamanda gündelik dil kullanımlarının ve bu dil kullanımlarının eşlik ettiği gündelik yaşam tarzlarının akademik yaşam için çözümlemesini de beraberinde getirdi. Benzeri biçimde odak grup çalışmaları ve sözlü tarih atölyeleri, bir arabuluculuk işlevi yüklenmiş

araştırma retoriğinin belirginleşmesine olanak sağladı: Anılan görüşme biçimlerinde araştırmacı ile katılımcı arasındaki sınır belirsizleşir. Araştırmacı görüşlerini, niyetlerini ve doğrularını tartışmaya açar, katılımcının ya da katılımcıların görüşlerinin konuşma süreci içinde değişimlerine tanıklık eder. Bu görüşlerin ardındaki akıl yürütme biçimleri, imalar, edalar ve nihayet söz oyunları ve anlam katmanları çözümlenerek farklılıkların bilgisi damıtılmaya çalışılır. Bu damıtma işlevi toplumsalın bilgisinin iki yüzlülüğünü içerir: Bir yandan insanların eylemliliği ve ilişkilerinin karakteri yeniden anlamlandırılır; diğer yandan bu anlamlandırma girişiminin kendisi sorgulanır. Bir başka ifadeyle sosyal teorinin öngördüğü sosyalliğin bilgisi, kendi teori geliştirme çabasının ve kendi bilinçliliğini geliştirmek ya da bilgi formlarının göreliliğini akılda tutarak geçerli, doğrulanabilir dizgelerin üzerine sürekli düşünmektir.

Bilgi formlarının göreliliğinin farkına varılması retorik bilimlerindeki canlanmayı da beraberinde getirir. Son yirmi beş yıl içinde çağdaş retorik kuramlarının üzerine vurgu artmış ve retoriğin yeniden doğuşundan ya da retorik dönüşten söz edilmeye başlamıştır. Bu dönüşüm öncesinde, insani bilimlerin içinde ve sosyal bilimlerin hayli uzağında, akademik statüsü tartışmalı olan[26] retorik incelemeleri, her in-

[26] Michael Calvin McGee ve John L. Lyne, retoriğin akademik olarak görmezden gelinişini ve tartışmalı statüsünü hatta retoriğin aşağılanmasını, "kötü kızın sinsi rölativizmi" diye niteleyerek, bu aşağılanma konumunu şöyle betimlemektedirler: "Retoriğin baskı altına alınması kısmen, 'Sanatların Fahişesi' diye tanımlanan şahsiyet türünde ve 'olguların erkek, kelimelerin kadın oldukları'nı öne süren İtalyan özdeyişinde olduğu gibi açıkça tartışılmamış küçültücü mecazi ifadelerle gerçekleştirilmiştir. Cinsiyetle ilgili Batı geleneklerinde, erkeğin sahip olduğu iddia edilen üstünlüğün üzerindeki duman bulutu, bu tür bir iftirayı makul hale getirir; bu, retorisyenlerin fiilen baştan çıkarıcı bir iş yaptıkları, hakikat ve erdem karşısında kayıtsız kaldıkları ve bu yüzden uzmanlıklarını, akademi çevreleri dışındaki reklam acentelerine, politikacılara veya başka herhangi bir güçlü çıkar grubuna satma arzusunda oldukları görüntüsünü verir. ... Cinsiyetçi mitolojinin 'kötü kızı' gibi 'kötü retorik'in de saf kanaatleri bilimsel doğrunun azılı düşmanı haline getiren ve objektif oldukları düşünülen objektif/nesnel olgularla hiçbir ilişkisi yoktur. Cinsiyetçi mitolojinin erdemli kadını gibi 'iyi retorik' de üniversite birinci sınıf öğrencilerinin, çok daha önemli disiplinlerde heyecan verici ve sahiden önemli işlere hazırlayan temel iletişim yeteneklerini öğrendiklerinin varsayıldığı yer durumundadır. Bütünüyle servis hizmeti diye adlandırılan şeyle (yatak odası ve mutfağın mecazi mua-

sani ve sosyal bilim dalına gerekli malzemeyi yani yazıyla ve sözle iyi ifade etme yeteneğini sunan bir çalışma alanı, dolayısıyla daha çok edebiyat incelemeleri içinde telakki edilen bir alan olarak kabul görmüştür. Sosyal bilimlerde retoriğe dönüş iddiasını geliştiren yönelimler, retorik incelemelerin akademik örgütlenme içindeki yeri ve tarihi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu tarih içinde sofistik geleneğin keşfi belirleyici bir yer tutmaktadır. XX. yüzyılda Sofistlerin retorik bilgisine dönülmesine duyulan gereksinimin nedeni, Platon'un onları mahkûm etmesinin nedeninde yatmaktadır. Platon, Sofistlerin görecelik yaklaşımlarını, bir arada yaşama pratikleri açısından tehlikeli bulduğu kadar hakikatin değişebilirliği anlayışına da karşı çıkıyordu. Platon tarafından belirlenen mutlak hakikat arayışı olarak felsefenin ve bilgi kuramlarının kabulü -ki bu kabul XVI. ve XVII. yüzyıllarda bilimsel yöntemlerin özellikle yansızlık, tarafsızlık, evrensellik ve sosyal mühendislik ilkeleriyle bezeli bilimsel yöntemlerin güç kazanmasıyla perçinlenmiştir- retoriği, bilimlerin bir eki ve bilim dışı bir uğraş olarak görerek, onun akademik örgütlenme içindeki kısmiliğini kurumsallaştırmıştır. Mutlak hakikat arayışının parçalandığı ve nesnellik iddialarının geçerliliğinin sorgulandığı günümüzde, bilimlerin içinde saklanan retorik, kendisine Thomas Kuhn, Paul Feyerabend, Stephen Toulmin, Lacan, Gadamer, Foucault ve Habermas'ın açtığı yolda bir yer bularak sosyal bilimlerin içindeki statüsünü tartışmaya açmakla kalmamış, dirilişi de anti-Kartezyen bir biçim almıştır.[27] Retoriğin diriliş biçimi, modernizme, global genellemelere ve büyük teorilere karşı duruş ve sentetik metodolojileri red üzerinden ifade edilmektedir (Leff, 2002: 177). Kendini bir eylem felsefesi sınırları içinde

---

dili) sınırlı tutulur" (2002: 233-234). 1969 tarihli bir başka kitapta bilimin eski ve yeni kraliçeleri sıralanırken, retoriğin geçmişin ve geleceğin insan bilimlerinin kraliçesi olarak nitelendirilmesini (Goankar, 2002: 194), yukarıdaki akıl yürütmeyi devam ettirerek ele alacak olursak, cinsiyetçiliğin ulvileştirilmesinin retorik üzerinden yapıldığını söyleyebiliriz.

[27] Retoriğin felsefi olarak mahkûm edilişinin kaynağını Descartes olarak tayin eden Nelson vd, yöntem fikrine dinsel bir bağlanmaya benzer bir bağlılık duyan Kartezyenlerin, retoriği aşağılama biçimlerinin tarihsel varlıklarını betimleyerek, retoriğin dirilişinin gücünü anti-Kartezyen biçimlerden aldığını belirtmektedirler (2002: 157).

gören diriliş, somut tecrübeye öncelik tanımakta, plüralizme işaret etmekte, teori ve pratik arasındaki modernist ikilikleri çökertmeyi hedef almaktadır.

Geçmişin retorik incelemelerinin iki yüzlü olduğu ileri sürülmektedir. Bu yüzlerden biri kamusal söyleme dönüktür ki sofistlerin programının ana ilkelerinden biri de bu kamusal söylemlerle ilişkili olma konumudur. Kamuya seslenmeyi, onu ikna etmeyi amaçlayan, kendi ilgisini diğerleriyle bölüşmek isteyen entelektüel, bilim adamı ve akademisyenlerin uğraşlarıyla süslenen -ki retorik incelemelerin en sönük olduğu yüzyıllarda bile kamu söylevcileri tarafından retorik ilgiyi canlı tutan bu yönelimdir- retorik, bu anlamıyla yurttaşlığın ortak iyiyi arayışlarının dizgesidir. Retoriğin diğer yüzü ise araştırmanın kendi bilgisini kurmasına dönüktür. Araştırmanın argümanlarını geliştirme çabalarına verilen ad olarak retorik, yöntem arayışlarının ezici baskısıyla felce uğramış, yüzyıllar içinde özellikle de akıl çağından sonra görünmez olmuş, hele XX. yüzyılda matematik ve doğa bilimlerinden devşirilmeye çalışılan yöntem arayışlarının etkisiyle mantıksallaştırılmış dillerin kuruttuğu bir alan haline gelmiştir. Araştırmanın kendine bakma pratikleri ve argümanın kendisinin sorunlu doğası yüzyıl ortasında yeniden canlanınca, bilimin kıyısında duran retorik incelemeleri merkeze doğru çekilmeye başlamıştır.[28] Bu merkeze çekilme sürecinde, retoriğin geleneksel müdavimleri olan kamu söylevcileri de bilimselleştirilen bir alan içine çekildiler. Yüzyılın ikinci yarısına kadar doğal yeteneklere bağlı olarak kavranan kamusal söylevin yerini, kamusal konuşmaya bırakmasına iletişim bilimleri aracılık etti. İletişim bi-

[28] Araştırma retoriğinin ne olduğuna ilişkin McGee ve Lyne'in belirlemeleri açıklayıcıdır: "Araştırma retoriği, acil tedbir gerektiren durumlardaki rekabet eden doğruluk iddiaları arasından bilgece ve basiretli tercihlerde bulunma teşebbüsü içinde ortaya çıkıyor. Bu retorik, ne bir tedavi edici doğru ile ne de kamunun Dewey'in yeterli gördüğü düzeye gelinceye kadar yeniden eğitimi ile ilgili olan bir yönetim retoriğidir. Bu retorik aynı zamanda stratejik bir retoriktir. Ve ne bilginin üniterliğinin ilkelerini bilimsel yöntemden iletişim yeterliliği yönünde değiştirerek "bilimizmi" tersine çevirmekle ne de bilimsel yöntemleri hastalıkları tedavi eden palyatif bir tedbir olarak yeni bir retorik yaratmakla ilişkilidir. ...Araştırma retoriğinin amacı, teknik ve sosyal akıl alanlarından doğan bilgi iddialarını, olgu olarak kabul edilmesi gereken şeyi belirlemek için acil durumların moral ve maddi gerekleri önünde test etmektir" (McGee ve Lyne, 2002: 242).

limciler hem kamusal konuşma biçimlerini hem de kamusal konuşmanın ifade ediliş tekniklerine duyulan ilgiyi akademik ve entelektüel alana taşıdılar. Retoriğin tarihsel müttefiği kamusal söylem, bir akademik ilginin (iletişim çalışmalarının -özellikle siyasal iletişim çalışmalarının) odağına doğru çekilirken, retorik incelemelerinin beslendiği siyaset felsefesi, edebiyat ve hukuk gibi geleneksel alanların yanına iletişim incelemeleri de katılıyordu.

Retorik incelemelerin, bilimlerin "kötü kızı" statüsünden kurtulması sürecini betimlemeden önce retorik incelemelerinin "kurtuluş sürecine" imkân tanıyan ortamın hazırlayıcılarına yani Kuhn'a ve bilimde yöntem sorununa dikkat çeken irdelemelerin önemine değinilmişti. Bilimsel etkinliklerin uzlaşımsal yapısı üzerindeki vurguyu pekiştiren görüşler, Martin Heidegger'in çalışmalarından, Hans Georg Gadamer'in tarafından geliştirdiği Hermeneutik (Yorumsamacı) yaklaşımdan yola çıkan görüşlerle buluştuğunda, retorik için bir imkan ortaya çıkmıştır. Hakikati "seyyar metaforlar ordusu" diye niteleyen, dilin gerçekliği temsil ettiğine ilişkin düşüncenin tahrif edilmesinde katkısından şüphe duyulmayan Nietzsche, dili, anlam kuran olarak değil de konuşan, niçin ve nasıl sorularını içeren bir anlatım türü ve bir imge ve metafor zemini, düşünceden bağımsız bir dünya olarak belirlemiştir.[29] Aynı belirlenim Heidegger düşüncesinde yeniden ortaya çıkar. Öncesiz ve sonrasız olarak, tarihin içinde gezinen dil kendini varlığa bırakır. O konuşur. Konuşan dili mantıksal prosedürlere indirgenmesinden kurtarmak gerektiğini ileri süren Heidegger, dili hakikatin özü olarak kavramakla kalmaz, dili varlığın evi olarak belirler. Düşünürlerin ve şairlerin bakıcısı oldukları bu ev, yerinden edilmiş insana bir mekân sağlar.[30] İnsani varoluşun yurtsuzluğunu ve evsizliğini gide-

[29] Hakikatin bilinebileceğine ve dilin de bu hakikatin aracı olduğuna ilişkin görüşlerin ilk eleştiricisinin Nietzsche olduğuna ilişkin vurgu pek çok yazar tarafından paylaşılmaktadır. Onun, dili yeni metaforlar yaratım süreci ile özdeşleştirdiği ve böylelikle eski dil oyunlarını bozma ve yeni bir dil içinden kurulan öykülerle kimin konuştuğuna ve nasıl konuştuğuna bakma sorununu önceleyerek düşünme biçimlerinin modern karakterini ortaya koyduğu vurgulanmaktadır (Rorty, 1995: 56; Foucault, 1994: 345; Megill, 1998: 153)

[30] Heidegger'in düşüncesinde özgün bir yer tutan dil ve varlık ilişkisi kısaca aktarıldığında biçimsizleşmekte ve düşünürün kapalı dil dizgesinin iyice kapanmasına ve an-

rebilmesi ancak diğerini umursaması ve ona bağlanması ile mümkün olabileceğinden bu eylemlerin öncelikle hatırlanması ve belleğe kaydedilmeleri gerekecektir. Bu tür bir başlangıç noktasından hareket eden yorumsamacı yaklaşım, insani varoluşun damıtılmışlığının ürünleri olan metinleri onların içinde oluştukları tarihi ve toplumsal koşulları hatırlayarak yorumlamayı önceler. Kendi başına bir varlık gibi ele alınan metinler irdelenirken, amaç metnin içerdiği simgeleri ve diğer sembolik çerçeveleri anlatıma kavuşturmaktır. Hans Georg Gadamer, anlaşılabilecek tek gerçeklik alanının kullanım halindeki ve pratik içinde dizgelenmiş dil olduğundan hareket eder, yorumsamanın işlevinin yitip giden şeyleri kavrama ve bilince çıkarmak olduğunu vurgular. Hermeneutik, uzakta olanı yakına getirmek, yabancılığı aşmak, bir zamanlar ile şimdi arasında köprü kurabilmek, farklı kültürel geleneklerin yorumuna aracı olmak iddiasındadır (Gadamer, 2002: 6). Gadamer de Heidegger gibi mükemmelleştirilmiş enformasyon örgütlenmelerinde karşılıklı anlaşmayı ve konuşmayı, insani hayatının kendi kendisine yabancılaşmasında bir etken olarak görmektedir (2002:

laşılabilirlik özelliklerinin yitimine neden olmaktadır. Bu nedenle George Steiner'in (2003) Heidegger üzerine biyografik çalışmasından yararlanarak, düşünürün dil ve konuşma üzerine görüşlerini ardı ardına ekleyerek alıntıladım. Steiner'in metninde düşünürün dil üzerine görüşleri doğrudan alıntılarla aktarılmıştır: "Şimdi ve sonra Yunan dilinin sözcüklerini dinlersek, o zaman, bir ayrı ve ayrıcalıklı aleme doğru deviniriz. Yunan dili, yalnız o logos'tur.... Yunan dilinde, söylenilen aynı anda ve çarpıcı bir yolla çağrılan (böylece adlandırılan) olur. Bir Yunanca sözcüğü bir Yunan kulağıyla işitirsek eğer, sözcüğün *legein*'inin (konuşmasının) söylediği şeyin doğrudan, hemen sunumunun izine takılırız" (52). " Dil hiç mi hiç -bu onun garipliği ve gücüdür- bir saç kılı kadar sorandan ve sorusundan ayrılamaz. Sözcükler ve dil, yazanlar ve konuşanların ticareti için paketlenmiş eşyaların sargıları değildir. Sözcükler ve dil içinde eşya ta baştan varlık kazanır ve vardır" (74). "Boş konuşma, Dasein'a (Varlık) kendi dünyasına yönelik, başkalarına yönelik ve kendine yönelik bir varlığı -bunların ancak topraksız bir dalgalanma kipinde anlaşıldığı bir varlığı- ifşa eder. Tecessüs her şeyi ve hiçbir şeyi, ancak iç varlığın her yerde ve hiç bir yerde olması gibi bir yolla ifşa eder" (131). Özellikle son alıntıdan yola çıkarak eklemek istediğim diğer bir nokta ise düşünürün meraktan yola çıkarak, yeniye şehveti cisimlendirmiş ve şeyleştirmiş bir dünyanın eleştirisi için boş konuşmayı (Steiner'in adlandırmalarıyla ıvır zıvır ve dedikodu, tuhaf ve basmakalıp yargı, jargon ve düzmece laf öbekleri) görüşlerinin merkezine yerleştirmesidir. O, boş konuşmayı söylenme olarak niteleyerek modern dünyanın bu söylenmeleri gazetelerle hayata geçirerek iletişimin, sahici olmayan kültürü beslediğini ileri sürer.

8). Dışarıdan güçlü müdahalelerle engellenen anlaşabilirlik hali bilimsel etkinliklere de uzanmakta, bilimsel olduğu varsayılan hiyerarşiler ve jargonlar bağlanabilirliğe engel oluşturmaktadır. Oysa bağlanabilirliği kuran yorum oyunlarına izin veren dildir. Dil aracılığıyla toplumsal bağlanmışlıklar yaşam pratikleri içinde sorgulanır, bu sorgunun izleri dil içinde tortulanır, tortular içinde kümelenmiş olan inanç ve kabul, özgürleştirici bilincin pratikte biçimlenmesine neden olur (2002: 12-vd). Gadamer'in tarih içindeki dil kullanımlarına, toplum bilincinin açığa çıkmasında öncelik tanıdığı söylenebilir. Bu öncelik tanıma girişimini, evrensel insanın dilselliğini problematikleştiren iki alanın, retorik ile hermeneutiğin ortaklıklarını belirlerken de sürdürür; her iki alanın da praksise bağının altını çizer: "...Bu yüzden hem retorikte hem hermeneutik'te teori türetildiği şeyden, praxisten sonra gelir" (2002: 3). Gadamer'in yorumsamacı yönelimleriyle birlikte retorik incelemeleri kendisini besleyecek yöntem sorunu için güçlü bir dayanak bulmuştur.

Retorik incelemelerindeki yeniden doğuşu belirleyen yazarlar, ilk öncü çalışmaların başına Chaim Perelman'ı, Stephen Touilmin'i ve Kenneth Burke'ü[31] yerleştirirler. Gert Ueding, retorik incelemelerinin, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden doğuşunda üç faktörün rol oynadığını ileri sürmektedir: Bunlardan ilki, XX. yüzyılın ilk yarısında Nazizm ve Faşizm ile birlikte yükselen propaganda etkinliklerine duyulan ilgidir. "Asya ve Avrupa'da totaliter devletlerin yükselişi" ve onların yurttaşların zihinsel bağımsızlığını yok etmek için yeni araçlar geliştirmek yoluyla retorik biçim ve sembolleri o zamana dek görülme-

[31] Yeni Retorik incelemelerinin öncüsü olarak kabul edilen Kenneth Burke, edebiyatı simgesel bir eylem olarak niteleyen bir edebiyatçı ve edebiyat eleştirmenidir. 1897'de ABD Pittsburg'da doğan Burke, Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen üniversite eğitimini yarıda bıraktı. 1930'lardan itibaren sürekli ürün verdi. Bunlardan bazıları: *Permanence and Change: An Anatomy of Purpose* (1935, Süreklilik ve Değişim: Amacın Anatomisi), *Attitudes Toward History* (1937, Tarihe Karşı Tutumlar), *The Philosohy of Literary Form* (1941, Edebi Biçimin Felsefesi), *A Grammer of Motives* (1945, Güdülerin Grameri), *A Rhetoric of Religion* (1950, Din Retoriği), *A Rhetoric of Motives* (1966, Güdülerin Retoriği), *Term of Order* (1964, Düzen Terimleri)'dir *(Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication From Ancient Times to the Information Age*, 1996: 90-92).

miş bir ölçüde kullanmaları, retoriğe olan ilgiyi artırmıştır. Nitekim K. Burke'nün 1939'da yayınlanan ilk çalışması *Hitlerin Kavgam'ında Retorik* başlığını taşımaktadır. İkinci faktör ise yeni iletişim araçlarının ortaya çıkışıdır. Radyo ve televizyonlar dilsel ve görsel sembollerin kullanımı için yeni olanaklar yaratmışlardır. Ueding'in belirttiği son faktör ise yurttaş katılımının artırılması gerekliliğine yapılan vurgudur (Ueding, 2000a: 98).

Diğer çalışmalarının yanı sıra 1966'da yayımladığı *Güdülerin Retoriği* ile Kenneth Burke, siyaset felsefesi metinlerinin içine sızarak saklanan retorik eğilimleri kaydetti. Bu retorik eğilimleri kaydederken, retoriğin ikna ile kurduğu özdeşliğin altını kazıdı. Burke, retoriğin iknadan ziyade toplumsal uyuma yöneldiğini ya da özdeşleşme sorununun ifadelerini taşıdığını gösterdi. Burke, *Güdülerin Grameri*'nde insanlık deneyimini kapsayan tüm metinlere -ki şiir ve kurgusal metinler, haberler, siyasal ve bilimsel incelemeler de bu metinlere dahildir- sorduğu beş soruyu (Ne oldu? Ne zaman ve nerede yapıldı? Kim yaptı? Nasıl yaptı? Niyet neydi?) sistemli hale getirerek metinleri çözümleme girişimini *Güdülerin Retoriği*'nde devam ettirir: "Retoriğin Sınırları" başlığını taşıyan birinci bölümde, ilkel büyünün retoriğinden politik konuşmaların seslenme biçimini içeren retoriğe kadar uzanan geniş bir alan içinde özdeşleşme figürlerinin nasıl dolaştığını anlatır. "Retoriğin Geleneksel İlkeleri" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise politik felsefenin temel metinlerinin iknaya yönelme biçimlerinin temel deyişleri belirlenir. Machiavelli'nin "yönetselliği"nin ve Marx'ın "mistifikasyon"unun retorik karşılıkları irdelenir. Bu belirlemelerle, dünyayı şekillendiren insani söylemlerin aklının kuruluş tarzları ortaya konur. Bu ortaya koyuş ile birlikte, "tarihsel bilinç formlarının nasıl inşa edildiği, ... bu tür formların egemenlik ilişkilerini nasıl yanlış yorumladıkları ifşa" (Brown, 2002a: 275) edilir. Burke'ün çalışmaları, "farklı sembolleştirme düzeyleri ve düzlemleri arasındaki farklılık bağlantılarını ve yanlış tercümeleri tespit ederek şifreleri çözme" (Brown, 2002a: 275) girişimi olarak okunabilir. Bu tür retorik metin

analizi ile Burke'ün ardılları[32] ya da retorik dönüşü tartışmaya açan yazarlar, bir yandan modern retorik geleneğin yeniden doğuşunu ele alırken diğer yandan insani söylemlerin, olumsal, bağlamsal, kamusal ve iknaya yönelik özelliklerinin nasıl kurulduğuna odaklanarak[33] Batı'nın Antik Yunan ve Roma retoriği üzerinde temellenen liberal demokratik geleneğin temel özelliklerini belirtmektedirler: İnsani söylemin bağlamsal, kamusal, ikna edici ve olumsal olarak nitelenmesine izin veren, bu demokratik ve cumhuriyetçi yönetim formlarıdır. Bu formların temel özelliklerinden biri olan olumsallık durumu, her türlü karar vericilerin, yargıyı kesinliklerden çok olasılıklara dayanarak oluşturmaları üzerinden açıklamaktadır.

Contemporary Rhetorical Theory (Çağdaş Retorik İncelemeleri) (Lucaites vd, 1999)'nin editörleri, diğer temel özellikleri yani söylemin temel özelliklerinden kamusal olma özelliğini belirtirken, vurgu, kamusal söylemi diğer insani söylemlerden ayıran özellikler üzerinde

---

[32] Kenneth Burke'ü izleyen üç düşünürü burada ikinci öncü kuşak olarak anabiliriz: Hayden White, *Metahistory* (Metatarih) (1973) başlıklı kitabında, "figürlerin, türlerin, ideolojilerin ve tahkiyelerin retoriğini" ortaya koyarken, J. H. Hexter, *Doing History* (Tarih Yapmak) (1971) adlı çalışmasında, "tarih retoriğini, tarihçinin iktibasları, dipnotları ve istatistikleri tarih yazımındaki alışkanlığa dayalı ve tarihçilere has kullanımım"larını ortaya koydu. Wayne Booth ise "modern dogmatizmlere ve rölativizmlere karşı, zihinlerimizi ne zaman değiştirmemiz gerektiği... konusunda düşünmeyi... amaçlayan 'iyi nedenler retoriği'"ni savunduğu *Now Don't Try Reason with Me* (Artık Beni İkna Etmeye Çalışma) (1970); *Modern Dogma and the Rhetoric of Assent* (Dogma ve Rıza Retoriği) (1974); *The Rhetoric of Fiction* (Kurgunun Retoriği) (1961) başlıklı kitaplarında çoğulculuğu ele aldı. Bu düşünürlerin yanına Richard McKeon, I.A. Richards ve Richard Weaver da eklenebilir. 1936 tarihinde yayımlanan *The Philosophy of Rhetoric* (Retorik Felsefesi) adlı çalışmasıyla I.A. Richard alandaki öncü isimler arasında zikredilmektedir. Bu ekleme ile birlikte retoriksel dönüşü hazırlayan yeni retorikçiler kuşağına da geçilebilir: Goankar (2002), bu isimleri sıralamaktadır: Paul de Man, Walter Ong, Ernesto Grassi, Paolo Valesio, Northrop Frye, Tzvetan Todorov, Harold Bloom, Hung Dalziel Duncan. Goankar'ın saydığı isimler arasına Thomas Farrel da eklenebilir. Ancak bu arada retorik bilimlerinde dönüşü irdeleyen pek çok yazar tarafından yeni retorik ilginin ortaya çıkışını somutlayan bir an olarak 1980 tarihinde Iowa'da gerçekleştiren retorik konferansı işaret edilmekte ve özellikle araştırma retoriği üzerinde geliştirilen açıklamaların bu konferans dolayısıyla yayımlanan metinlerde tartışıldığına dikkat çekilmektedir.

[33] Klasik retorik metinlerinin yeniden okunmasına yönelik vurgular için bakınız Lucaites, Condit ve Caudill (1999: 2-vd).

yoğunlaşmaktadırlar. Elit bir dinleyiciyi hedefleyen teknik söylem ya da toplumsal ve ekonomik toplulukları doğrudan etkilemeyen söylemlerden farklılaşan kamusal söylem, topluluğun yaşamını ve yönelimlerini etkilemek için ortaya konulan bir aradalıktır. Demokratik ve cumhuriyetçi yönetim ilkelerine bağlılık olarak anlaşılan kamusal söylem, birbirini etkileme yeteneğinin geliştirmesine imkân tanır ve ona cesaret verir. İkna kapasitesinin geliştirilmesi kamusal söylemin belirleyicisidir. İkna kapasitesinin gelişmesi ile topluluğun gerçeği birlikte yaratılır ya da gerçekliğe olan inanç artar. Dil ile anlam arasındaki ilişkinin ancak bağlamsal olarak kurulabileceği retoriksel bir bakış açısının uzantısıdır. Belli bir zamanda belli bir dinleyici grubu ile belli bir konuşmacının karşı karşıya gelmesi bu deneyimin anlamlandırılmasına katkı sağlar. Konuşma deneyimini anlamlı kılan içinde bulunulan durumun farkına varmayı gerektirir ki, konuşmanın duruma bağlı oluşunu konuşmanın biçimi, anlatılan hikâyeler, kullanılan mecazlar da tamamlar. Çağdaş retorik incelemeleri, antik dünyanın retoriğinin tarih içinde liberal demokratik gelenekle ilişkisini ön plana çıkartabilmek için klasik retorik metinlerin izlerini sürmüşlerdir:[34] Ueding, yeni retorikçiler için klasik retorik metinler içinde en önemli kaynağın Aristoteles'in *Retorik*'i olduğunu vurgulamakta, her ne kadar yeni retorikçiler arasında birlik bulunmasa da ikna, inandırma ve ispat süreçlerine ilişkin Aristotelesçi yorumlara sadık kaldıklarını belirtmektedir (Ueding, 1994: 166).

1970'lerin ortalarından itibaren sofistik geleneğin yeniden keşfi, retorik kuramının gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bir yaşam biçimi ya da gündelik hayat içinde ortaklıklar kurmaya kılavuzluk edecek anlaşabilirlik halinin oluşturulmasına duyulan gereksinim, antik dünyanın yaşamlarını hakikati aramanın uygun araçlarını bulmaya adayan sofistlerinin yollarının yeniden keşfedilmesi çabalarını yoğunlaştırdı. 1980'li yılların ortalarından itibaren modern yurttaşın tayini ve yurttaşlık sorunlarının politik kuramlarda tartışılmaya başlanması ile

[34] Bu iz sürme girişimine pek çok dergi tanıklık etmektedir. *Rhetoric Rewiew, Rhetoric and Public Affairs, Quarterly Journal of Speech, Communication Monografhs* bu dergilerin en çok referans verilenleri olarak tespit edilebilir.

birlikte katılım olanakları genişletilmiş bir yurttaşlık anlayışının sorunlaştırılması bu çabalara konulan ad etrafındaki tartışmaları hızlandırdı. Hem klasik dönemin metinlerini inceleyen yeni retorik incelemeler[35] hem de sofistik geleneğin keşfi ile yurttaşlık kuramlarının kesişmesinde ortaya çıkan çalışmalar; bir yandan yurttaşlık pratiklerinin ele alınmasını öte yandan bu pratikler üzerine düşünmeyi ve bilgi oluşturmayı kolaylaştırıcı patikalar sağladı.

Retorik çalışanlar, eleştirel aklın rotasını dünyayı kuşatan mevcut doğruluk iddialarının (örneğin pozitivizm ile rölativizm, determinizm ile özgürlükçülük gibi) müzakeresini sağlamaya çevirmişler, retorik analizlerini karşıtların birliğini esas alarak geliştirmeye yönelmişlerdir. Onlar, insani dünya ve zihnin dilde karşılık bulan toplumsal tarihsel pratikten doğduğundan hareketle, konuşulan kelimelerin gizlediği ya da görünür kıldığı egemenlik yapılarını ortaya çıkarmayı hedefleyerek temel form ve kategorilerin, toplumsal ve tarihsel varoluş yöntemlerinin eleştirisini üstlenmişlerdir.[36] Böylelikle kendi misyonlarını "inanç ve alışkanlığın hitap edilen cemaat içindeki sürekliliğine özel ilgi göstermeye; insanların düşündükleri şeyde ısrarını anlamaya ve vurgulamaya, etkili olmanın bedeli olarak genel/ortak bilgiye saygı göstermeye ve sağduyuyla uyumlu olmaya mecbur" olmak şeklinde

---

[35] Kenneth Burke'ün çalışmalarından sonra retorik incelemelerin özellikle de Antik Yunan ve Roma dünyalarında retorik üzerine düşünmeyi irdeleyen çalışmaların başında George Kennedy'in çalışmaları gelmektedir. Kennedy'in 1960'lardan itibaren yayımlanan *The Art of Persuasion in Greece* (Eski Yunan'da İkna Sanatı); *The Art of Rhetoric in the Roman World* (Roma Dünyası'nda Retorik Sanatı) ve *Greek Rheoric Under Christian Emperors* (Hristiyan İmparatorluklarında Yunan Retoriği) isimli kitapları antik dönem retoriğine duyulan ilginin devamlılığını sağlamıştır. Kennedy'in 1993 tarihli *A New History of Classical Rhetoric* (Klasik Retorik'in Yeni Tarihi) isimli kitabı ise yazarın önsözünde belirttiği üzere önceki çalışmalarının özeti niteliğindedir.

[36] Eleştirel retorik akıl ile ilgili belirlemeler, Brown (2002a-b) ve McGee ve Lyn'in (2002) anılan makalelerinden özetlenerek aktarılmıştır. Bu makalelerde yazarlar, farklı bakış açılarından eleştirel bir retorik bilgisinin temel rotasını ve açıklayıcı önermelerini tartışmaktadırlar. Bu açıklamalarda yaklaşım biçimlerine verdikleri özel adlar -örneğin sembolik realizm- dikkate alınmadan genellemelere gidilmiştir. Ayrıca eleştirel retorik incelemelerinin sınırlarını betimleyebilmek için Hart (1997) ve Gray-Rosendale ve Gruber (2001)'den de yardım alınmıştır. Anılan bu yazılarda, disiplinlerarası ve paradigmalar arası yaklaşımların benimsendiği, gündelik yaşam ile bilgi birlikteliğine özel vurgu yapıldığı görülmektedir.

açıklamışlardır (McGee ve John Lyne, 2002: 247) Bu misyon retorik incelemelerinin disiplinlerarası çalışma alanı olarak kabulü için bir başlangıç oluşturduğu gibi; yukarıda değinilen kendi statüsünü sağlamlaştırmaya çalışan retorik incelemelerinin de arka plana itilmesine yol açmış, sosyal bilimlerin birleştirilmesi çağrılarının karşılanmasında kendisine özgün bir yer açmıştır.

III
Sözün Politikleşmesi

Hamdı Akverdi 1937'de *Hitabet Sanatı Teknik ve Psikolojisi* başlığıyla yayımladığı kitabına yazdığı önsözde, aşağıdaki tespitte bulunmaktadır:

> Hitabetin yeni Türkiye'deki mevkii çok mühimdir. İyi söz söylemek, fikirleri müdafaa edebilmek için ancak hitabet san'atına vukufla olur. Bahusus bizim gibi; yeni ve esaslı umdelerin memleketimizde kökleşmesine çalışanların elinde, söz bir silah kadar ehemmiyetlidir. İdeal, fikir ne kadar kuvvetli olursa olsun eğer onu karşımızdakilere telkin için söz san'atına, söz söylemek iktidarına malik olamazsak sarf edeceğimiz emekler istediğimiz neticeye bizi götüremez (aktaran Çakan, 2004: 125).

Bundan bir yıl sonra Behçet Kemal Çağlar, "Laf Değil Bu Söz" başlıklı yazısında, yeni Cumhuriyet'in çağdaş uygarlık düzeyine erişme hedefinin halk tarafından benimsenmesine aracı olan Halkevlerinin sözü yaygınlaştırma zorunluluğunun altını şöyle çizmektedir:

> Halkevleri'nin vazifelerini yapmakta en çok ve en kolay kullanabilecekleri vasıta, 'söz'dür. En müessiri ve en ulvisi de bu... 'Kelam' ta eskiden beri bütün imanların ve hamlelerin aziz ve mukaddes saydığı bir mefhumdur. Söz gümüşse sukut altındır telakkisini büsbütün kötü anlatan Osmanlı terbiyesinden daha çabuk silkinmek lazımdır. Söz de para ile bina ile değil ya artık .... Konuşmayı bir ayıp saymaktan kurtulmak ve iyi konuşmaya mahdut kimselere mahsus nadir bir mazhariyet değil, bütün inkılap adamlarınca bir mecburiyet saymak lazım (aktaran Çakan, 2004: 128).

Söze duyulan bu politik ilginin Cumhuriyet Halk Partisi'nce "Konuşunuz ve Konuşturunuz" halinde sloganlaştırılması ve 1930'larda yurttaş eğitimi programlarının gözde bir parçası haline dönüştürülmesi, Türkiye'de politik söz üzerine düşünmenin derinleştirildiği sanısını yaratabilir. Oysa sözlü kültürü besleyen önemli bir kaynak olarak politik

konuşmaya duyulan ilgi, hem anılan dönemde hem de sonrasında cılızdır. Politik konuşmanın irdelenmesi, uzunca bir dönem akademik, edebi ve estetik alanlardan gelen katkılarla beslenememiştir. Bu beslenememenin önemsenmesinin nedeni, bir yurttaşlık pratiği olarak politik konuşmanın, demokratik iyi yaşam tarzının kurucu eylemi olmasıdır. Modern demokrasilerin yeni despotik eğilimlere karşı yurttaş katılımını güçlendirmesi yönündeki politik taleplerin yükselmesi ile başlayan eleştirel görüşler, siyaset teorisi ile desteklenerek, yeni bir demokrasi anlayışı perspektifi için potansiyel oluşturmuştur. Gündelik yaşam pratikleri içinde, diyalog halindeki yurttaşların kendi sorunlarını politikleştirmek için bir alan arayışını karşılamaya dönük "yeni kamusal alanlar" inşası sorunu, giderek depolitizasyon süreçleri içinde sıkışan yurttaş katılımı analizleri için ufuk açıcı olmuş, son yirmi yıl içinde kamusal konuşma ve uzlaşmaya varma biçimlerini merkeze alan demokrasi sorunsallaştırılmıştır. Yurttaş bireyin diğerleriyle etkileşim süreçlerinde giriştiği tartışma, müzakere, sohbet ve münazara etkinliklerinde kullanıma soktuğu sözlerin, yapabilirliği, tanımayı ve ait olmayı sağlamlaştırdığına dair görüşler, zayıflayan burjuva demokrasilerinin kırılganlığını ve yapısal meşruiyet krizlerini tanımlayarak müzakereci, söylemsel, iletişimsel vb adlandırmalarla anılan demokrasi kavrayışlarını ortaya çıkarmıştır. Bu tür anlayışların tartışılmasını mümkün kılan akademik ve politik birikim ilk iki bölümde aktarılmaya çalışılmıştı. Ancak Türkiye'de sözcük karşılıkları bile zorlanarak söylenen söz ve sözlü iletişim biçimlerinin yurtsuzluğu,[1] 1960'larda

[1] 'Sözlü iletişim gelenekleri içinde belirlenen biçimleri adlandırma sorununun her durumda ortaya çıkması ve sözlü iletişim ilişkilerinin Türkçe karşılıklarının icatlara dayalı olma durumunu sadece dil devriminin sonuçlarıyla ilişkilendirmek ya da Türkçe bilim dillerinin gelişme düzeyi ile açıklamak yetersiz görünmektedir. Temel sorunlardan biri, bu sözlü iletişim geleneklerinin tarihsel ve toplumsal bağlamının görünür kılınmasına yönelik yeterli bilgi birikimine sahip olunmamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde sözlü iletişim biçimlerinin bıraktığı mirasın izlerinin sürülememesi adlandırma sorununu büyütmüştür. Bu eksikliğin telafisi yönündeki metinlerden biri, Johann Strauss'un Konuşma başlıklı yazısıdır. Strauss, bu yazıda hem toplumsal konuşma biçimlerinden biri olan sohbeti ele almakta hem de konuşucuların yer, mekân ve zaman içinde sohbete katılım biçimlerini irdelemektedir. Strauss, sohbet ile yakın anlamlı sayılabilecek diğer kelime karşılıklarını vererek (mübahase, mühadese, muhavere, mükaleme, musahabe, müsamere, müşafehe, muhabbet, tekellüm, bahis, hasbıhal) sohbetin,

modernleşmeci siyasal kuramların şaibeli biçimde ortaya çıkarttığı siyasal katılım ile birleştirildiğinde, Türkiye'de demokrasi sorunları ile kamusal konuşma arasındaki ilişkinin sınırlılığının okunmasına ve anlaşılmasına izin vermediği görülmektedir. Bu, aynı şekilde Türkiye'deki demokratik tecrübeler üzerine düşünmeyi de engellemektedir. Bu nedenle, bu bölümde, politik ve/veya kamusal sözün tarihsel dönemler içinde gelip geçtiği bazı uğrakların altının çizilmesine öncelik verilmiştir.

"Sözün Politikleşmesi" başlığı altında, Antik Yunan'dan beri yurttaşlık pratiklerini içeren retorik çalışmalarının politik konuşmayı irdeleyiş biçimi ve konuşma, söz, söylem ve retorik çalışmalarıyla güçlenen politik düşüncenin, modern demokrasilerin yeniden yapılanmasını sorunsallaştırmasına yer verilmeye çalışılacaktır. Ancak antik dünyada politik konuşmanın ele almış biçimlerine geçmeden önce, Türkiye'nin modernlik serüveninde politik söz üzerine düşünme biçimlerinin bazı uğrakları en genel hatlarıyla belirlenmeye çalışılacak, Türkiye'de demokrasinin sorunlarını ağırlaştıran demokratik usuller ve yurttaş katılımı üzerindeki ilginin bazı yönleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, tarihsel bir süreç içinde, yurttaşlık eğitimi ile temellenen yurttaşlık kavrayışları, Cumhuriyet döneminde yukarıda belirlenen konuşturmaya yönelik kavrayış ve kamusal konuşma biçiminin önceliklerinin vurgulanmasını konu alan üç çalışma aracılığı ile söz, yurttaşlık

---

Arapça kökenli bir terimden, birinin yoldaşı olmak teriminden gelen suhbadan türemiş gözükmesine karşın Arapçada karşılıklı iletişim anlamında kullanılmadığını, kelimenin Farsça sohbat'tan (konuşma, görüşme, söyleşme anlamıyla) aktarıldığına işaret etmektedir. Ancak yine de kelimenin Arapça karşılığının (yoldaşlık etmek) anlamsal karşılığı belirlediğini, Osmanlı Türkçesinde sohbet ile yoldaşlık etmenin "ayrılmaz şekilde birbirine bağlı olduğunu" belirtmektedir (Strauss, 2000: 310-311). Batı dillerinde yakın karşılığı olan *"conversation"*, XIII. Louis döneminde Paris salonları içinden çıktığı halde, Osmanlı'nın sohbeti tasavvuf geleneğince biçimlenmiştir. Ayrıca Strauss, konuşmak fiilinin, "koymak, yerleştirmek kökünden türe"diğini ve "konuşmak biçimi, temelde 'birlikte oturmak, birlikte bir yerde kalmak' anlamını" taşıdığını, bu fiilin "söz yöneltmek, görüşmek" anlamıyla sadece Osmanlıcada ve Türkiye Türkçesinde kullanıldığını, eski Türkçe ile modern Batı lehçelerinin "söz"den türeyen kelimeleri yeğlediklerini vurgulamaktadır (311). Ayrıca Türkçede sohbet ve sohbetin Türkçede ifade biçimleri ile ilgili olarak bakınız Ahmet İnam (1999).

eğitimi, hitap kürsüleri ve müzakereci bir demokrasinin olanaklılığı arasında dolaştırılacaktır.

Yurttaş Eğitimi, Konuşturmak ya da "İkna Yerine Tecebbür"[2]

Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde* (2004) başlıklı kitabında, II. Meşrutiyet'ten günümüze değin üç farklı dönemde -II. Meşrutiyet, Tek Parti Dönemi, Çok Partili Demokrasi-, yurttaşlık eğitimini konu alan ders kitaplarında yurttaşlık anlayışlarının birbirleriyle diyaloğa girme biçimlerini ve egemen siyasal iktidarlarca yeğlenen yurttaşlık eğitimi temelli yurttaşlık söylemlerini ve anlayışlarını irdelemektedir. Üstel, II. Meşrutiyet ile birlikte "siyasal seçkinlerin bir 'vatandaşlar topluluğu' oluşturma yoluyla imparatorluğun çöküşüne son verme ideal"lerinin, "hukuksal arka planı"nı oluşturan yasa önünde eşitlik ve özgürlüğe dayalı vatandaşlık kabulünü içerdiğini; bu kabulün beraberinde "yeni bir siyasal-kamusal alan" ve "aktör" gerektireceği için yurttaşlık eğitimine ağırlık verip bu eğitim aracığıyla bu gereksinimleri karşılamaya yöneldiğini belirtir. *Malumat-ı Medeniye* başlıklı ders kitaplarında, Anayasanın kutsallaştırıldığını, kanunlara itaatin "saadet-i milletin temininin tek yolu" olduğu görüşünün ileri sürüldüğünü, seçmenlerin iradesini yansıtan meclis fikrinin işlendiğini, temsil mekanizmalarının açıklandığını, eşitliğin özellikle de yasa önünde eşitliğin tanımlandığını ortaya çıkarır (56-60). *Malumat-ı Medeniye*'ler, ağırlıkla din ve vicdan özgürlüğünün mukaddesliğini, basın özgürlüğünün gerekliliğini, en iyi yönetim şeklinin meşrutiyet olduğunu anlattığı gibi (61-67) geleceğin vatandaşlarına, sağlıklı bir bedene,

[2] "İkna [İnandırma] yerine Tecebbür [Zorlama]," Mete Tuncay'ın yazısının başlığıdır. Türkiye'de kamusal konuşmanın uzun süreli yokluğunu ve retorik üzerine düşünmenin cılızlığını konu alan bir çalışma yapılsa başlığı ancak böyle konulabilirdi diye düşündüğüm için; Tuncay'ın yazısı doğrudan bu nitelikte bir çalışma olmadığı halde bu şahane ifadeden vazgeçemedim. "Vatandaş Türkçe konuş!"çu buyurgan söylemlerin hiç kurulmamış olması halinde ne olabilirdiyi yanıtlarken Tuncay, "halkın katılımı ile daha yavaş, sindire sindire onun istediği yolda yürünmesi"ne ve "halk çoğunluğunun uzun dönemde yanlış bir yolda ısrar etmeyeceği görüşünün demokrasinin temel varsayımlarından" biri olduğuna işaret etmektedir (Tuncay, 2001: 96). Bu işaretleme, yurttaş katılımının sözünü üretemeyen demokrasinin sorgulanabilme aralığını ortaya koymaktadır.

itidalli bir akla, ahlaklı bir ruha sahip olmanın gerekliliğini de açıklar (77-83). Bu kitaplarda, "hitap biçimleri ve kişilerin selamlanmasından yaşlıların elinin öpülmesine, konuşma kurallarından sofra terbiyesine ve toplu taşıma araçlarındaki davranış biçimlerine dek 'vatandaş'ın 'varoluş'u" belirlenir (82). İstikrar ve düzenin sağlanması için gerekli insani malzemenin biçimlendirilmesinin gerektirdiği davranış kuralları sıralanırken, iktidara iştirakin sözü bile edilmez (28); hitabet ve belagat görgü kuralları içine hapsedilir: "Sokakta durup konuşmak katiyen caiz değildir"; "Sokakta hızlı konuşulmaz, hızlı gülünmez, fena lakırdı söylenmez" (83).

Her ne kadar, "1908-1919 döneminde yapılan dört genel seçim ve 1911'deki ara seçim vatandaş katılımının önemli 'an'larını oluşturacak", "İhtihab-ı Mebusan Kanunu'nun hükümleri uyarınca tam da 'genel' olmayan ve bu bağlamda 'ulusal egemenlik'in dışa vurulma işlemi devletin vatandaşlarını bir vatandaşlık töreni etrafında bütünleştirme kapasitesini" (28) ortaya çıkarsa da; siyasal katılımla mesafelendirilen "kitlelerin yeni toplum-yeni insan projesi çerçevesinde seferber edilmesi" için bayramlar icad edilecektir: 1916 tarihli Çocuklar Bayramı ve yine aynı tarihli İdman Bayramı gibi (29).

"Devletle birey arasındaki hukuksal ve siyasal ilişkinin çerçevesini vatandaşlık görevleri oluşturur. II. Meşrutiyet, vatandaşlık görevlerini kanuna itaat, askerlik ve vergi üçlemesi- altında tarif eder" (83). II. Meşrutiyet'in *Malumat-ı Medeniye*'leri bu üçlemeye müteşebbis olma ve çalışkan olma gibi vazifeleri de eklemektedir (88-94). Benimsenen bu vatandaşlık anlayışı, liberal bir vatandaş kavrayışına dayanır: Aklıyla hareket eden, çıkarlarını bilen, sözleşmelerle haklarını teminat altına alan yurttaş, hakları karşısında görevlerini de bilir. Liberal ulusçuluk öğretileri hem yurttaşların kendi aralarında yaptıkları hem de devlet ile yaptıkları sözleşmeyi merkezileştirmiştir. Ancak bir toplum sözleşmesi ile birbirine bağlanmış topluluk anlayışının maddi temelini, XVI. yüzyıldan itibaren oluşan burjuva toplumu kapitalist pazar içinde kurar. Osmanlı Devleti'nin gecikmiş eğreti sözleşmesi, tarihsel bir süreç içinde politik olarak pratiklenerek ortaya çıkmamıştır. Sözleşme yaratan ve ona dayanan bir tarihi tecrübenin olmadığı bu durumda sözleşmenin yokluğu sadakat ile telafi edilir. *Malumat-ı*

Medeniye kitapları, vatandaşlığı sadakat ile tanımlamaya çalışır. Sadık erkek vatandaş, asker olarak vatanına hizmet ediyorsa, henüz vatandaş kabul edilmeyen yani yasa yapma sürecine katılamayan kadınlar, potansiyel vatandaşlar olarak sadakatlerini anne ve eş konumları içinden ödev, feragat ve fedakârlıklarıyla gösterirler. *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye* kitapları modern iyi eş ve iyi annenin davranış biçimlerini ve kazanması gereken duygusal biçimleri ayrıntılı olarak açıklar (112-126).[3]

Tek parti döneminde *Malumat-ı Medeniye* kitapları, *Malumat-Vataniye Dersleri,* daha sonra da *Yurt Bilgisi* ya da *Yurt Bilgisi Dersleri* kitapları olarak adlandırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nde sadakatle bağlanılması talep edilen vatan, *Yurt Bilgisi* kitaplarında özellikle de köylünün ve kentlinin bir arada yaşabileceği bir alan olarak işaretlenir. Sadakat talebi bir arada yaşamaya yönelmiştir. Ulus devletin talep ettiği sadakatin nesnesi, bu kitaplara göre aynı dili konuşan, aynı kültürü, 1930'ların ortalarından itibaren de aynı etnik kökeni ve ırkı paylaşan Türk ulusudur (166-vd). Kitaplarda, "görev eksenli yurttaşlık anlayışı" giderek daha yoğun biçimde yorumlanmakta, "erken Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında yer alan önemli bir tema 'tesamuh' (hoşgörü), ağırlaşan vazife karşısında silikleşmektedir" (184). Üstel, Cumhuriyet'in yurttaşlık kitaplarında makbul yurttaşın sivil değil militan olduğunu tespit eder. "Söz konusu militan yurttaş profili, üç temel eksen üzerinde inşa edilir: Yurtseverlik, hak ve vazife sistematiği, tehdit/tehlike algısı" (323). Yurtsever, vazifelerle borçlu, iç ve dış düşmanlara karşı teyakkuz durumuna geçmiş makbul yurttaşın, özel ve kamusal yaşamdaki davranış kodlarını hazırlayan bu kitaplar, tek bir iyi yaşam ve tek bir doğruluk anlayışını ileri sürerlerken, "özgür,

[3] Üstel, Meşrutiyet kitapları ile Cumhuriyet kitaplarını karşılaştırmış ve şu saptamayı yapmıştır: "Meşrutiyet dönemi kitaplarında yer alan aile tasarımında erkeğin yurttaşlaşma sürecine özel alan ile destek sağlayan aydınlanmış kadının, eşi karşısındaki eşitsiz konumuna rağmen, hakim olan duygu 'muhabbet'tir. Başka bir anlatımla 'muhabbet' aile temsilinin leitmotifidir. Buna karşılık erken Cumhuriyet dönemi ... kitaplarında yalnızca cinsiyetçi mesajlar verilmekle kalmaz, ama aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki ilişki, 'muhabbet'ten büyük ölçüde arındırılarak vurgu 'müşterek maksat' gibi soğukkanlı ve bir o kadar da politik bir mesaja kaydırılır" (2004:189).

özerk" ve katılımcı bir yurttaş kurgusundan iyiden iyiye uzaklaşmışlardır.

Işıl Çakan'ın *Konuşunuz Konuşturunuz* başlıklı kitabı, tekleştirilmiş doğru ve iyi yaşamın söz biçimlerinin nasıl kurulduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Halkın terbiye edilmesi amacıyla kanuni düzenlemeler yoluna başvuran (2004: 20) siyasal seçkinler, okuryazar nüfusun yüzde on civarında olduğu bir Türkiye'de, sözü militanlaştırmanın[4] teknikleri üzerinde düşünmenin ve bunları uygulamanın çeşitli örneklerini sunarlar. Otuzlu yılların başından itibaren, Cumhuriyet Halk Partisi'nin vazifelendirdiği yurttaşların "konuşturulmaları" bir sorun olarak ele alınır. Parti, 1931 tarihinde Halk Hatipleri Teşkilatı'nın kurulması için bir genelge yayımlayarak, "iyi, güzel fikirlerin, muhataplarını yormayacak tarzda" devamlı tekrarlarla yayılmasını sağlayacak, devrimlerin gerekirliğini anlatacak hatiplere duyulan ihtiyacı ilan eder. Onların "muhataplarını ikna etme kabiliyetleri"nden önce sevilen ve söz söyleme yeteneği olan kişiler olmaları beklenmektedir (67-71).

Bayramlarda ve özel günlerde (örneğin dil bayramı ve Mimar Sinan Günü) kurulan halk kürsüleri ile halkevlerinin yüzleri Cumhuriyet meydanlarına, hükümet konağına, okullara dönük Hitap Balkonları (34), konuşma yapılması istenen platformlar olarak belirir. Burjuva kamusallığının eleştiren ve yargılayan sesinin kürsüsü, inkılaplara gönüllü destek arayışlarına aracı olur. 1933 yılında CHP Genel Sekreteri Recep Peker, "Konuşmak, hareketli, sesli, anlayışlı ve şuurlu bir politika yaşayışının temeli olmak noktai nazarından hayati ehemmiyete haizdir" vurgusuyla başlayan konuşmasını *Ülkü* dergisinde, "Konuşunuz Konuşturunuz" başlığı ile yayımlayarak (123-125), yurttaşa seslenmenin doğrudan yoluna partilileri katma çağrısında bulunuyor gibidir. Bu çağrı, partililerce hemen yanıtlanır: "hitabe-

[4] Sözün politikleşmesi onun toplumsal taraflarla kurduğu bağ içinden tanımlanır. Walter Benjamin, sözün teknikleşmesi ve estetize edilmesini tarihselleştirerek bu durumu faşizmin ve Nazizmin yaşandığı yıllara özgü kılar. Bu yönetsel aygıtın, işlediği dönemlerde yeni iletişim araçlarını, psikoloji bilgilerini, estetik akımları ve araçlarını yanına alarak sözün yayılmasını olanaklı kılındığını düşünür. Tek partili dönemde, ne yeni iletişim araçlarının kullanımı ne psikoloji çalışmalarının desteği ne de estetize etmeyi mümkün kılacak birikim olmadığı için her iki ifadeyi de kullanamadığımdan, yukarıda Üstel'in yurttaş kavrayışını isimlendirmesinden etkilenerek sözü militanlaştırdım.

tin Cumhuriyetin bir eseri olduğu, saltanat yıllarında camideki hutbe ve vaazdan başka seslenişleri duymayan halkın, meşrutiyet devrinde İstanbul'un bazı mekânlarında işittiği sesleri ise çok kısa bir zamanda" yitirdiği, "Osmanlı Devleti'nde sadece Meclis-i Mebusan'la sınırlı kalan" hitabetin, Cumhuriyet döneminde yeni bir başlangıç yakaladığı açıklanır (126).

Cumhuriyet döneminin ilk hitabet kitapları da bu dönemde yayımlanmıştır. 1938 yılında *Herkes Karşısında Söz Söylemek ve Açıkça Düzgün Meram Anlatmak Aracı* ve 1939 yılında Selim Sırrı'nın (Tarcan) telif eseri *Nasıl Konuşmalı* yayımlanmıştır. Yurttaşın konuşturulması için partinin gösterdiği gayreti gazeteler karşılıksız bırakmaz: Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında söz alacak hatiplerin isimleri yayımlanır. Hatiplerin kim olduklarına göz attığımızda onların, vergi ve ceza hukuku profesörleri, yardımsever derneklerin başkanları, hekimler, öğretmenler, emekli askerler, spor kulübü başkanları ve memurlar olduklarını görürüz; bunlar, devrimin başarılarını anlatmanın yanı sıra gündelik hayatta karşılaşılan her konuda (özellikle sağlık, temizlik kuralları, yardımseverliğin gerekliliği, yeni Türk kadını, çeşitli sanat dalları vb)[5] görüşlerini dinleyicilere iletmişlerdir. Halkevleri de bu konuşturma seferberliğine, "İnkılap ve İstiklal konferansları" ile (Çakan, 2004: 173-vd) mekân olmuş, *Halkevlerinde Konuşma Yapacaklar İçin Kılavuz* başlığıyla yayımladığı broşür ile standart bir konuşma için gerekli koşulları oluşturmuş, Cumhuriyet'in kuruluş yıldönümlerinde devlet adamlarının konuşmalarını yazılı hale getirerek *Hitabeler ve Konferanslar* başlığıyla yayımlayarak (214) bunların arşivlenmesine aracılık etmiş gözükmektedir. 1938'den itibaren üniversite profesörleri ile doçentlerinin halkevleri bünyesinde düzenlenen seri konferanslarda (181-vd) konuşmacı olmaları, yurttaşlık eğitiminin yönünü gösterir. Aydınlatılmaya muhtaç yurttaşın dinleyici, aydınlanmış olanların konuşmacı olduğu bir pratik içinde doğrulama ve evetleme Anadolu'ya ve köylere, köylülere ulaştırılmakta-

[5] Konuşmaların konu dökümlerine kabaca bir göz atıldığında bile (Çakan, 2004: 315-324), yukarıda makbul vatandaşı yaratan kitaplarla bu konuşmaların benzerlik gösterdiği saptanabilir. Beden, akıl ve ruh olarak kavranan yurttaşın, sağlıklı, bilgili ve ahlaklı kılınmasına yönelik konuşmaların çokluğu dikkat çekicidir.

dır. Köylülüğün eğitilmesi, halk odalarında konuşmanın basit, anlaşılır, gündelik tecrübelere dayalı olmasını gerektirdiği hususu, yöneticiler tarafından defalarca tekrar edilir (186-vd). Köylülerin ve halkın eğitilmesi için göz önünde bulundurulması gereken mekânlardan biri de kahvehanelerdir. Kahvehanelerde, gündelik pratikler içinde üreyen anlaşmaya yönelik bir konuşabilirlik halinin içine resmi ideolojik söylemlerin yerleştirilmesi için örgütlenmeye gidilir (210-213). "Kahvehaneler nasıl devletleştirilir?" sorusuna cevap arayan *Ulus* gazetesi -ki Cumhuriyet Halk Partisi'ne organik bağlarla bağlanmıştır- yurttaşların "biricik toplantı" yerlerinin "müsbet yola" sokulması için inkılabın kendi şartlarını ve doktrinlerini öğretecek birer halk mektebine dönüştürülmesini, bu yolda doğal olarak devletleştirilmesi gerektiğini ileri sürer.[6] Her ne kadar kahvehanelerin "asrileştiril-mesi" sorunu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren dile getiriliyorsa[7] da burada, as-

[6] *Ulus* gazetesi, kahvehanelerin sosyal yaşantıdaki yerini ve devrimlerin halka anlatılabilmesi için onlardan faydalanılması gerekliliğini ortaya koymak amacıyla bir anket çalışması yapmak yoluna gitmiştir. Anket çalışmaları aracılığıyla görüş ortaya koymak için erken tarih olan 1935'te bu tür bir çalışmanın uygulanması bu tür bir sormaca tekniği ile yönlendirilmiş görüşler arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından ilginçtir.

[7] Osmanlı Devleti'nde kahvehanelerin iyileştirilmesine yönelik iktidar ilgisinin evrimi için (bakınız Georgenon, 1999: 44-45; 66-vd). Georgenon, Osmanlı son dönem kahvehanelerini betimlerken şu saptamaya yer verir: "Kahvehaneler, görgü, kibarlık ve nezaket kurallarına uyulan sosyallik mekânlarıdır. Osmanlıların en iyi oldukları sanatın icra zeminidir: Sohbet. 'Kahvehanelerde sohbet ya birkaç müşteri ya da tüm müşteriler arasında geçer. Bu sohbetlerin kendilerine özgü kuralları vardır. Birinin lafını kesmek söz konusu bile olmaz, ama sözü başkasına vermemek de büyük saygısızlıktır. Kahvehaneler, gerçekte, eğitim, ticaret ve sanat üzerine fikir alış verişi yapılan yerlerdir'" (49). Georgenon, XIX. yüzyıl için saptadığı kırk üç meddah kahvehanesinde, bu öykü anlatıcılarının masallar, efsaneler, mitolojik öyküler, fıkralar, edepsiz hikâyelerle sözlerini çoğalttıklarını ve her gece bir buçuk saatten kısa olmamak üzere yaklaşık iki hafta süren bir öykü anlatımıyla, XIX. yüzyılda büyük bir kahvehaneye dönüşen İstanbul'da kentlileri kendilerine çektiklerini anlatmaktadır (50-58). XIX. yüzyılın ikinci yarısında beliren kahvehaneler, geleneksel kahvehaneleri 'ahlaksızlıkla suçlamış, Osmanlı aydınları da geleneksel kahvehaneleri, "Osmanlı milletinin başına gelen felaketlerden sorumlu" tutarak, "bu tembellik yuvalarına" karşı ateş püskürmüştür (69). Kahvehanelere duyulan tepki yüzyıl sonunda benzeri nitelikli yerlerin Kıraathaneler -okumaevleri- olarak anılmasına yol açacak, Osmanlı kamu alanı bu kıraathaneler ve kahvehaneleri mekân edinerek var olacaktır (71). Politik bir işlev yüklenen bu yerlerin yurttaş katılımına verdiği önem göz önünde tutulursa, 1930'ların ortasında bu birikimin resmi ideolojiyle zorunlu irtibat haline geçirilmesi çabalarının politik işlevlerin sınırlanması anlamına geleceği de

rileşme ile devletleştirmenin aynı başlık altında yer alması dahi modernizasyonun devlet eliyle ve bizzat onun doğrularıyla yapılacağının bildirileşmesi olarak yorumlanabilir.

Karşılıklı konuşmanın, tartışmanın, müzakere etmenin ortak yargıya varmanın yerine konan hitabetin sağladığı bu birikim yer edecek, 1990'lı yılların başında bir kez daha kendini gösterecek, Türk politik hayatında "Konuşan Türkiye" halinde sloganlaşacaktır. Demokratik usullerin, karşılıklı anlaşma ve uzlaşmaya yönelik sözün yerine militan sözün uzun süren iktidarı, yurttaşlığın karşılıklı konuşarak ve katılarak tanımlanmasının gecikmesinin sebeplerinden biri gibi gözükmektedir. Yurttaşlık bilgisi kitaplarında, çok partili siyasal hayata geçildikten sonra demokrasi ve siyasal katılım konuları ayrıştırılmış, "özel alan ile kamu alanı arasına mesafe konulmuş", "ancak yine de katılımcılık anlamında beklenen dönüşümü geçirme"miş (Üstel, 2004: 327), adları 1968'den sonra *Sosyal Bilgiler* olarak değiştirilen bu kitaplarda siyasal katılım okul mekânıyla ilişkilendirilmiştir (250-267). Siyasal katılımın örgütlü biçimlerinin anayasal teminat altına alındığını tekrar tekar anlatan bu ders kitapları, "siyasal partilerin demokrasilerin vazgeçilmez unsurları" olduğu iddiasını, seçimler ve seçim usullerine ilişkin saptamalarla birleştirerek aktarmayı yeğlemişlerdir (272). 1980 sonrasında *Vatandaşlık Bilgileri* ismini alan kitaplar, tek parti döneminde özellikle "1940'lardan sonra hakim olan 'militan yurttaşlık' algı ve söylemlerine geri dönüşün" (278) izlendiği metinler haline gelmiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi* ders kitapları adını alan bu kitaplar, 12 Eylül ruhu'na uygun bir endoktrinasyon pedagojisini' sürdürmektedirler... Bu ruhun temel özelliği, siyasal ve sosyal muhafazakâr bir ideolojiye dayanan 'düzen ve güvenlik' anlayışıdır"; "görev eksenli bir sadakat ve itaat kültürü" ile yurttaşlık anlayışını taçlandıran kitaplarda, "hakim kuşku dili", yurttaşların anlaşmak ve uzlaşmak üzere karşılıklı konuşmalarını sessizleştirir ve yok sayar (288).

---

açıktır. Osmanlı kahvehaneleri için ayrıca bakınız Suraiya Faroqhi (1998: 200, 223 ve 283); Ekrem Işın (1995: 237-258).

Müzakereci ya da İletişimsel Demokrasi

Türkiye'de yurttaşların karşılıklı konuşmalarının üzerine örtülen perdenin aralanmasına Ülkü Doğanay'ın *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek* (2003) başlıklı kitabı yardım eder. Bu çalışmada Doğanay, "yurttaşların kamusal yaşamını ilgilendiren farklı boyutlarıyla ve birlikte tartışmasına dayalı müzakere süreçlerinin demokratik potansiyeli"ni ortaya koymak için, 19-30 Kasım 2001'de yapılan "Yerel Gündem 21" toplantılarına, 24-25 Kasım 2001 tarihinde toplanan IV. Kadın Sığınakları Kurultayı'nda gerçekleşen konuşmalara ve Ağustos-Kasım 2001 tarihlerinde televizyonlarda yer alan tartışma programlarına bakmıştır. "Türkiye'de kamusal müzakerenin ilk zeminlerinden biri"nin "yerel düzeydeki özyönetim ve katılımcı demokrasi uygulamalarıyla ortaya çıkan kamusal tartışma platformu" (195) olduğu görüşünden hareketle, yerel yönetimlerin, meslek kuruluşlarının, yerel yurttaş girişimlerinin yanı sıra özel sektör kuruluşlarının, yerel yönetimler alanında etkinleşen vakıf ve dernekleri kapsayan hükümet dışı organizasyonların bir araya gelme ve söz üretme biçimlerini irdeleyen Doğanay, "sivil toplum kuruluşları ve yerel deneyimler aracılığıyla gerçekleştirilen müzakere süreçlerinde, katılımcılara tartışma gündemini belirlemede eşit imkân ve tartışma içinde eşit söz hakkı tanıyan, belli bir yönetici konumunu ya da tanımlı bir hiyerarşik ilişki biçimini reddeden yapılanma sürecinin demokratik kapsayıcılığı sağlamada yeterli olmadığını" gözlemlemiştir (312). Tartışmalara katılan uzman-teknokrat-bürokrat temsilciler, "bilimin üstünlüğüne" yaslanarak, "bilgileri saklayarak, gizleyerek, önemlerini abartarak", "yurttaşların tanıklık söylemlerini dışlayarak", "statülerin hitap içinde kesinleştirilmelerini sağlayarak", "konuşulacak konuları saptayarak, diğerlerinin konuşma konularını engelleyerek, söz haklarını kibarca engelleyerek susturma" yoluna giderek, tartışmaları söylemsel güç kullanım arenası haline dönüştürmüşlerdir (207-220):

> (M)evcut kamusal tartışma pratikleri... uzman ve bürokrat seçkinlerin kurulu düzen lehine bir ideolojik 'kapanmayı' öne çıkaran ve mevcut toplumsal güç/iktidar odaklarını yeniden üreten söylemini baskın ve geçerli kılmaktadır. Yerel düzeydeki katılımcı deneyimlerin içinde konuşma üsluplarının bu kapalı çerçevesi, Türkiye'de demokratik deneyim alanının darlığına işaret etmektedir (221).

"Makbul" ama "Deneyimsiz" yurttaş, televizyonlardaki tartışma programlarında, Bourdieu'nün "*fast-thinkers*" diye adlandırdığı uzmanlardan biri olduğunda yer alabilmekte, sansasyonel görüşler ileri sürebileceği kestirilebildiğinde çağrılmakta, olağanlaştırılmış ve sahicileştirilmiş, alkışlar, bağırtılar, gülmeler, öfkelenmelerle bezeli bir tartışma dekoru eşliğinde, neyin tartışılmaya değer olduğuna karar verildiğinde konuşturulmaktadır (248-249). Onun konuşabilmesini mümkün kılan, sunucunun merkezdeki egemen varlığıdır. Konuşma süresini paylaştıran, tartışmanın gidişatını belirleyen, "ne söyleyeceği bilinmek istenen donanımsız kişilerin önünde engel oluşturan" sunucu (255), profesyonel aklın cismanileşmiş bir biçimi olarak, yurttaş konuşmasının demokratikleşebileceğine vesayet eder. Yaptıkları tartışmayı "demokrasinin bir göstergesi olarak değerlendiren bir anlamlandırma çerçevesi" içinden kuran bu programlarda, "(t)artışmanın kurulu çerçevesi içinde toplumsal güç ilişkileri dengesiyle uyum sağlayamayan, değer atfedilen konuşma üsluplarına uymayan taraflar"ın "'sözünü kesme', 'alay', 'değersiz görme', 'cahil, bilgisiz olmakla suçlama'gibi çeşitli yollarla susturulmuş" oldukları görülür (313). Ancak yine de bu tartışma programlarına "günlük yaşam deneyimlerini öne çıkaran, kişisel tanıklığı öyküleştiren konuşmaların" (314) sızması, konuşmasını diyaloglaştırma çabası içinde yurttaşların deneyimlerinin söze dökülüşüne işaret etmektedir. Bu tür işaret edişin izlerinin diğer iki konuşma biçimine göre daha kolay saptanabileceği kadınlararası konuşmalarda, her ne kadar uzman sözü buyurganca sembolik şiddetini uygulasa da (238-239) sorunlarını paylaşan sıradan ve yerel kimlikleri taşımakta ısrar eden kadın konuşmaları dolayımı ile kadın yurttaşın özgül katılım anlayışı -dayanışmacı, duygusal paylaşımcı, deneyim aktarımını esas alan, eyleme dönük- (230-235) kendine dar da olsa bir patika açar.

Yurttaş katılımın sözü ve politik mücadele süreçlerinde söz üretimi üzerine düşünmeyi mümkün kılan, liberal demokrasilerin yeniden demokratikleşmesi talepleridir. Bu talepler üzerine üretilmiş bir akademik dizge olan müzakereci demokrasi anlayışı, "demokratik meşruluğun temelini, yurttaşların ve yurttaş birliklerinin yürüttükleri kamusal eylem ve müzakereler aracılığıyla gerçekleştirilen bir siyaset kavrayışına dayandır"maktadır (42). Bu siyaset kavrayışı siyasal katılımı,

"yurttaşların bir araya gelerek kamusal sorunları açıkça tartışması ve ortak karara varması" (43) ile temellendirmektedir[8]. Liberal demokrasilerin, geç bir tarihte; ancak 1950 sonrasında sorunlaştırdıkları siyasal katılım, ya bireyin siyasal kurumlara katılımının düzeyleri ya da evde, işyerinde ve okulda demokratik davranış biçimlerinin geliştirilmesi temelinde ele alınmıştır[9]. Gerek siyasal kurumlar içinde birey-yurttaş pratiklerinin etkisizleşmesi ve siyasal kurumlar içine sığmayan yurttaş katılımının genişlemesi gerekse siyasal toplumsallaşma çalışmalarının işaret ettiği alanlarda demokratik davranış biçimlerinin sorgulanması, siyasal katılımı merkeze alan düşüncelerin geliştirilmesini olanaklı kılmıştır. Demokratik meşruiyetin temelinin "zorunlu erk talebinde bulunanların, kararlarını herkesin eşit derecede çıkarlarını gözettiği söylenen yansız bir temsil"e dayandırdığını, "bu kararların ilke olarak özgür ve eşit yurttaşların uygun kamusal müzakere süreçlerine açık olması durumunda" (Benhabib, 1999: 105) söz konusu edilebileceğini öne çıkaran müzakereci demokrasi anlayışları, demokratik katılım modelleri geliştirme çabasını önceleyen yaklaşımlar olarak, katılımın gerçekleştirilebilirliği ve uygulanabilirliği üzerinde yoğunlaşmış ve konuşmaya, tartışmaya, dinlemeye, başkalarının ne dediğini anlamaya ağırlık vermiştir. Toplumsal dayanışmanın ve duygudaşlığın geliştirilip sağlamlaştırılması için yurttaşlık erdemlerinin -başkasına saygı, başkalarını yanıtlama, karşılıklı anlayış, kamusal tartışmaya katılma isteği vb- çoklaştırılmasını (Dryzek, 2000; Bohman, 1996) zorunluluk addeden bu yaklaşımlar, yerel meclislerin ve sivil birliklerin konuşabilirliklerini ve kamusal tartışmaya katılım biçimlerini irdelemeye yönelmişlerdir.

Normatif demokrasi teorilerinden uzaklaşma eğilimini sık sık dile getiren çalışmalar (Cohen, 1999; Gould, 1990; Bohman, 1996), demokrasinin sorun çözme kapasitesinin geliştirilmesi yoluyla yurttaşların hem temsil mekanizmaları ve yargı sistemi içindeki katılımını

---

[8] Müzakereci demokrasinin demokratik meşruiyet ve siyaset kavrayışı için ayrıca bakınız James Bohman, (1996); Ricardo Blaug, (1996); John Dryzek, (2000); Bernard Manin, (1987); Seyla Benhabib (1999).

[9] Katılımcı demokrasi konusundaki öncü bir çalışma için bakınız Carole Pateman (1989).

geliştirmek hem de kişilerarası iletişime ve müzakere süreçlerine katılımını geliştirmek (Young, 1999 ve 2000) amacına yönelmiştir. Habermas'ın ideal konuşma durumu ve iletişimsel eylem kuramının normatif yönelimlerinden kısmen ya da tümden arındırılarak pratikleştirilmesi olarak da okunabilecek müzakereci demokrasi anlayışları, "konuşmayı demokratik yapan şey"in "eşit, özgür, kendiliğinden ifadeler değil, eşit söz alma, eşit katılma, tartışmanın kurallarını eşit koyma, tutarlı bir konuşmayı cesaretlendirme, dikkatle dinleme, buna uygun basit ifadeler kullanma gibi" (Doğanay, 2003: 73) düzenlemeler olduğuna ilişkin bir vurgu ile müzakerelere katılımı mümkün kılan iktidar ilişkilerinin ve müzakere gündeminin belirlenme süreçlerini ön plana çıkartmıştır. Müzakereyi mümkün kılan söz kullanım biçimleri, yapılanmış iktidar ilişkilerinin söylemsel ürünü olduğu için; iktidarlaşmış sözün ayrıştırılmasına yönelen müzakereci demokrasi anlayışlarının önerdikleri modelleri eleştiren çalışmalar, burjuva toplumunun ürettiği nesnel ifade tarzı içine gömülmüş birey-yurttaşın soyut rasyonelliğinin ortak anlam arayışının sonuçsuzluğunu eleştirerek, pratik bir rasyonelliğin kurulabilmesi için ya da "siyasette iktidar yerine akıl kavrayışının öne çıkarılması" (Young, 1999: 177) için müzakerenin tüm dışlamacı imalarının ortaya çıkartılmasının gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu dışlayıcı imaların ortayı çıkarılması ve "mevcut güç ilişkilerinin yarattığı eşitsizliklerin iletişim sürecine yerleşik"liğinin (Doğanay, 2003: 69) sorgulanması durumunda yeni bir yurttaş katılımı pratiğinden söz etmek mümkün olacaktır.

Bu, yeni yurttaş katılımı olarak diyalog halindeki konuşma, Iris Marion Young'un "İletişimsel Demokrasi" anlayışında merkezi bir yere sahiptir. Young, "İletişim ve Öteki: Mükazereci Demokrasinin Ötesinde" (1999) başlıklı yazısında, çıkara dayalı demokrasi anlayışlarının alternatifi olarak beliren müzakereci demokrasi anlayışlarının iki temel sorun çerçevesinde eleştirilebileceğini belirtmektedir. Bu sorunlardan biri, onların demokratik tartışma kavramını dar bir biçimde ele almaları ile ilişkilidir. Onlar demokratik tartışmanın, "bazı halkları ve grupları susturmaya veya değersiz görmeye yönelen, kültürel bakımdan ön yargılı bir tartışma" olduğunu unutmuş gözükmektedirler. İkinci olarak Young, müzakereci demokrasi anlayışlarının, anlaşmaya

varmayı amaçlayan tartışma süreçlerini, sadece ortak yarar ile temellendirmelerini sorun olarak saptamaktadır. Bu bağlamda, iki sorunun aşılması için Young, kültür, toplumsal bakış açısı ve tikel bağlanım farklılıklarını aşılması gereken sorunlar değil; demokratik tartışmada anlaşmaya varmak için kaynak olarak gören iletişimsel demokrasi anlayışını geliştirmektedir (1999:174).

Çıkara dayalı demokrasi anlayışlarının demokratik katılımı oy verme süreçleri ile sınırlamalarına karşın müzakereci demokrasi kuramları, demokrasiyi, kolektif sorunlar, hedefler, idealler, eylemler hakkında konuşmak üzere bir araya gelmiş, ortak yararı tartışan yurttaşların yarattıkları bir süreç olarak niteler. Çıkara dayalı demokrasi anlayışları devletin yönetsel aygıtının oluşma-oluşturulma pratikleri üzerinde yoğunlaşırken, müzakereci demokrasi, "devlet dışındaki gönüllü birliklerin karar alma yapılarında güncel deneyimi" sorunlaştırmaktadır. Yurttaşları, tüketici/birey/yurttaş olarak gören liberal demokrasi anlayışının ötesine geçilmesine aracılık eden bu kuramlar, doğruluk, kamusal erdemler, kolektif yargı ve eşitlik sorunlarını yaşayan yurttaşların eylemlerini ön plana çıkarır. Müzakereci demokrasi kuramları konsensusa varmak için Eski Yunan ve Roma geleneğinden beslenen, "kurumsal biçimleri, kuralları, retorik ve kültürel üslupları içinde" ortaya çıkan Batılı burjuva aklın sekteye uğramış işleyişinin yeniden devreye sokulmasını önermekte, "salt evrensel aklı dile getirmeye yönelik düzenli toplantılara dayalı müzakere biçimler"ini ön plana çıkartmaya çalışmaktadırlar. Müzakerenin normlarının kültürlere özgü olduğu ve insanların konuşmasının iktidarlarca biçimlenişi görmezden gelinmektedir (Young, 1999: 179). Müzakereyi, rekabet, çekişme ve daha iyi savın üstünlük kurması anlayışı ile temellendirenin kendisinin egemen sınıfsal bir konuma dayalı olduğu görüşünü ihmal eden müzakereci demokrasi kuramları, örneğin kadınların böyle çekişmeli bir konuşma pratiğine yatkın olmadıkları iddialarını yanıtlamazlar. Young'a göre yeni bir demokrasi anlayışına ancak iyi eğitimli, orta sınıf, beyaz erkeklerin konuşmalarında içkin olan iddiacılık, kavgacılık normları ve yarışma kurallarına göre konuşma ve tartışma pratiklerinin, değersizi eştirme, susturma, duygusuzlaştırma gibi dışlama mekanizmalarını içerdi-

ğinin farkına varılması, zihin/beden, akıl/duygu karşıtlığında kurulan resmi konuşmaların ötesine geçilmesi ile ulaşılabilir (1999: 180).

Batılı toplumlarda, toplumsal ayrıcalıklar konuşma biçimlerinin içine sızarak konuşma iktidara teslim edilmiştir. Ayrıcalıklı sınıfların ve cinsiyetlerin konuşma kültürünü tek ve müzakereyi de biricik yol olarak gören müzakereci demokrasi kuramlarını eleştiren Young, konuşma kültürlerinin farklılığını ve farklılık konumlarını hatırlatmaktadır. Kadınların ve farklı kültürel kimliklerin bedensel hareketlerine dayalı, vurgulu jestlerle bezeli, heyecanlı metaforik dil kullanımlarının insanların anlaşmaya varması için taşıdığı potansiyelin irdelenmesi gerekliliğini ortaya koyar. "İletişimsel etkileşimin her tür biçimini eşit şekilde öne çıkaran" iletişimsel demokrasi, savın siyasal iletişimin tek biçimi olmadığını ve haklılık/doğruluk savlarının öncelikle diğerini dinleme[10] ve onun bakış açısıyla savlarını sürekli gözden geçirmeyi

[10] Dinleme sorunu sadece müzakereci ve iletişimsel demokrasi kuramları tarafından ele alınmamaktadır. Liberal demokrasi kuramlarına yöneltilen ilk eleştiri geleneği içinde yer alan toplulukçu eleştirinin çağdaş uzantıları da liberal demokrasilerinin çıkar paydası altında birleştirilmiş, oy verme sürecinde aktif hale geçen yurttaş katılımına karşı görüşlerini, müzakereci demokrasi kuramlarında olduğu gibi; demokrasiyi yurttaşların kamusal erdemlerine dayalı bir etkinlik süreci ve yaşam biçimi olarak kavrayarak yurttaş katılımını, onların ortak akıl ve ortak yarar arayışları ile temellendirmişlerdir. Bu yöndeki görüşleriyle Benjamin Barber, yurttaş katılımının kurumsal ve kurumsal olmayan biçimlerinin güçlendirilmesi gerekliliği üzerinde düşüncelerini açıklarken dinleme sorununa ayrı bir başlık açmıştır: Barber, liberaller tarafından konuşmanın siyasal bir sanat olmaktan çıkarılışını, zarif bir hüzünle anan muhafazakârların haklılığını teslim ederek, karşılıklı konuşmayı ve tartışmayı canlandırmayı demokratik bir gereklilik olarak sunar ve tartışmayı güçlü demokrasinin merkezine yerleştirir: "Tartışma, yaratıcılığı, çeşitliliği, açıklığı ve esnekliği, icat etme yeteneği, keşfetme kapasitesi, inceliği ve karmaşıklığı, inandırıcılığı, eş duyum ve etkili ifade potansiyeli ve insanın tüm doğasını amaçlı, birbirine bağlı ve etkin bir varlık olarak gösteren paradoksal karakteri" ile siyasetin merkezindedir. Ancak güçlü demokratik tartışma, en az konuşma kadar dinlemeyi de gerekli kılar. Barber'a göre liberaller demokratik tartışmayı konuşmaya indirgemekle kalmamışlar, dinlemeyi hiçe sayan siyasal kurumlar geliştirmişlerdir. "Güçlü demokrasiyi karakterize eden katılımcı özyasama süreci, karşılıklı dinleme sanatını destekleyerek uyuşmazlık siyasetini dengelemeye çabalar. 'Dinleyeceğim' güçlü demokrat için zayıflıklar ve olası kazançlar için hasmının konumunu süzeceğim ya da istediği her şeyi söyleme iznini vereceğim anlamına gelmez. Daha ziyade 'kendimi onun yerine koyacağım, anlamaya çalışacağım, bizi benzer kılan şeyleri duymaya gayret edeceğim, ortak

merkeze taşımaktadır. İletişimsel demokraside konuşma, kişinin öznel taleplerinin/tercihlerinin genel ve kolektif olanın içine sokulması olarak anlaşılmamaktadır. Ancak bu ikiliklerin (özel/genel, bireysel/kolektif) aşılmasını mümkün kılacak bir perspektif geliştirildiğinde konuşma anlaşmaya yönelebilir. İletişimsel demokrasi, konuşmanın ortak bir uzlaşıya varmak için girişilmiş bir etkinlik olduğu iddialarına karşı çıkar. Konuşma, paylaşma, kendi farklılıklarını diğerlerinin farklılıkları ile ilişkilendirme ve diyaloğa girme sürecidir. Konuşma, ortak yarar amacına yönelik bir etkinlik değil; kendi kültürel farklılığını ve bilincini diğerleriyle karşılaştırma sürecidir: "İletişimsel demokrasi için gerekli olan üç şey, anlam taşıyan karşılıklı bağımlılık, biçimsel olarak eşit saygı ve üzerinde anlaşmaya varılmış usullerdir" (Young, 1999: 182-184).

İletişimsel demokrasi, "süreç içinde korunan kültür, toplumsal konum ve ihtiyaç farklılıkları üzerinden konuşmak olarak" (Young, 1999: 186) anlaşıldığında, onun ağırlık noktasına, anlaşmak için özdeşleşme ilişkileri yerleşmez; bu ilişkilerin yerine, bir başkanın farklılığını yani onun toplumsal konumu ve deneyimini anlamak yerleşir. Young, her türlü konum ve bakış açısı farklılıkları korunarak girişilen konuşmanın: 1) Kendi deneyimlerimizin belirli bir bakış açısından yansıdığını anlamayla; 2) Öz çıkar ve istek ifadelerini dönüştürmeyle; 3) Konumlanmış her türlü bilginin sorgulamaya yönelerek ve bu yönelimlerin amaç haline dönüştürülmesiyle kavranabileceğim ileri sürmektedir (1999: 186-187).

Young, üç iletişim tarzının, konuşmacıların bedenselliğini ve özgüllüğünü tanıyan kamusallığın anlamı ve varoluşu için gerekli olan

---

bir amacı ya da ortak bir yararı davet eden ortak bir retorik için dinleyeceğim' anlamına gelir (Barber, 1995: 220-221). Toplulukçu yaklaşımların oy merkezli demokrasi kuramlarından konuşma merkezli demokrasiye geçme konusundaki ilgilerinin önemini kaydeden Kymlicka, onların "küçük ölçekli siyasi forumları savunma" duruşuyla girişükleri eleştiriyi, "siyasal sürecin merkezine 'kamusal sohbeti' yerleştirme" ile sürdürdüklerini belirtir; "öğrenilmiş nezaket"in aşılabilmesi için yurttaşlık erdemlerinin öğrenilebileceği her türlü toplumsal birliğin yeniden oluşturması gerekliliğinin altını çizer (Kymlicka, 2004: 396-vd).

çoğulluğun kurulmasına ve korunmasına[11] yardımcı olduğu nu belirtmektedir. Bunlar, diyaloğa katılan tarafların kendilerini ve bir-

[11] Young, yukarıda kurduğu konuşmacıların bedenselliği ile kamusallık anlamı arasındaki ilişkiyi Hannah Arendt'e atfen vermektedir. Arendt, modern dünyada konuşma ve "eylemde fail"in dışlandığı görüşündedir. Bu dışlanma, insani biraradalığın yitimine neden olmaktadır: "İnsani biraradalık yitirildiğinde, yani örneğin insanların kendi tuttukları taraf için ve düşmana karşı belli amaçları gerçekleştirmek üzere eyleme geçtikleri ve şiddet araçlarını kullandıkları modern savaşlarda olduğu gibi insanların başka insanlarlar için ya da onlara karşı olduğu hallerde, durum budur. Elbette her zaman var olagelmiş bu gibi durumlarda konuşma, gerçekte 'salt konuşma' haline, ... bir kere daha basitçe amaca yönelik bir araç haline gelir" (Arendt, 1994: 246). Arendt, meçhul asker anıtlarında, propagandada failsiz eylemin ve sözün tezahür ettiğini ve bunun şiddetin açığa çıkması olduğunu belirtmektedir. Oysa, "Eylem ve konuşmak birlikte, nihayetinde her yeni doğan insanın benzersiz yaşam hikayesi olarak ortaya çıkan, temasa geçtiği herkesin yaşam hikayesini benzersiz bir biçimde etkileyen yeni bir süreci başlatırlar. Birbirleriyle çakışan sonsuz sayıda irade ve niyetlerle, bu önceden mevcut insan ilişkileri dokusu yüzünden, eylem neredeyse hiçbir zaman hedefine varamaz ama ... hikâyeler üretir". Bu hikayelerin çoğulluğu, gerek eylemin gerekse konuşmanın temel koşulu olan insani çoğulluğa delalet etmektedir. İnsani çoğulluğun, "eşitlik ve farklılık niteliği vardır. Eğer insanlar eşit olmasalardı ne birbirlerini ve kendilerinden öncekileri anlayabilir ne geleceği planlayabilir ve ne de kendilerinden sonrakilerin ihtiyaçlarını öngörebilirlerdi. Eğer insanlar birbirlerinden kim oldukları bakımından farklılık göstermeselerdi, kendilerini anlaşılır kılmak için ne konuşmalarına ne de eylemde bulunmalarına gerek olurdu" (240). Konuşma ve eylemin insanın çoğulluğunu ortaya serdiğini belirleyen Arendt, insanın diğerinin karşısına salt fiziksel nesne olarak değil de insan olarak çıkmasının nedeninin, farklılıkları açık seçik ortaya koymasıyla mümkün olduğunu; yani konuşmakla ve eylemekle insaniliğin sürdürülebildiğini, onlarsız yaşamın mümkün olamayacağını, konuşmanın eşlik etmediği eylemin, konuşmasız eylemin bir eylem olarak düşünülemeyeceğini; ancak ortada bir eyleyen varsa ve aynı anda sözler sarf ediyorsa insani olanın anlamlı hale gelebildiğini söylemektedir. "Konuşma ve eylemin ifşa edici niteliği insanlar ne onlara karşı ne de onlar adına değil başkalarıyla birlikte olduklarında gün yüzüne çıkar" (245). Gün yüzüne çıkma, açığa çıkma, ışık metaforunu Arendt, kamu alanını betimlerken de sıklıkla kullanır; kamu alanı, insani çoğulluğun ve birlikteliğin açığa çıktığı bir alan olan insani biraradalığın da yaşam alanıdır. Kamu alanında gözüken her şeyin herkes tarafından görülebilmesi, kendimiz ile dünyanın gerçekliği arasında bizim gibi duyan ve gören insanların teminatı, bu güven duygusunun yoğunlaşmasıdır. "Hepimiz için ortak bir dünya" olan kamu alanı birbirimizin üzerine yıkılmamızı önler. Kitle toplumunu katlanılması son derece güç bir şey yapan, içerdiği insan miktarı değil; aralarını kuran dünyanın, onları bir araya getirme, ayırma ve bağlantılandırma gücünü yitirmiş olmasıdır" (78). Birbiriyle ilişkisiz, ortak dünyadan yoksun, yalnız çıkarlarının ve ekonomik faaliyetlerinin içine gömülmüş modern toplumlarda, özel alan ile kamu alanı iç içe geçmiş ve politik yaşam onu besleyen atarda-

birlerini kendi özgüllükleri içinde tanımalarını sağlayan selamlaşma, kolektif sorunların çözümü konusunda ortak anlayışlara varmayı sağlayacak olan kişisel deneyimlerini dillendirme olarak öykü anlatma, müzakereci demokrasi kuramları tarafından rasyonel söylemin karşıtı olarak nitelenen ve ikincilleştirilen retoriktir (188-189). Oysa iletişimsel demokraside retorik, mecazın diliyle, duyguları harekete geçirmesiyle, konuşanla eyleyen arasındaki birliği sağlamasıyla, dinleyiciyle konuşmayı bütünleştirmesiyle; yani onun dikkatini çekme ve dikkatin dağılmamasını sağlayarak, tutku ve hazlar yoluyla onu konuşmaya bağlamasıyla, mutlak bağlamsal olmasıyla öne çıkar:

> Retorik, iletişimin konuma bağlılığını bildirir. Retorik mecazları içeren bir konuşmayı, dinleyicilerin konumlarıyla ilişkili olarak konuşmacının konumunu kurar. Konuşmacı retorik aracılığıyla dinleyicilerin belirli niteliklerine ya da deneyimlerine ve kendisinin onlarla ilişkili özgül durumuna seslenir. Retorik aynı zamanda konuşmanın ne vesileyle yapıldığını kurar... Retorik özgül anlamları, çağrışımları ve simgeleri uyandırmak veya yaratmak yoluyla konuşmacıyı, dinleyiciyi ve vesileyi kurar ve konuşmacı ile dinleyicilerin anlamları paylaşıp paylaşmadıklarını gösteren bağlantı kurma işlevini görür (Young, 1999: 190).

Müzakereci demokrasi içinde temel yurttaş etkinliği olarak kamusal konuşmaya verilen bu merkezi konum, Young'un iletişimsel demokrasi kavramlaştırmasında öne çıkardığı alternatif konuşma biçimleri arasında retoriğe yaptığı vurgunun da yardımıyla, genelde konuşmanın yurttaş pratiğinin temel aracı olduğu Eski Yunan demokrasisine ve özelde de retoriğe yeniden bakışı gerekli kılmaktadır. Aşağıda, retoriğin politik hayatın merkezinde yer aldığı örnekler üzerinde durularak, iletişimsel demokrasinin öne sürdüğü "kamusal söz" tasavvurunun tarihsel göndermeleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Eski Yunan'da Retorik

Richard Katula (1995) demokrasiyi anlamak için retoriği bilmenin zorunluluk olduğunu ileri sürerek başladığı yazısında, retoriğin biline-

---

mardan mahrum kalmıştır. Liberal demokrasiler, kamu alanının ve siyasetin yitiminin bedeli olarak şiddet ile bu kadar sık karşılaşmaktadırlar.

bilmesini mümkün kılan ön şartın Atina demokrasisinin işleyiş biçimini anlamak olduğunu vurgulamaktadır. Katula'ya göre, Aristotelesin *Retorik*'te öne sürdüğü, 1) Doğru ve yanlış arasındaki farka inanmamıza; 2) İnsanların nasıl eylediklerini anlamamıza; 3) Başkalarının iddialarına karşı kendimizi savunmamıza fayda sağlayacağı şeklindeki açıklama ancak Atina demokrasisi içinde anlam taşımaktadır (1995: 3). Atina'da demokrasi:

> Homeros Çağı'nı (MÖ 850-650) izleyen bütün yönetim tarzlarının (monarşi, oligarşi, tiranlık) denenmesinin ardından ve Pers savaşlarının MÖ 479'da sona ermesinin hemen ardından kuruldu. Demokrasinin kurulmasıyla birlikte Attika bölgesinin merkezi haline gelen Atina toplumsal, kültürel ve entelektüel bir dönüşüm geçirdi. Demokrasi çağında Attika bölgesinde yaklaşık 500.000 kişi yaşamaktadır, bu sayının 60.000'i erkek yurttaşlardır, demokrasiyi işleten bu erkek yurttaşların dışında kalanlar ise, sayıları 60.000'i bulan kadınlar, onların çocukları, yabancı ve kölelerdir. Demokratik yönetim kurulduğunda, yurttaşların halk meclislerinde ve mahkemelerde görev alması ki konuşmak ve oy kullanma şeklinde pratiklenir bir kamusal gereklilik haline dönüşür (Katula, 1995: 12).

Bu nedenle Eski Yunan'da yurttaş katılımı sadece kamusal erdem olarak idealleştirilmez, aynı zamanda gündelik yaşam içinde deneyimlenir. Ancak Atina'nın tiranlık yönetimi altında uzun yıllar yaşamışlığı, yurttaşların bu yetenekleri kazanmalarına izin vermemiştir. Her ne kadar Solon mahkemeleri sırasında, konuşabilmeye ihtiyaç duyulmuş olsa da tek üyeli mahkemelerde, iddia ve savunma yurttaş katılımıyla bütünleşememiştir. Atina'da demokrasi, yeni mahkemeleri ve kanunları aracılığıyla kurulurken, konuşma yeteneğinin geliştirilmesine duyulan ihtiyaç da artmıştır. Yurttaşların bu yetenekleri kazanmalarına imkân veren yardım dışardan, topraklarını yağmalayan tiranların baskısına dayanamayan Sicilyalı sofistlerden gelir. Sicilyadaki toprak kavgaları sırasında kurulan mahkemelerde para karşılığında savunma yapan ve halka mahkemelerde nasıl konuşulacağını öğreten Gorgias, ki aynı zamanda ülkesinin büyükelçisidir, Atina demokrasisinin Perikles'in anlattığı özgürlük havasını teneffüs etmek için Attika yarımadasına gelir (İÖ 427). Başta Gorgias (İÖ 483- 375) olmak üzere Sicilyalı retorikçiler ve Atinalı Sofistler, konuşmayı sistematize ederler. Soruları ve yanıtları ayrıştırır, kelimelere düzen verir, argümantasyon geliştirme cümlelerini çözüm-

lerler; çağrışımla akla gelenin yazılış biçimleri ile masalcı ve temsil sanatlarının içinde dolaşan sanatsal sözün farklılığını dillendirir, irticalen ya da doğaçlamadan konuşmanın karşısına düzenlenmiş, hazırlanmış ve hatta yazılmış konuşmayı koyarlar; böylelikle Eski Yunan'da düzyazı anlayışının gelişmesine ilk katkıyı yapmış ve açtıkları okullarda sayısız öğrenci yetiştirmişlerdir[12] (Ueding ve Steinbrink, 1994: 11; Katula, 1995: 14-16; Dürüşken, 2001: 18-19).

Atina demokrasisinin mahkemeleri için seçilen yurttaşlar,[13] davalının ve davacının ne anlatmak istediği anlamak ve bir karara varmak için sofistlerle işbirliği yapmak durumundaydı; aldıkları eğitimin de mahkemelerde haklı çıkmak için verilen mücadelenin de şekli değişmişti. Konuşmalar yurttaşların ilgisini çekmek ve jüriyi ikna etmek üzere düzene sokulmuşlar, Gorgias'ın ardından gelen iki Sicilyalı, Korakas ve Teisias, "olasılıkları doktrine" etmek ve mahkemelerdeki konuşmayı inandırıcı kılabilmek için objektif kriterler geliştirmeye çalışmışlar, konuşmayı dört bölüme ayırmışlardır: Giriş, ardyörenin anlatımı, kanıtlama ve sonuç içinde süren konuşmanın içindeki imaları ve olasılıkları açığa çıkarmaya çalışmışlardır (Katula ve Murphy 1995: 19-20). Benzer cümlelerin karşılıklı uyumunun konuşmanın etkisini kuvvetlendirmek için bir yol olduğunu düşünen sofistler, ses benzeştirmeleri ve ses kullanımlarını dikkate alan el kitapçıklarını da hazırlayarak görüşlerini öğrencilerine aktarmışlardır.

Konuşmaların irdelenmesi sadece adli alanla sınırlı değildi. Özellikle Atinalı sofistler, adli konuşmalar içinden geliştirdikleri düzen bilgisini, başta halk meclisinde yapılan konuşmalar olmak üzere gün-

---

[12] Katula ve Murphy, Gorgias'ın İÖ 430 yılında Atina'da retorik eğitimi verilen bir okul açtığını belirtirken, retorların para karşılığında öğrenci yetiştirme işinin rakamsal karşılığını yani eğitim öğretim giderleri için alınan parayı günceller. Bazı retorların, yirmi kişiden oluşan sınıflardan on derslik bir seminer için bugünün parasıyla yaklaşık 7.800 Amerikan doları almaları, Atina entelektüelleri arasında farklı eleştirilerin yapılmasına neden olduğu gibi, sofistlerin iyi yaşam ilkelerine ilişkin tarihsel şüphenin kökleşmesine de yol açmıştır (1995: 21).

[13] Atina demokrasisinin mahkemelerinde görev alan yurttaşlar hakkındaki sayılar, yararlanılan kaynaklarda farklıdır. Gerd Ueding'e göre 1501 yurttaş arasından kurayla seçilen 201 kişi yargıç olarak karar almaktadır. Aynı sayılar Katula'da 2000 yurttaş arasından 500, Theodorakupolos'a göre ise 6000 yurttaş arasından 201'dir (Ueding ve Steinbrink, 1994: 11; Katula, 1995: 17;Theodorakupulos, 2004: 5).

delik yaşamın tümüne, pazar yerinde, kutlamalarda, törenlerde, festivallerde yapılan konuşmaların içine yerleştirerek, yaydılar. "Attika retorlar kanonu"[14], geçmiş ve gelecek üzerine yazarak, başka kültürlere ve uygarlıklara ilgilerini ortaya koyarak, bir kentin iyisinin o kente sahip çıkacaklarını düşündükleri gençlerin eğitiminden geçtiği düşüncesini uygulamaya sokarak, iyi yaşam ustaları olduklarını iddia etmişler ve retorik sanatını yaşamın kavranması için bir araç olarak kullanmışlardır. Zaten sofistlere göre felsefenin amacı, "insanı anlamak, ona günlük davranışlarını yönlendirecek, onur ve ün kazandıracak ve yüksek görevler almasına yardımcı olacak bir olanak sağlamaktı" (Ağaoğulları, 1994: 72). Böylelikle sofistler, varlığın ve kozmik dünyanın özünü arayan doğa felsefeleriyle uğraşan felsefecilerden kendilerini ayırmışlar ve sofist ile felsefeci arasında bir karşıtlığın oluşturulmasına imkân hazırlamışlardır (Ueding ve Steinbrink, 1994: 15). Varlığın bilgisinin bilinemez olduğu düşüncesinden hareket ederek, bilgiye yönelimin pratik nedenleri üzerinde bir anlaşma sağlanmasına çalışan sofistler, kesin ve mutlak bir bilgi türü olamayacağı görüşündedirler. Dolayısıyla onlar, insanlar tarafında kullanıma açılan bilgilenme süreçlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yoluyla anlaşılabilirliğin artmasına, uzlaşmayı sağlamaya ve farklı bilme biçimlerinin birbirleri ile karşılaşmasına fırsat yaratmaya çalışmaktadırlar.

Mutlak ve herkes tarafından aynı biçimde bilinebilecek bir şey yoksa onun bilgisinin olamayacağı belirten Gorgias, "Hiçbir şey yoktur. Olsa bile bilemeyiz. Bilsek bile başkalarına bildiremeyiz" (aktaran Ağaoğulları, 1994: 80) derken, göreli olan bilginin yani gündelik yaşamda deneyimlenenin özel bilgisinin ya da başka bir adla kanıların ancak topluluğun iyisine yöneldiği zaman anlamlı olabileceği iddiasındadır. Bağlam ilk sofistler için de bilgiyi belirleyen ön koşuldur. Hakikatin bilgisini arayışını boş bir çaba olarak gören sofistler, retorik aracılığıyla, hakikat arayışının yerini tutabilecek estetiğin ve poetiğin kurulmasına olanak tanıyan ilk metinleri yazarak, şiirin, tragedyaların

[14] Theodorakupulos (2004), bu kanon içinde on retorun adlarını belirlemektedir: Antiphon (İÖ 480-411), Lysias (İÖ 459-381), Andokides (İÖ 436-390) İsokrates (MÖ 436-338), İsaios (İÖ 436-338) Aiskhines (İÖ 397-322), Lykourgos (İÖ 390-325), Hypereides (İÖ 389-322), Demosthenes (384-322), Deinarkhos (İÖ 360-290).

ve diğer düzyazıların içindeki duygulanım biçimlerinin yarattığı yanılsama üzerine yoğunlaştılar (Zelier, 2002: 108).

Hakikat bilgisi arayışı yerine yurttaş eğitimine ağırlık veren sofistler, İsokrates örneğinde görülebileceği üzere öğretmenlerle öğrencilerin konuşma biçimleri ve öğrenmeyi kolaylaştıracak aktarımların nitelikleri gibi konulara eğilmişlerdir. İsokrates, tarihteki ünlü kişileri, kahramanları, olayların anlatım biçimlerini ve kahramanlara öykünme idealarını kendi eğitim anlayışına uyarlamış, öğrenme sürecinde öğreticinin didişmeci değil eğitici bir tavır alması gerekliliği üzerinde durmuştur. Öğrenciden "canlı bir hayal gücü ve enerjik bir zihin isteyen" retorik eğitiminin sonunda kişi, "kendini incelikli ifade" etme, "iyi yargılarda bulunup kararının sonucunu önceden" görme yeteneklerini kazanacak, "ilişkilerinde ölçülü ve saygılı, zevklerini kontrol altına alabilen, devletine sağlam öğütler verebilen" birisi olacaktır (Dürüşken, 2001: 22).

Topluluğun iyisine yönelen politikacılarla filozofların arasında duran (Ueding ve Steinbrink, 1994: 15) sofistler, retoriği bir sokak sanatı, insanları etkilemek yoluyla onlara hükmetmeye yönelik bir silah ya da Gorgias'ın ifade şekliyle iyi ve kötü amaçlar için kullanılabilecek bir zehir olarak görmüşlerdir. Bu kabuldeki çift anlamlılık, sofistlerin ikiye ayrılmasına karine oluşturur. Sofistlerden bir kısmı kanunun ve türlü normların bir uylaşım olduğunu düşünerek, bunların "Güçlünün Hakkı" olarak düzenlendiğini ileri sürerken; bir kısmı da insanın koymuş olduğu kuralların doğa kurallarından farklı olduğunu, insana ait ahlaki ilginin bu kural belirleme işleminde öne çıkartılması gerekliliğini, "Zayıfın Hakkı"nı öne çıkartabilecek herkesin iyiliği ile temellenmesi gerekliliğini ileri sürmüşlerdir. Herkesin iyiliğini önceleme, sofistlerin eşitlikçi görüşlerinin bir uzantısıdır. Toplumsal sözleşmeye dayalı bir toplum anlayışının ve doğal hukuk kuramının öncüleri de sayılabilecek olan bu sofistlerden, "bir yargı cümlesindeki 'dır' ekini kullanmaktan çekinecek kadar şüphecilikte ileri" giden Lykophron, "soyluluğun anlamsız ve beyhude bir gözbağı" (Zeller, 2002: 110) olduğunu belirterek bütün insanların eşit olduğu görüşünü savunmuştur (Ağaoğulları, 1994: 80-vd; Ueding, 1994:16; Zeller, 2002: 107-vd).

Zayıfların hakkının içine sızmış ahlaki ilgi, hiç yazmayan, çıplak ayakla dolaşıp Atina sokaklarında gördüğü her kişi ile konuşup tartışan Sokrates'in görüşleriyle[15] çoğalır. Atina demokrasisinde çiçeklenen edebi yazım biçimlerinde, tiyatro oyunlarında ve retorların konuşmalarında gezinen dizgeleştirilmemiş, kendi haline bırakılmış, şüpheyle karşılanarak yok sayılmış ahlakilik Sokrates (İÖ 470-403) aracılığıyla felsefeye taşınır. Doğa felsefesinin sınırlarında dolaşmaktan yorulmuş felsefeye, bu iyiyi ve kötüyü arayış çabası can simidi gibi gelir; Sokrates ile yeni bir felsefe anlayışı kurulur. Sokrates'e atıfla aktarılan diyalektik ve yazım biçimi diyalog, biricik düşünce aracı haline gelecek olan, doğru bilginin kavramları ve argümantasyon tarzını ortaya çıkardığı için Sokratik felsefe, her ne kadar sofistler gibi iyi yaşam sanatı ve demokratik tartışma geleneklerine sahip çıkıyorsa da hakikatin göreliliğini kabul etmiyor, gerçek bilgiye ulaşmayı sağlayan aklın işleyiş tarzının ve iyi yaşamın ahlaki ilkelerinin öğretilebileceği ve yurttaşların bu ilkelerle "aydınlatılabileceği" görüşüne dayanıyordu.

Eflatun iki metninde, Gorgias ve Phaedrus ile diyaloglarında, Sokrates'i, sofistlerle karşı karşıya getirerek Sokrates'in retorikçilere eleştirilerini yazıya döker. Eflatun'un Gorgias[16] ve Phaedrus ile Diyaloglar'ında yer alan eleştirilerini, Katula ve Murphy şu şekilde düzenleyerek aktarmaktadırlar:

---

[15] Sokrates öğrencilerinin yazıları dolayımıyla, özellikle öğrencisi Eflatun aracılığıyla yazar. Ağaoğulları bu durumu şöyle saptamaktadır: "Sokrates, Sofistlerin tersine parayla ders verme yoluna gitmemiş. Atina sokaklarında, meydanlarında ya da zengin evlerdeki şölenlerde önüne çıkan her sınıftan kişiyle konuşup tartışmış ve böylece halkın saplanıp kaldığı ön yargılarının, yanlış kanıların bilincine varmasına uğraşmıştır. Bir okul oluşturmamasına karşın, bu uğraşında yalnız kalmamış, daha doğrusu düşüncelerinden, kıvrak zekâsından ya da tartışma ustalığından haz alan çoğu aristokrat kökenli gençlerden oluşan bir grup çevresini sarmış ve onu izlemiştir" (Ağaoğulları, 1994: 126). Öğrencileri olarak Kriton, Platon, Phaidon, Anisthenes ve Aristippos'un isimlerini belirten Ağaoğulları Sokrates'i kişileştirirken, Nehamas, onun Eflatun tarafından yaratılan kurgusal bir kahraman oluşuna dikkat çekmekte, onun "sessizliğinin hiçbir yorum ve sesle doldurulamayacağının" altını çizmektedir (Nehamas, 2002: 23-vd). Bu ikilik Sokratik felsefe ve diyalog konusunu ele alan diğer yazarlarca da paylaşılmaktadır.

[16] Gorgias ile Dialog için ayrıca bakınız Platon (Eflatun) (1982: 47-135).

1. Retoriğin, örneğin tıbbın veya heykelciliğin olduğu gibi, kendine özgü bir konusu yoktur.
2. Retorik, kendine özgü bir konusu olmadığı için, aşçılık veya kozmetik gibi, görünüşler hakkında konuşmaktır.
3. Retorik, çoğu kez kötülük yapanın sadece sözcükleri kullanmakta daha iyi olduğu için cezalandırılmaktan kurtulmasına imkân verdiğinden ötürü birey için iyi değildir. Birey için, kullandığı sözcüklerin kendisini cezadan kurtarması ama kötülüğün hâlâ ruhunda varolmayı sürdürmesi yerine yaptığı kötülüğün cezasını çekmesi daha iyidir.
4. Retorik, hakikate değil de sadece iknaya yönelmesinden dolayı ve yanlış fikirlerin ikna yoluyla yaygınlaştırılmasından çoğu kez muzdarip olan toplum için mutlaka iyi olması gerekmeyen ikna yeteneğine sahip bireyin sadece zevkine yol açmasından ötürü, toplum için de kötüdür. O halde retorik, kuşkucunun ve hazcının elindeki bir araç olmaktadır (1995: 24).

Phaedrus ile Diyaloglar'da ise şu eleştiriler yer almaktadır:
1. Horlanmışlık, konuşma eyleminin kendisinde değil, kötü bir biçimde konuşmakta yatar.
2. Konunun bilgisi, konuşmacı bakımından özsel bir öneme sahiptir.
3. Retorik, en çok, neticenin ne olacağının belirsiz olduğu şüpheli konularda yararlıdır.
4. Hakiki sanat:
- Konuşmacının doğa hakkındaki bilgisine
- Konuşmacının ruh hakkındaki bilgisine
- Ruhun türü ve alttürleri hakkındaki
- Ruhun nasıl edimde bulunduğu veya ruh üzerinde nasıl edimde bulunulduğu hakkındaki
- Nedenlerin ruhu nasıl etkilediği hakkındaki bilgiye
- Konuşmacının ruhu coşturma kabiliyetine bağlıdır.

5. Bir söylemin bedensel olana benzeyen bir yapısı vardır ve dolayısıyla da bölümleri (başlangıç, anlatı, tanıklık, kanıt, olasılık durumları ve hatırlama) bulunmaktadır.
6. Retorik zor sanattır ama uygulamaya değer (Katula ve Murphy, 1995: 25-26).

Yukarıdaki eleştirilerde ortaya çıkan, Sokrates'in iyi ve kötü arasındaki ayrımı sıklıkla vurgulamasıdır. İyiyi bilmenin insanları iyi yapacağı düşüncesindeki filozof, sofistlerin kötü amaçlar için kullanılabilecek sözü yaratma pratiklerine karşı çıkmaktadır. Doğruluğun, dürüstlüğün ve iyiliğin koşulsuz olduğuna inanan düşünür, karşısındaki kişilerin kötü inançlarını ve sözlerini sorgulatacak bir konuşma tekniği geliştirir. Sokratik Diyalog[17] olarak adlandırılan bu konuşma tekniği, insanın iyi tarafını ortaya çıkarmayı amaçlayan bir söz doğurma işi ya da çağrışımda saklı olan iyiye soru sormayı öğretebilme ebeliğidir. Bu soru sorma ve yanıtlara yönelme girişimi ile kişi kendi benliğini tanıyacak ve içinde bulunduğu yaşamın ona öğrettiklerinden, bir an bile kuşku duymadan kabul ettiklerinden tamamen farklı bir bilginin kendi düşüncesi içinde saklı durduğunu keşfedecekti. Bu teknik bir oyuna benzemekteydi: ironi ve keşif arasında bir oyuna. Oyunun başında kendini mesleklerin bilgisi, geleneklerin bilgisi, şüphelerin bilgisi karşısında komik durumlara düşüren Sokrates'in, konuşmanın doğasının esrarını çözmek için geliştirdiği bu konuşma tekniği, aslında onun:

---

[17] Sokratik Diyalog'un modern zamanlarda uygulanabilirliği üzerine görüşleri aktaran Yücesoy (2002), XX. yüzyılın başında Almanya'da Yeni Kantçı düşünür Leonard Nelson'un girişimleriyle oluşan farklı bir yaklaşımın altını çizmektedir. Bu yaklaşımın denediği konuşma modelinin günümüzde hayli yaygınlaştığını belirten Yücesoy, 1920'lerde gençler ve çocuklar için alternatif bir eğitim ya da başka bir deyişle öğreten konumunun yadsındığı bir model geliştirme çabalarının Sokratik Konuşma Çevresi'nde kurulduğunu aktarmaktadır. Birlikte nedenlerin düşünülüp tartışıldığı bir konuşma olarak tanımlanan yeni Sokratik Diyalog, neden ve gerekçelere dayanarak bir yargıya varma çabasına işaret etmektedir. Düşünmeye engel olan kalıpların ve ön yargıların bertaraf edilmesi için yeni Sokratik konuşma, evet ve hayır şeklindeki Sokratesçi yanıtları geride bırakır. Karşılıklılık ilkesini yeniden kullanıma sokan yeni Sokratik konuşma, katılımcının konuşma seyrine katılışını aşamalandırır. Ayrıntılı model çözümlemesi için bakınız Yücesoy, (2002: 259-288).

...yöntemidir: ... Sokrates'in biçimini Sofistlerden aldığı diyalog, kuramsal olarak birbirini tamamlayan iki teknikten oluşur: Alay (ironie) ile doğurtma (maieutike). Alay, toplumdaki yerleşik kanılardan kaynaklanan tanımların çürütülmesiyle episteme'ye ulaşmada gerçek temizliğin yapılmasıdır ya da kişinin Sokrates gibi hiçbir şey bilmediğinin bilincine varmasıdır. ... Episteme'ye giden yolda birinci evre aşılmıştır artık. Kişisel saplantılardan, ön yargılardan ve gelenekselleşmiş kanılardan kurtulan kişi, aklı ile kendi içine bakma ve buradan doğruları bulup çıkarma olanağını elde eder. Fakat bunu başarabilmek için yine filozofun yardımına ihtiyacı vardır. ... Bir bakıma kişi, filozofun yönlendirici sorularının zorlamasıyla, bireyselden evrensele ilerleyerek yalnızca akıl ile kavranabilenin bilgisine yani tümelin bilgisine ulaşır (Ağaoğulları, 1994: 130-131).

"Sokrates'in insanın içindeki gerçeği dışa çıkarttığından dolayı *maieutike* (ebelik) olarak adlandırılan bu tekniğin" (Ağaoğulları, 1994: 131) uygulanması ile kişi kendine ve iyiye biraz daha yaklaşır. Sokrates'in diyalog yöntemi, Eflatun'un retorikçileri laf safsataları üretenler ve "inandırma ustaları" olarak tanımlayışı (Köker, E., 1998: 86) ve ideal devlette önce şairlerle birlikte onlara yer vermeyişi, sonra kanıtlar üzerinde durarak felsefi kanıtların nasıl uygulanabileceği sorusuna yanıt arayışı, hem retorik ile Sokratik diyalog arasında orta yolu arayan hem de retorikle diyalektiği benzeştirmeye ve birleştirmeye çalışan öğrencisi Aristoteles'in *Retorik*'i yazma nedenini oluşturur.

Aristoteles ve Retorik

Aristoteles, retoriği diyalektiğin eşdeşi olarak tanımlayarak kitabının ilk cümlesini yazar. Retorik, mantıksal savlarla yürütülen bir inandırma tarzı olmakla beraber, "belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi" olarak tanımlanmaktadır (Aristoteles, 1995: 37). Bu yeteneğin varlığı, hemen her konu üzerinde inandırma yollarını kullanma gücüne fırsat verdiği için retorik, aynı zamanda da bir güçtür. Aristoteles, söylenen sözün sağladığı üç tür inandırma tarzı olduğunu belirtir: 1) Kişinin karakteri en etkili inandırma yolu ise, inandırma konuşmacının kişisel karakterine bağlıdır; 2) Konuşma, coşkuları harekete geçirmişse, inandırma, dinleyicileri belli bir ruh haline sokmaya bağlıdır; 3) Konuşma inandırıcı kanıtlar yoluyla bir gerçeği ya da sözde gerçeği kanıtlamaya yönelmişse inandırma kanıta dayalıdır. Bu üç inandırma tarzının varlığı, konuşmanın inanılırlığı için üç

yeteneğin gerekliliğini ortaya koyar: İnsanın mantıksal olarak düşünebilmesi; insan karakterini anlayabilmesi; heyecan ve coşkuları adlandırabilmesi, tanımlayabilmesi ve harekete geçirilme yollarını bilebilmesi. Böylelikle retorik, ahlakın, politikanın ve eğitimin kesiştiği yerde durur. O tıpkı diyalektik gibi her ne kadar bir bilime ait değilse ve genel bir bilgi alanı ise daha çok bu kesişme noktasına yakın durur (1995: 38).

Aristoteles, retoriği konuşmaları -ki onlar da üç öğeden oluşmaktadır: konuşmacı, konu ve seslenilen-dinleyen üç sınıf dinleyiciye göre üçe ayırır: politik, adli ve törensel söylevler. Bu konuşmalar, hem amaçları bakımından hem de farklı kanıtlama yollarına duydukları gereksinimden ötürü birbirinden farklılaşmaktadır. Politik konuşma, gelecek zamana yönelik eylem sözünü, adli konuşma geçmiş zamanda olup bitene yönelik saldırı-savunma sözünü ve törensel gösteri konuşmaları da şimdiki zamanda övmek-kötülemek sözünü kurarlar. Politik konuşmalarda eylem yolunun uygunluğu ya da uygunsuzluğu; adli konuşmalarla haklılık ya da haksızlık, törensel konuşmalarda ise onur ya da onursuzluk kanıtlanmaya çalışılır (1995: 43-46).

Aristoteles'in politik konuşmaları, ortak iyinin sağlanabilmesi için mutluluk ve fayda ile temellendirilir. Politik konuşmanın, inandırıcılık kazanabilmesi için mutluluğa ulaşmanın yollarını ve araçlarını, savaş, savunma konuları ile barışın sağlanabilme koşullarını, "dışalım-satım" gibi ihtiyaçların giderilme yollarını ve "yasaları" kapsaması gerektiğini ileri sürer. Bu bilgilerin sağlamlaştırılabilmesi için gerekli araçları sayar; yani konuşmacının savaşların tarihini, ülkelerin coğrafyasını, ülkeler arasındaki stratejik sorunları ve başka ülkelerin yasalarını da bilmesi gerekliliğini vurgular ve bu bilgilerin örneklerle, deyişlerle, mantıksal savlarla dinleyiciye aktarılması durumunda politik konuşmanın inandırıcı bir tarza bürünebileceğini açıklar. Politik konuşmanın inandırıcılığına yol açan süreci ayrıntılandırırken mutluluk ve iyiliğin sağladığı faydayı çözümleyen Aristoteles, diğer iki konuşma halinin inandırıcılığını sağlayan yaş ve ekonomik durum çerçevesi içinde aldığı ruhsal biçimleri, törensel konuşmalara konu olan erdemler ile erdemin biçimlerini (adalet, cesaret, ölçülülük, görkem, yüce gönüllülük, cimrilik, edepsizlik, cömertlik sevecenlik gibi) ve adli konuşmala-

ra konu olan kötü ve iyi davranışlara yol açan coşku ve tutku ile biçimlerini (hırs, öfke, öç alma, bedensel arzu, hayran olmak, sevmek) tanımlar; insanı suça iten eylemleri kategorileştirir (şans, doğa, zorlama, alışkanlık, uslamlama, öfke, bedensel arzu); bunları örnekler ve edebi biçimlerdeki kullanış şekillerini aktarır (1995: 67-vd).

Retorik'in ikinci kitabı, konuşmanın ikinci unsuruna yani dinleyici sorununa ayrılmıştır. Dinleyicilerin doğru bir tarzda düşünebilmelerini mümkün kılan koşullar irdelenirken, konuşmacının karakteri ve konuşmacının dinleyicileri doğru bir düşünüş tarzına sokma yeteneği metinde ağırlıklı bir yer bulur. Konuşmacıların dinleyicileri öfkelendirmek, sakinleştirmek, korkutmak, dostluk ve düşmanlık yaratmak üzere hangi ruh hal ve biçimlerine girmeleri gerektiğini ayrıntılarıyla işleyen Aristoteles, örneğin korku hali üzerine belirlediği görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

> Sonuç olarak, dinleyicilerin korkutulması gerektiğinde hatip, gerçekten bir tehlike içinde olduğunu hissettirmelidir onlara: böyle bir şeyin kendilerinden daha güçlü insanların da başına geldiğini, umulmadık bir şekilde ve umulmadık zamanda kendileri gibi kimselerin başına da geliyor olduğunu, gelmiş olduğunu göstererek yapar bunu (1995: 110).

Başka bir ruh haline sokma girişimini de şöyle örnekleyebiliriz: Aristoteles, insanların, rakipleri, hayranlık ve saygı duyduğu kimseler tarafından küçümsendiği, önemsiz görüldüğü, hor görüldüğü zaman öfke duyduğunu tespit ederek, konuşmacının dinleyicileri öfkelendirmek istiyorsa küçümsendiklerini, önemsiz görüldüklerini örneklerle, deyişlerle ve mantıksal çıkarımlarla anlatması yeterli olacağını söyler. Konuşmacı dinleyicileri sakinleştirmek istiyorsa onların kendilerini önemli hissetmelerini sağlayacak bir anlatım kurmalı, özür dileme ve merhamet dolandırıcılığı gibi sakinleşmeyi sağlayan ifadelerle konuşmayı bezemelidir:

> Başkalarını sakinleştirmek istediğinizde, bu kanıt yollarını (özür dileme, öfkeye neden olanın ölümlü olduğunu hissettirme, öfkenin istemsiz olduğunu belirtme gibi) kullanmanız gerektiği açık; sizi dinleyenleri buna uygun ruh haline sokmalı ve öfke duydukları kimseleri saygıdeğer, hayırsever ya da yapmış olduğu şeyi istemeyerek yapmış, bundan üzüntü duyan kimseler olarak göstermelisiniz (102-103 ve 105).

Retorik'in üçüncü başlığı konuşmanın kendisini yani konuşmanın biçemini işler. Konuşma tarzının kuralları üzerine dizgeli hiçbir araştırma yapılmadığını belirten filozof, dil incelemelerinin sınırlılığından şikayet etmektedir. Konuşmanın açıklığının, geçerli ve sıradan sözcükleri kullanarak sağlanacağını, dört yanlışın (birleşik söz kullanımı, yabancı sözcük kullanımı, uzun, yersiz ve sık sık belgeç kullanımı, gereksiz metafor kullanımı) biçemi bozduğunu, benzetmelerin, çoğaltmaların, ritmik ifadelerin, karşıtlıkların anlatının akıcılığını geliştireceğini söyleyen Aristoteles, konuşmanın düzenini, giriş, anlatı, kanıtlar, ironi ve sorgulama, kapanış olarak bölümlere ayırır.

Aristoteles, politik söylevlerde, konu önceden bilindiği için girişe yer verilmeyebileceğini belirtir; bu nedenle de konuşmacının girişte, kendisi ve karşıtları için ön yargılar uyandırmak ya da ön yargıyı dağıtmak yoluna gitmesi gerektiğini öğütler (1995: 200). Politik söylevlerde anlatıya pek fazla yer yoktur; zira hiç kimse olmamış bir şeyi "anlatamaz". Anlatı olsa bile anımsatmalarla kurulur ve bir karaktere saldırmak ya da onu övmek için anlatı geliştirilir (205). Politik konuşmalarda, örneklerle kanıtlama yoluna gidilmelidir ve politik söylevler gelecek olan olaylarla ilgili olduğu için mantıksal savları kanıtlama işlemine gerek yoktur (206). Aristoteles'e göre politik söylev adli söylevden daha zordur; çünkü geleceğin bilgisi yasa gibi bir temel bilgiye dayanmadığı için konuşmacı, vecizelerle, özdeyişlerle ve atasözleriyle konuşmasını süsleyerek yurttaşları geçmişten geleceğe doğru hazırlayabilir. Politik konuşmalarda, ilk olarak kanıtların konuşmacı tarafından söze dökülmesinin (207), sözün, uygulanabilecek ya da uygulanmasına karşı çıkılan önerinin doğruluğu ve iyiliği ile gerekçelendirilmesinin gerekliliğini ileri sürer. Aristoteles, konuşmanın, dinleyiciyi dostlara karşı iyi niyetli, düşmanlara karşı kötü niyetli bir hale getiren, duygulara dayalı, coşku uyandırıcı, bellekleri tazeleyici bir kapanış ile sona ermesini gerekli görür.

Yurttaşların politik yaşamdaki duygu ve davranışlarını konuşma eylemliliğinin içinden geçirip onu daha işlemsel kılma çabası olarak *Retorik*, iyi ve mutlu bir ortak yaşam sağlanması için yurttaşların birbirlerine yönelim tarzlarını dizgeleştirmeye çalışmaktadır. Yurttaş'ı

"yargıya ve otoriteye katılan, yani yasal, siyasal ve yönetsel görevler alan ya da almaya hak kazanan kişi" (Ağaoğulları, 1994: 322) olarak tanımlayan Aristoteles'in, siyasal topluluğa bağlanma biçimlerini öne çıkarması ve inanma biçimlerini birbirlerine aktaran yurttaşların anlaşmalarında ortaya çıkan anlaşabilirlik hali olarak siyaset (ve adalet) kavrayışına yakınlığının altı çizilmektedir. Bu bağlamda yazılan bir metin olarak retorik, yurttaşların yönetime katılma biçimlerine gerek duymayan ya da başka bir ifade ile yurttaş anlaşması ile yönetimin işleyişi arasında aracı kuruluşların ve ilişkilerin kurulduğu başka dünyalarda aynı işlerlikte ele alınmayacaktır. Bu nedenle Eski Roma'da retorik, siyasal bağ oluşturmadaki yeri ile değil de yurttaşların eğitilmesi ya da sadece eğitim için araç olarak kavranacaktır.

Orator'un Eğitimi

Adaleti ve politikayı yurttaşlardan bazılarına patricilere (soylulara) bırakan Roma'da retorik, politik konuşmanın tehlikelerine dair ya da "kendini beğenmiş bir neslin doğmasına" (Dürüşken, 2001: 43) neden olacağı türünden şüphelerle karşılaşmış, bir edebiyat dili olarak Latincenin gelişmesine bağlı olarak, eski Yunan diline karşı ilgiyi düzene sokmak, dönemin entelektüellerinin iki dilliliğini gidermek üzere bir araç olarak düşünülmüştür. Retorik "mükemmel konuşan" Romalılar yetiştirmek için eğitim programlarının içine alınmıştır: "Rhetorica sanatına ve gramer çalışmalarına duyulan ilgi sonucunda, İÖ II. yüzyılın ortalarına doğru, edebiyat, rhetorica ve felsefe öğrenimine dayalı Helenistlik kültür idealinin, Roma'nın kendine özgü ulusalcı idealleriyle birlikte, Roma genel kültür anlayışına yerleştiği apaçık bir olgudur" (Dürüşken, 2001: 45). Roma'da genel kültür anlayışına yerleşirken retorik, ilk "*codification*"unu geçirir. Kodlaştırılan retoriğin kalın ve genel çizgili beş bölümlük dizgesi, şu şekilde belirtilmektedir[18]:

[18] Retoriğin kodifikasyonuna yönelik ilk dönem Romalı retorikçiler tarafından başlatılan girişim, hem Roma Cumhuriyeti'nin düşünürleri hem de sonrasında Ortaçağ retorikçileri tarafından geliştirilmiştir. Bu kurallar dizgesi son derece ayrıntılıdır. Bu ayrıntılar için bakınız Dürüşken (2001: 31-37); Ueding ve Steinbrink (1994: 53-vd); Murphy, (1995: 112-vd).

1) Heuresis *(inventio)*-Buluş: Üzerinde konuşulacak konunun temel sorununun ve durumunun belirtilmesi konuşmacının buluş yeteneğiyle orantılıdır. Konuşmacı sorun-durum üzerinde bütün bilgisini harekete geçirerek buluşlara yönelir, sorun-durumu ortaya koyar.
2) Taksis *(disposito)*-Düzenleme: Konuşmanın iç yapısının kurallarının oluşturulduğu bölümdür. Aristoteles'in başlangıç, kanıtlama ve kapanıştan oluşan üçlemesi geliştirilerek olguların dile getirilmesini, kanıtlanmasını ve çürütülmesini sağlayacak anlatı ve bölümlerinin hazırlanmasıdır.
3) Leksis *(elocutio)*-Konuşma Biçemi: Aristoteles'in yalın, abartılı konuşma biçemi diye ayrımladığı konuşma biçemi yeniden düzenlenir; öğretmek, bilgilendirmek, büyülemek ve cezbetmek için açık, berrak bir anlatımla, mecazlar ve değişmecelerle yani söz sanatlarıyla yapılan süslemelerin yerini ayrıştıran kurallar belirlenir.
4) Mneme *(memoria)*-Bellek: Sürekli yapılan alıştırmalarla ezber ve benzeri akılda tutma pratiklerinin geliştirilmesi ile kurallar düzenlenir.
5) Hypokrisis *(pronuntiatio)*-Söyleyiş: Ses tonu, jestler ve mimikler, söyleyiş kusurlarının giderilmesi ile ilgili kurallar ayrıştırılmıştır.

Roma'da Cumhuriyet döneminin siyasal düşünürü Cicero da kodifikasyonunun gelişimine katkıda bulunduğu retoriği "kanıtlanabilir" savları bulma yöntemi ya da bir biçim tekniği olarak görmez. "Kendisi bilginin her alanında yararcı (pragmatist) ve pratiğine düşkün bir ulusun vatandaşı olduğundan, temel amacı rhetorikayı ve ilgili bilim dallarını, ileride iyi bir devlet adamı olacak orator'un işine yarayacak ve ...genel konular üzerinde konuşmasını sağlayacak biçimde düzenleyip sunma"yı amaçlar (Dürüşken, 2001: 56). Bu bağlamda, bir devlet adamı olarak orator'un zengin ve akıcı konuşma yeteneğini kazanması için felsefe, ahlak, edebiyat, tarih ve hukuk eğitimlerinden geçmesi gerektiğini vurgulayan Cicero, bir karar alma sürecinin müzakereci *(deliberative)* ve yargısal *(judicial)* boyutlarını özellikle öne çıkarmıştır (Ueding ve Steinbrink, 1994: 30).

Cicero'nun retorikle ilgili olarak geliştirdiği bu vurguda, sadece devraldığı geleneğin ayrılmaz bir parçasını hukuk eğitiminin oluşturması değil; buna ek olarak, hukuki konuşmanın, mahkeme salonundaki hitap etme tarzının önem kazanmış olması da etkili olmuştur (Ochs, 1995: 135-136).

Bu etkinin ana nedeni ise, Cicero zamanında Roma devletinin kontrolünün "üst seviyede eğitim görmüş ... çok çeşitli görevler için kuramsal olarak uygun bir biçimde hazırlanmış bir yönetici sınıf (Rolfe, 1963:17'den aktaran Ochs, 1995: 136) eline geçmiş olmasıydı. Nitekim Cicero, Roma'da yurttaşların ortak iyiliğini gözeten bir ideal yönetim olarak Cumhuriyet'i savunmakla beraber, bu cumhuriyetin artık "ortak iyiliği" gözeten, yani "yurtseverlik, iyi bir geçmişe sahip olma ve tevarüs edilmiş geleneğine" (Rolfe, 1963:17'den aktaran Ochs, 1995: 136) dayanan bir "özel yurttaş"ın (birinci yurttaş anlamında *"Principatus"*un) yönetimine doğru evrildiğini de görmüştü. Bu nedenle Cicero'nun retorik ile ilgili eserlerinde Roma Cumhuriyeti'nin bu dönüşümünün izlerini görmek ve retoriği bir bakıma "seçkin yöneticiler"in eğitim yoluyla kazandıkları en önemli ayrıcalıklardan biri olarak önemsediğini söylemek doğru olacaktır.

Tarihsel olarak Cicero'dan sonra yaşamış olan bir diğer Romalı düşünür Quintilianus da retorik hakkında Cumhuriyet dönemine özgü yurttaşlık ideallerine geri dönmeyi amaçlayan bir yenilik getirmek ister. Quintillianus'un en önemli eseri *Konuşma Sanatının Eğitim-Öğretimi (Institutio Oratoria),* kamusal erdem temelinde tüm yurttaşların ideal olarak sahip olmaları gereken iyi konuşma yeteneklerini, buna bağlı olarak kurulan iyi insan-iyi yurttaş-iyi (usta) konuşmacı özdeşliğini yeniden canlandırmanın arayışını ifade etmektedir:

> Özetle, Quintillianus'un retorik eğitimi sistemi, ideal Romalı konuşmacıyı yaratmayı amaçlamıştır: erdemli, etkili, cesaretli, zarif bir adam. Bu hedefe erişmek için gerekli yetenekler, doğuştan sadece belirli insanlara verilmiştir ama, hiç kimse bu hedefe eğitimin yardımı olmaksızın varamaz. Konuşma sanatı, her ne kadar Quintillianus olgunluk dönemindeki bir konuşmacı bakımından ılımlı bir serbest sanatlar eğitimini öngörmüşse de, kendi içinde, konuşmacının eğitimi için yeterlidir. Quintillianus bu programı, devleti düzenleme amacı için bilgeliği ikna ile birleştirebilecek bir konuşmacı-filozof-devlet adamı yetiştirmek için tasarlamıştır. Bir biçimde gerçekleştirilemez

olan bu hedef, zarafete değer verip büyük meseleler hakkında konuşma özgürlüğüne izin vermeyen bir toplumda eğitim için yararlı bir standart oluşturmuştur. 'İkinci Sofistik' dönem diye adlandırılan bu dönem, aslında, *Quintillianus'un yurttaş-konuşmacı idealinin otokratik Roma imparatorlarının siyasal gücü tarafından nasıl çarpıtılabildiğini de göstermiş olmaktadır* (Ochs, 1995: 202-203 -vurgular eklenmiştir).

Eski Yunan ve Roma'nın düşünsel ve kurumsal gelenekleri içinde biçimlenen, yurttaşlık, kamusallık, ortak iyinin belirlenmesinde katılım, müzakere etme ve karar verme süreçlerinde yerleştirilmeye çalışılmış olan hukuki ve diğer boyutlarıyla özgürlük ve eşitlik idealleri, iyi konuşma ile iyi yurttaş ve iyi topluluk *(polis* veya *cite)* hedeflerini özdeşleştirmekteydi (Ağaoğulları, 1994: 6). Eski Yunanlılar için insan varoluşunun ideal ve değişmez özünü anlatan "polis" (ve dolayısıyla bir yurttaşlar topluluğu olarak *politeia);* benzer bir özü ifade etmekle birlikte kurumsal yapısı imparatorluğa doğru evrilmiş olmakla farklılaşan; ancak İÖ 510 tarihinden itibaren varlığını temellendiren değerleri hep muhafaza etmiş olan Eski Roma'nın "cite" (*"civitas"* ve *"respublica"*) yapıları, Ortaçağ ile birlikte ortadan kalkmıştır; bu ideallere bitişik olarak beliren retorik de aynı akıbetten kurtulamamıştır.

Retoriğe ilişkin yeni ilgi tahmin edilebileceği gibi, tarihçilerin uylaşımsal olarak "Yukarı Ortaçağlar" dedikleri dönemde; yani kalın bir tarihlendirme ile XII. yüzyılla birlikte kent yaşamının canlanmasıyla doğmuştur. Avrupa tarihinin bir bakıma "Yeni Çağ" veya "(erken) modern" zamanlardaki (XV.-XVI. yüzyıllar) "Rönesans"ı önceleyen bu döneminde, yöresel feodal hükümdarlara karşı kendi ortak çıkarlarını bir beratla koruma altına almayı başarmış, bu anlamda bağımsızlaşmış kent yönetimleri Eski Roma'daki cumhuriyet kurumlarına ve ideallerine benzeyen yapılanma ve yaşayış özellikleri göstermiştir (Ağaoğulları ve Köker, 2004). Temsili kurumların, seçkin (zengin ve iyi eğitimli) bir yönetici kesimin, basiretli ve topluluk çıkarını öncelikle gözeten önder nitelikli iktidar sahiplerinin *(podesta),* Aristotelesçi *politeia* kavramının ve büyük oranda bu kavramı hukuki kurumsal yapıya kavuşturan Roma *Respublicası*'nı çağrıştıran bir "karma anayasa" içinde birleştirildiği bu yeniden canlanan kent yö-

netimlerinde, konuşma estetik ve edebiyatın kesişme noktası olarak kavranmaktaydı.

Retorik ile edebiyatın, Yukarı Ortaçağlardan yeni (modern) zamanlara geçişteki bu beraberliği, XVIII. yüzyıl Fransası'nda örneklenen "burjuva kamusallığı" altında gelişerek devam etmiştir. Mutlakiyetçiliğin belirgin damgası altında ve dolayısıyla bir bakıma da zorunlu olarak politik bir işlev kazanamayan, bu yüzden de "edebi işlevli" olarak nitelendirilen Fransız Devrimi öncesinin "burjuva kamusallığı", Devrim'den sonra politik bir açılım olanağı bulmuştur. Bu politik açılım olanağı ile birlikte burjuva kamusallığının normatif ilkeleri arasında, toplumu ilgilendiren sorunlar hakkında, tüm toplum üyelerini bağlayıcı nitelikteki ortak kararların alınmasında eşitlik ve özgürlük ilkeleriyle uyumlu bir müzakere sürecinin yerleştirilmesi de yer almaktaydı. Böylece, XVIII. yüzyıla özgü "edebi işlevli burjuva kamusallığı", XIX. yüzyıl başlarından itibaren "politik işlevli burjuva kamusallığı"na dönüşürken, konuşmaya da estetik-edebiyat birlikteliğinin ötesinde bir anlam yükleme olanağı ortaya çıkmıştır. Bir anlamda burjuva kamusallığı, politik açılımları ile katılımcı yurttaşlık idealine yönelen bir normatif pratik oluşturmaya yönelmiştir. Yurttaş katılımını mümkün kılan kamusal konuşma aracılığıyla rasyonel bir politik pratik ortaya çıkarmayı idealleştiren bu yöneliş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren burjuvazinin politik iktidarını kurumsallaştırmasıyla birlikte tamamlanamamış; burjuva kamusallığının Fransız Devrimi öncesine özgü, estetik-edebiyat birlikteliği içinden politik açılımlara yöneldiği pratikler, liberal-kapitalist devletin kurumsal pratikleri içinde erimiştir (Habermas, 1997b). Bu bağlamda, yurttaş katılımına ve bu katılımı mümkün kılan konuşma aracılığıyla üretilecek rasyonalite temeline dayanan politika anlayışı, yerini kurulu düzenin sürdürülmesini mümkün kılacak bir "sorun çözme" mantığına dayalı araçsal politika anlayışına dönüşerek, konuşmanın yurttaş katılımcılığı temelindeki önemini politik olarak yaşam tarzlarının ve insani normatif değerlerin yeniden tartışılmaya başladığı XX. yüzyılın ikinci yarısına dek gündemden düşürmüştür (Köker, E., 1998).

Son Söz

Aristoteles, Epilog'un başarılı olması ve kendi inanılırlığımızı sağlamlaştırmak için olguları abartmak ve temel düşüncelerimizi yeniden anlatmak, tekrar etmek, yaptıklarımızı özetlemek gerekliliğine işaret eder. Aristoteles'in öğütlerini dinleyerek, bu çalışma aracılığıyla sözlü kültür üzerine düşünmenin, yeni bir politik bağ oluşturma gereksinimi ile ilgili olduğunu belirtelim. Sözün geçirdiği niteliksel değişimler ile sözün anlam arayışlarını sözün politikası içinde buluşturma gayretinin nedeni, sözün yeni bir politik kavrayışla çevrelenmesidir. Politik konuşmanın önündeki barikatların kaldırılmasına yönelik girişimler, her şeyden önce topluluk içinde sözü boğulmuş ancak mecazlara sıkışmış, alegorilerde vücut bulmuş, benzeşmelerdeki imalarda tanımlanmış sözü açığa çıkarmakla ilgilidir. Kimin, nasıl, ne için konuştuğunun; kimin, ne için ve nasıl susturulduğunun; kimin nasıl dinlenmediğinin ve kimin nasıl hep konuşur hale geldiğinin, gündelik yaşam pratikleri içindeki karşılıklarının kurulması yoluyla sözlü kültürün yeni bir politik bağ kurmaya yönelmişliğinin altının çizilmesi, bu çalışmanın temel amacıdır.

Sözlü kültürün yeni bir politik bağ kurmaya yönelik, modern demokrasinin günümüz dünyasında içine girmiş olduğu meşruluk krizi ile ilişkilendirildiğinde özel bir anlam kazanmaktadır. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önde gelen birçok düşünür, modern demokrasilerin yerleşik kurumsal yapısı ile bu kurumsal yapının meşruluk temellerini meydana getiren değerler ve/veya ilkeler arasında bir kopukluk olduğunu ileri süregelmektedir. Değerler ve ilkeler, doğrudan veya dolaylı yurttaş katılımı yoluyla toplumsal bağlayıcı-

lığı olan kararların alınmasını, bu kararların bağlayıcılığının rıza ve ikna ile belirginleşmesini, rasyonel ve özgür bir toplumsal varoluş için vazgeçilmez hale getirmektedir. Bu vazgeçilmezliğin içinde barındırdığı bir boyut, sözün yurttaş katılımında belirginleşen politik işlevi ise diğeri, sözün politik işlevinin çeşitlenmesidir. Burada çeşitlenmeden kastedilen, temsili kurumsal demokratik yapıların, araçsallaştırarak, çatışan sosyo-ekonomik çıkarların uzlaştırılması hedefine kilitlediği politikanın yerine, yeni toplumsal hareketler diye anılagelen oluşumlarda ortaya çıkan yurttaş sözünün, "sahici" farklılıkların ifadesi üzerinden yeni bir politika anlayışını gerektirecek ölçüde sahiplenilmesi gerçeğidir. Bu gerçek, sadece yerleşik modern demokrasilerin politikayı bir "iş görüşmesi pazarlığı"na (Poggi, 1991) dönüştüren sözde çoğulculuğunun, temel politik pratiklerini değiştirmeksizin asla kurtulamayacağı bir meşruluk krizine işaret etmekle kalmamaktadır. Asıl can alıcı nokta, yeni toplumsal hareketler, kimlik/farklılık politikası ve hatta antipolitik politika gibi adlandırmalar etrafında oluşagelen ve özünde "demokrasinin radikal bir biçimde demokratikleştirilmesi" ihtiyacı ile özetlenebilecek olan bir yeni politik tasavvurun mümkün hale gelmesidir.

Modern demokrasinin henüz burjuva kamusallığının potansiyellerine sahip olmadığı fakat yine aynı kamusallığı güdükleştirme hamlelerine de maruz kalınmadığı Antik Yunan ve Roma düşünce ve pratiklerinde, modernitenin insanlığın önüne serdiği bu imkânın ilerletilmesinin araçlarını bulabilmekteyiz. Antik çağ düşünce ve pratiklerindeki bu araçların kamusal sözün yeni politik anlamlarını sahiplenmedeki merkezi önemi, sözlü kültür üzerine derinlemesine düşünüldüğünde, çok özetle işaret edilen meşruluk krizinin daha insani ve daha demokratik bir pratik için aşılması yönünde, basit bir ilham kaynağı olmanın ötesine geçen sahiciliklerinden kaynaklanmaktadır.

Bu çerçeve içinde, sözün niteliği, sözü merkezileştiren veya sözde temellenen felsefelerin değişimi, modern zamanlarda "sözün düşüşü" veya "sözün yapı çözümü" gibi izlekleri engellemelerine rağmen, demokratik politikanın yeniden gündeme taşıdığı sözün politik yeniden yükselişinin anlamını ortaya koyup değerlendirmek, sözlü kültür üzerine düşünmenin bu çalışmayı meydana getiren başlıca uğraklarını

oluşturmuştur. Amaç, basılı metinde egemenin donukluğuna hapsedilmiş modern kültürde temellerini bulan araçsal rasyonalitenin bir süredir üretemediği rıza ve iknadan yoksun ve bu yüzden yanılsamalı politik varoluş yerine, sonsuz insan deneyiminin sınırsızlığındaki canlılık içinde, yeniden diriltilen sözün sahici politik niteliğine dikkat çekmek olmuştur.

Sözlü kültür üzerine düşünmenin bu canlılığını, Türkiye'deki sözlü kültür çalışmalarında da aramak ve bulmak gerekmektedir. Ne var ki, bu çalışmalar iletişim, dilbilim, edebiyat, tarih gibi farklı bilim dallarının kendi uzmanlık çerçeveleri içinde kalmış, parçalı ve birbirlerinden oldukça habersiz incelemeler olarak karşımıza çıkmıştır. Sosyal ve beşeri bilimler alanlarındaki uzmanlaşmanın, bilimsel araştırma alanlarını birbirinden bölünebilir en küçük hücreye kadar parçalayıp yalıtan bir ortamda, sözlü kültürün bu çalışmada işaret edilen boyutlarına ve politik anlamlarına bir bütün halinde sahip çıkacak, genel ve bütünlüklü bir kavrayışın oluşabilmesi, aslında gerçek bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır. Bu, zannedilebileceği gibi salt bir akademik-bilimsel ihtiyaç olduğu için değil; sözün dünyadaki yenilenen politik görünümleri ve işlevleri karşısında, daha insani ve daha özgür bir dünya tasavvurunu Türkiye deneyimleriyle eklemleyecek önemli bir araç olmasından ötürü de zorunludur.

Kaynakça

Achard, Pierre (1994). *Dilsel Toplumbilim,* Çev.: Deniz Kırımsoy, İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, Theodor (1998). *Minima Moralia,* Çev.: Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, İstanbul: Metis Yayınları.

Adorno, Theodor (2004). *Walter Benjamin Üzerine,* Çev.: Dilman Muradoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa,* Ankara: İmge Kitabevi.

Ahmet Cevdet Paşa (2002). *Belâgat-ı Osmaniyye,* haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Ankara: Akçağ Yayınları.

Akdemir, Hikmet (1999). *Belagat Terimleri Ansiklopedisi,* İzmir: Nil Yayınları.

Akşit, Tülin (1999). "Söylem Üstüne Söylem'lere Dair", *Doğu-Batı,* 9: 9-14.

Aktay, Yasin, Göka, Erol ve Abdullah Topçuoğlu (1996). *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme,* Ankara: Vadi Yayınları.

Aktay, Yasin (2000). *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktay, Yasin (2003). "İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu", *Tezkire,* 31/32: 45-64.

Alangu, Tahir (1983). "Tarihten Folklore Doğru", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* İstanbul: İletişim Yayınları, 780-786.

Altınörs, Atakan (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü,* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Arendt, Hannah (1994). *İnsanlık Durumu,* Çev.: Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Argın, Şükrü (2003). *Nostalji ile Ütopya Arasında,* İstanbul: Birikim Yayınları.

Aristoteles (1995). *Retorik,* Çev.: Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arslan, Hüsamettin (der.) (2002a). *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Arslan, Hüsamettin (der.) (2002b). *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Bakhtin, Mikhail M. (2001). *Karnavaldan Romana*, Çev.: Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bakhtin, Mikhail M. (2004). *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Çev.: Cem Soydemir, İstanbul: Metis Yayınları.

Barber, Benjamin (1995). *Güçlü Demokrasi*, Çev.: Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Barbier, Frederic ve Catherine Bertho Lavenir (2001). *Diderot'dan İnternete Medya Tarihi*, Çev.: Kerem Eksen, İstanbul: Okuyan Us Yayın.

Benhabib, Seyla (1999). "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru", *Demokrasi ve Farklılık. Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Seyla Benhabib (der.), İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, 101-140.

Benjamin, Walter (1982). *Estetize Edilmiş Yaşam*, haz. Ünsal Oskay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Benjamin, Walter (1990). *Parıltılar*, Çev.: Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Benjamin, Walter (1993). *Son Bakışta Aşk*, Çev.: Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yayınları.

Benjamin, Walter (1995). *Pasajlar*, Çev.: Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Benjamin, Walter (1998). *Tek Yön*, Çev.: Tevfik Turan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Benjamin, Walter (2001). *Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine*, Çev.: Mustafa Tüzel, Ankara: Dost Yayınları.

Benveniste, Emile (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*, Çev.: Erdim Öztokat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berger, Arthur Asa (2001). "Propp, De Saussure ve Anlatı", Çev.: Ayşe İnal, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 2001:* 37-46.

Bernstein, Richard (2002). "Hermeneutikten Praxise", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 57-70.

Bilgegil, Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Blaug, Ricardo (1996). "New Developments in Deliberative Democracy", *Politics*, 16: 71-77.

Bloom, Jonathan M. (2003). *Kâğıda İşlenen Uygarlık, Kâğıdın Tarihi ve İslâm Dünyasına Etkisi*, Çev.: Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Bohman, James (1996). *Public Deliberation: Pluralism,Complexity and Democracy*, Cambridge: The MİT Press.

Booth, Wayne (1961). *The Rhetoric of Fiction*, Chiago: University of Chicago Press.

Boratav Pertev Naili (1973). *100 soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Bottomore Tom ve Robert Nisbet (1990). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur Ankara: V yay.

Bourdieu, Pierre (1996). *Toplumbilim Sorunları*, Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Brommel, Bernard (ed.) (1990). *Contemporary Speech*, Lincolnwood, Illinois: National Textbook Company.

Brown, Richard Harvey (2002a). "Sembolik Realizm ve İnsan Bilimlerinin Düalizmi", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 259-281.

Brown, Richard Harvey (2002b). "Retorik Akıl Olarak Akıl, Epistemoloji, Söylem ve Pratik Arasındaki İlişkiler Üzerine", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 219-233.

Burke, Kenneth (1969a). *A Grammar of Motives*, California: University of California Press.

Burke, Kenneth (1969b). *A Rhetoric of Motives*, California: University of California Press.

Burke, Peter (1996). *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Çev.: Göktuğ Aksan, Ankara: İmge Yayınları.

Burns, Geral L. (2002). "İnsan Bilimlerinde Dilin Zayıflığı Üzerine" *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 127-151.

Capp, Glenn Richard, Carol C. Capp ve G. Richard Capp Jr. (1989). *Basic Oral Communication*, Englewood Cliff: Prentice Hall.

Cevizci, Ahmet (2002). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Chomsky, Noam (2001). *Dil ve Zihin*, Çev.: Ahmet Kocaman, Ankara: Ayraç Yayınları.

Cohen, James (1999). "Müzakereci Demokraside Usul ve Esas" *Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Seyla Benhabib (der.), İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, 140-174.

Corballis, Michael C. (2003). *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, Çev.: Aybek Görey, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Corbin, Carol (ed.) (1998). *Rhetoric in Postmodern America*, London: The Guilford Press.

Coward, Rosalind ve John Ellis (1985). *Dil ve Maddecilik*, Çev.: Esen Tarım, İstanbul: İletişim Yayınları.
Crary, Jonathan (2004). *Gözlemcinin Teknikleri*, Çev.: Elif Daldeniz, İstanbul: Metis Yayınları.
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (1983). İstanbul: İletişim Yayınları.
Çakan, Işıl (2004). *Konuşunuz Konuşturunuz*, İstanbul: Otopsi Yayınları.
Çakır Serpil ve Necla Akgökçe (der.) (1996). *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
Çiğdem, Ahmet (1992). *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Ankara: Vadi Yayınları.
Çoban, Barış ve Zeynep Özarslan (haz.) (2003). *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları.
Çüçen, A. Kadir, Güçlü Ateşoğlu ve Hatice Nur Erkızan (der.) (2004). *Anlama ve Yorum Doğan Özlem Armağan Kitabı*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
De Saussure, Ferdinand (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev.: Berke Vardar, Ankara: Birey Toplum Yayınları.
Delia G. Jesse (1987). "Communication Resarch: A History", *Handbook of Communication Science*, Charles R. Berger ve S. H. Chaffee (eds.), Nevbury Park, CA: Sage, 20-98.
Demir, Ömer (1997). *Bilim Felsefesi*, Ankara: Vadi Yayınları.
Denkel, Arda (2003). *Düşünceler ve Gerçekler*, İstanbul: Doruk.
Desmet-Gregoire ve François Georgenon (der.) (1999). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Çev.: Meltem Atik-Esra Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Devellioğlu, Ferit (1993). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi.
Dictionary of Cultural and Critical Theory (1996). Oxford: Blackwell Publishers.
Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Doğanay, Ülkü (2003). *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek*, Ankara: İmge Kitabevi.
Dryzek, John (2000). *Deliberative Democracy and Beyond*, Oxford: Oxford University Press.
Dursun, Çiler (der.) (2004). *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*, İstanbul: Elips Yayınları.
Dürüşken, Çiğdem (2001). *Roma'da Rhetorica Eğitimi*, İstanbul: Arkeoloji ve Kanat Yayınları.
Eco, Umberto (2004). *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Anlayışı*, Çev.: Kemal Atakay, İstanbul: Literatür Yayınları.

Elçin, Şükrü (2001). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
Ellul, Jacques (1998). *Sözün Düşüşü*, Çev.: Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
Encyclopedia of Language and Linguistics (1994). Volume 7, Pergamon Press.
Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication From Ancient Times to the Information Age (1996). London: Garland *Publishing Inc.*
Encyclopedia Dictionary of Semiotics (1994). New York: Mourton de Gruyter.
Encylopedia of Cultural Anthropology (1996). New York: Hery Holt and Company.
Evin, Ahmet Ö. (2004). *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Çev.: Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
Fairclough, (2003). "Dil ve İdeoloji", *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yayınları: 155-173.
Faroqhi, Suraiya (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev.: Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Farrell, Thomas B. (1993). *Norms of Rhetorical Culture*, New Heaven: Yale University Press.
Foucault, Michel (1991). "Sonsuza Giden Dil", Çev.:Celal Kanat, *Defter*, 17: 53-64.
Foucault, Michel (1992). Söylemin Düzeni, içinde Michel Foucault, *Ders Özetleri 1970-1982*, Çev.: Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Foucault, Michel (1994). *Kelimeler ve Şeyler*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
Gadamer, H. G. (2002). "Hermeneutik Refleksiyonun Kapsamı ve Fonksiyonu", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 1-23.
Georgenon, François ve Paul Dumont (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Çev.: Maide Selen, İstanbul: İletişim Yayınları.
Georges, Jean (2002). *Yazı, İnsanlığın Belleği*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Giddens, Anthony (1997). "Jürgen Habermas", *Çağdaş Temel Kuramlar*, Quentin Skinner (der.), Çev.: Ahmet Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları, 156-178.

Giddens, Anthony (1990). "Pozitivizm ve Eleştiricileri", Çev.: Levent Köker, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Tom Bottomore ve Robert Nisbet (der.), Ankara: V Yayınları, 243-291.

Giddens, Anthony (2000a). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, Çev.: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, Anthony (2000b). *Sosyoloji*, Çev.: Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları.

Giddens, Anthony (2002). "Hermeneutik ve Sosyal Teori", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 23-39.

Giddens, Anthony (2003). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, Çev.: Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Goankar, P. P. (2002). "İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş Üzerine Düşünceler", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 191-219.

Gould, Carol (1990). *Rethinking Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gray-Rosandale, Laura ve Sibylle Gruber (eds.) (2001). *Alternative Rhetorics Challenges to the Rheoterical Tradition*, New York: SUNY Press.

Grünwaldt, Hans Joachim (1984). *Mündliche Kommunikationsü-bungen*, Frankfurt: Verlag Moritz Diesterweg.

Habermas, Jürgen (1983). *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt: Suhrkamp.

Habermas, Jürgen (1991). *Erlauterungen zur Diskursethik*, Frankfurt: Suhrkamp.

Habermas, Jürgen (1997a). *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, Çev.: Celal A. Kanat, İstanbul: Küyerel Yayınları.

Habermas, Jürgen (1997b). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Habermas, Jürgen (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev.: Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Hart, Roderick P. (1997). *Rhetorical Criticism*, Massachussetts: Allyn&Bacon.

Hassan, Ümit (2000). *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Have, Paul Ten (1999). *Conversation Analysis*, London: Sage Publications.

Havelock, Eric A. (1963). *Preface to Plato*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.

Heid, Uriel (2001). *Türkiye'de Dil Devrimi*, Çev.: Nejlet Öztürk, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Helbig, Gerhard (1990). *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970,* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Hexter, H. Jack (1971). *Doing History,* Bloomington: Indiana University Press.

Hill, Forbes I. (1995). "Aristotle's Rhetorical Theory, with a Synopsis of Aristotle Rhetoric", *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, James J. Murphy ve Richard A. Katula (eds.), California: Hermagoras Press, 51-111.

Hirsh, E. Ernest (1950). *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi,* İstanbul: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Hobsbawn, Eric (1996). *Kısa 20. yüzyıl (1914-1991): Aşırılıklar Çağı,* Çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları.

Hodge, Robert ve Gunther Kress (2001). "Sosyal Semiyotiğin Kurucuları", *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 2001:* 11 -36.

International Encyclopedia of Communications (1989). Oxford: Oxford University Press.

Işın, Ekrem (1995). *İstanbul'da Gündelik Hayat,* İstanbul: İletişim Yayınları.

İmer, Kamile (1990). *Dil ve Toplum,* Ankara: Gündoğan Yayınları.

İnal, M. Ayşe (1996). *Haberi Okumak,* İstanbul: Temuçin Yayınları.

İnam, Ahmet (1999). "Söylem Kafesinde Muhabbet Denen Kuş", *Doğu-Batı, 9:* 145 -165.

İnsel, Ahmet (ed.) (2001). *Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce,* Cilt 2, İstanbul: iletişim Yayınları.

Jameson, Fredric (1997). *Marksizm ve Biçim,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Jameson, Fredric (2003). *Dil Hapishanesi: Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü,* Çev.: Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Jay, Martin (1989). *Diyalektik İmgelem,* Çev.: Ünsal Oskay, İstanbul: Ara Yayıncılık.

Jay, Martin (2001). *Adorno,* Çev.: Ünsal Oskay, İstanbul: Der Yayınları.

Jean, Georges (2002). *Yazı İnsanlığın Belleği,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Jeanney, Jean-Noel (1998). *Medya Tarihi,* Çev.: Esra Atuk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karabey Turgut ve Mehmet Atalay (2000). "Önsöz ve Giriş", *Ahmet Cevdet Paşa, Belagat-ı Osmaniyye,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Katula, Richard A. (1995). "Greek Democracy and the Study of Rhetoric" *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, James J. Murphy ve Richard A. Katula (eds.), California: Hermagoras Press, 3-16.

Katula, Richard A. ve James J. Murphy (1995). "The Sophists and Rhetorical Consciousness", *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, James J. Murphy ve Richard A. Katula (eds.), California: Hermagoras Press, 17-50.

Kayalı, Kurtuluş (2001). *Türk Düşüncesinde Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaynardağ, Arslan (1983). "Türkiye'de Felsefenin Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kejanlıoğlu, Beybin. (2005) *Frankfurt Okulunun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kennedy, George A. (1993). *New History of Classical Rhetoric*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Keskin, Ferda (1999). "Söylem, Arkeoloji ve İktidar", *Doğu-Batı*, 9: 15-22.

Kılıç, Sadık (2003). *Kur'ân: Dildeki Sonsuz Mucize*, İstanbul: Gelenek Yayınları.

Kıran, Zeynel (2002). *Dilbilime Giriş*, haz. Ayşe Eziler Kıran, Ankara: Seçkin Yayınları.

Kocaman, Ahmet (haz.) (2003). *Söylem Üzerine*, Ankara: METU Press.

Köker, Eser (1998). *Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası*, Ankara: Vadi Yayınları.

Köker, Eser (2005). "Saklı Konuşmalar", *Kamusal Alan*, Meral Özbek (der.), İstanbul: Hil Yayınları, 539-550.

Köker, Levent (1998). *İki Farklı Siyaset*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Köprülü, Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kymlicka, Will (2004). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev.: Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lefebvre, Henri (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev.: Işın Gürbüz, İstanbul: Metis Yayınları.

Leff, Michael (2002). "Modern Sofistik ve Retoriğin Birliği", *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 171-191.

Lucaites, John Louis ve Celeste Michelle Condit (1999). "Introduction", *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*, Lucaites, John Louis, Celeste Michelle Condit, Sally Caudill (der.), London: The Guilford Press, 1-19.

Lucaites, John Louis, Celeste Michelle Condit ve Sally Caudill (1999). *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*, London: The Guilford Press.

Magee, Bryan (1985). *Yeni Düşün Adamları*, Çev.: Mete Tuncay, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Magee, Bryan (2002). *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*. Çev.: Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Manin, Bernard (1987). "On Legitimacy and Political Deliberation", *Political Theory*, 15 (3): 338-368 .

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Martinet, Andre (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*. Çev.: Berke Vardar, Ankara: Birey Toplum Yayınları.

McGee Michael Calvin ve Jonh L.Lyne (2002). " Bilgi İddialarını Retorik Açıdan Ele Almanın Bazı Unsurları", *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*. Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 233-259.

McHoul, Alec ve Mark Rapley (2001). *How to Analyse Talk in Institutional Settings*. London: Continuum.

McLuhan, Marshall (2001). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Megill, Allan (1998). *Aşırılığın Peygamberleri, Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Çev.: Tuncay Birkan, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Moore, Brooke Noel ve Kenneth Bruder (1999). *Philosophy The Power of Ideas*. California, Londra, Toronto: Mayfield Publishing Company

Muallimoğlu, Nejat (2005). *Bütün Yönleri ile Hitabet, Konuşma Sanatı*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Murphy, James J. (1995). "The Codification of Roman Rhetoric, with a Synopsis of the *Rhetorica ad Herennium*", *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, James J. Murphy ve Richard A. Katula (eds.), California: Hermagoras Press, 111-128.

Murphy, James J. ve Prentice A. Meador (1995). "Quintilian Educational and Rhetorical Theory, with a Synopsis of His *Institutio oratoria*", *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, James J. Murphy ve Richard A. Katula (eds.), California: Hermagoras Press, 178-204.

Mutlu, Erol (2004). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Nalçaoğlu, Halil (2004). *Kültürel Farkın Yapısökümü*, Phoenix: Ankara.

Nehamas, Alexander (2002). *Yaşama Sanatı Felsefesi*, Çev.: Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nelson J. S., A. Megill ve D. N. MacCloskey (2002). "Araştırma Retoriği", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 153-169.

Nettle, Daniel ve Suzanne Romaine (2001). *Kaybolan Sesler, Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, Çev.: Harun Özgür Turgan, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Ochs, Donovan J. (1995). "Cicero's Rhetorical Theory, with a Synopses of Cicero's Seven Rhetorical Works", *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, James J. Murphy ve Richard A. Katula (eds.), California: Hermagoras Press, 129-176.

Ong, Walter J. (2003). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev.: Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları.

Oskay, Ünsal (1982). *XIX Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Oxford English Dictionary (1933). Oxford: Clarendon Press.

Özbek, Meral (2000a). "Walter Benjamin Okumak I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55 (2): 70-96.

Özbek, Meral (2000b). "Walter Benjamin Okumak II", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55 (3): 104-131.

Özbek, Meral (2000c). "Walter Benjamin Okumak III", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55 (4): 83-110.

Pateman, C. (1989). *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pitkin, Hanna F. (1972). *Wittgenstein and Justice*, California: University of California Press.

Platon (Eflatun) (1982). *Diyaloglar I*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Poggi, Gianfranco (2002). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Postman, Neil (1994). *Televizyon: Öldüren Eğlence*, Çev.: Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Propp, Vladimir (2001). *Masalın Biçimbilimi*, Çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi.

Ricoeur, Paul (2000). *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*. Çev.: Atakan Altınörs, Bursa: Asa Yayıncılık.

Rifat, Mehmet (der.) (2000a). *XX Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları I*, İstanbul: Om Yayınevi.

Rifat, Mehmet (der.) (2000b). *XX Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II*. İstanbul: Om Yayınevi.

Rorty, Richard (1995). *Olumsallık, İroni ve Dayanışma*, Çev.: Mehmet Küçük-Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rorty, Richard (2002). "Dayanışma Olarak Bilim", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 39-55.

Ross, Raymond Samuel (1989). *Speech Communication: The Speechmaking System*, Prentice-Hall, New Jersey.

Sacks, Oliver (2001). *Sesleri Görmek*, Çev.: Osman Yener, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sanders, Barry (1999). *Öküzün A'sı*, Çev.: Şehnaz Tahir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Saraç, M. A. Yekta (2000). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, İstanbul: Bilimevi Yayınları.
Scott, J. C. (1995). *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, Çev.: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Searle, John R. (2000). *Söz Edimleri*, Çev.: R. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınları.
Seidman, Seteven (2002). "Sosyolojik Teorinin Sonu", *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Hüsamettin Arslan (der.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 70-103.
Shook, John R. (2003). *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, Çev.: Celal Türer, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
Skinner, Quentin (1997). *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev.: Ahmet Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları.
Soykan, Ömer Naci (1993). *Türkiye'den Felsefe Manzaraları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Sözen, Edibe (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
Steiner, George (2003). *Heidegger*, Çev., Süleyman Sahra, Ankara: Hece Yayınları.
Steven, H. Charfee (ed.) (1987). *Handbook of Communication Science*, Sage: Newbury Park CA.
Strauss, Johann (2000). "Konuşma", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, F.Geogeon-Paul Dumont (der.), Çev.: Maide Selen, İstanbul: İletişim Yayınları, 307-385.
Svennevig, Jan (1999). *Getting Acquainted in Conversation*, John Benjamins Amsterdam/Philadelplia: Publishing Company.
Şavkay, Tuğrul (2002). *Dil Devrimi*, İstanbul: Gelenek Yayınları.
Şenbay, Nüzhet (2003). *Söz ve Diksiyon Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Tannen, Deborah, (1997). *Hiç Anlamıyorsun: Kadın-Erkek Konuşmaları*, İstanbul: Varlık Yayınları.
Tanpınar, Ahmet Hamdi (1982). *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
Theodorakupuios, Vas. Th (2004). *Attika Retoriğine Giriş*, Çev.: Sema Sandalcı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Trömel-Plötz, Senta (1989). *Frauen-Sprache: Sprache der Veranderung*, Frankfurt: Fiseher Verlag.
Tuncay, Mete (2001). "İkna [İnandırma] Yerine Teccbbür [Zorlama,]" Ahmet İnsel (der.), *Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 92-97.

Tüfekçioğlu, Nida (1983). "Folklor", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 776-779.

Türer, Celal (2003). *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, İstanbul: Üniversite Kitabevi.

Türkoğlu, Nurçay (2000). *Görü-Yorum: Gündelik Yaşamda İmgelerin Gücü*, İstanbul: Der Yayınları.

Ueding, Gert (2000a). *Moderne Rhetorik Von der Aufklarung bis zur Gegenwart*, München: C.H. Beck.

Ueding, Gert (2000b). *Klassiche Rhetorik*, München: C. H. Beck Verlag.

Ueding, Gert ve Bernd Steinbrink (1994). *Grundriss der Rhetorik*, Stuttgart: J. B. Verlag.

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt (1996). *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.

Ülkü, Güler (2004). "Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi", *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*, Çiler Dursun (der.), Ankara: Kesit Yayınları, 371-390.

Üstel, Füsun (2004). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Van Dijk, Teun (1985). *Discourse and Communication: New Approaches to Analyses of Mass Media Discourse and Communication*, Berlin, New York: de Gruyter.

Van Dijk, Teun (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", Çev.: Nurcan Ateş, *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yayınları, 13-113.

Wagner, Peter (1996). *Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma*, Çev.: Mehmet Küçük, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

White, Hayden (1973). *Metahistory: The Historical İmagination in the Nineteenth Century Europe*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Witte, Bernd (2002). *Walter Benjamin*, Çev.: Mustafa Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Wittgenstein, Ludwig (2000). *Felsefi Soruşturmalar*, Çev.: Deniz Kanıt, İstanbul: Küyerel Yayınları.

Wittgenstein, Ludwig (2003). *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev.: Oruç Aruoba, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Young, Iris Marion (1999). "İletişim ve Ötcki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde", *Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Seyla Benhabib (der.), İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları,174-197.

Young, Iris Marion. (2000). *Inclusion and Democracy*, Oxford: Oxford University Press

Yücesoy, Sabir (2002). "Sokratik Konuşma: Diyalog Mümkün mü Gerçekten?", *Defter* 45: 259-288.
Zeller, Eduard (2001). *Grek Felsefesi Tarihi.* Çev.: Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık.

"Robert Browning ise 'Pippa Geçiyor' şiirinde 'iki sayfa arasında/solgun sarı çiçekler' dizesiyle, canlı çiçek yapraklarını kitap sayfaları arasında kurutma alışkanlığına gönderme yapar. Bir zamanlar canlı olan ölü çiçek, sözel metnin ruhsal simgesidir.Fakat buradaki aykırılık, metnin ölü oluşunun, cıvıl cıvıl insan yaşamından sıyrılışının ve sabit, görsel bir boyuta indirilişinin, aynı zamanda metnin ömrünün uzamasını ve sonsuz sayıda canlı okurun sınırsız yaşam bağlamları içinde tekrar canlanmasını sağlamasıdır."

Walter Ong

"Sözlü ve Yazılı Kültür"

dipnot yayınevi
Selanik Caddesi 82/32 Kızılay - Ankara